

Л.Ф.АМИРОВ

**ЎЗБЕКИСТОН АГРАР СЕКТОРИНИ
БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШНИНГ
ИЛМИЙ-УСЛУБИЙ ВА МЕТОДОЛОГИК
АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

Л.Ф. АМИРОВ

**ЎЗБЕКИСТОН АГРАР СЕКТОРИНИ
БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШНИНГ
ИЛМИЙ-УСЛУБИЙ ВА
МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

(МОНОГРАФИЯ)

«МАЪНАВИЯТ»
ТОШКЕНТ
2022

УЎК: 330.35:339.13.024(571.1)

КБК 66.3 (5Ў)

А-46

Л.Ф. Амиров.

Ўзбекистон аграр секторини барқарор ривожланишининг илмий – услубий ва методологик асосларини такомиллаштириш. Монография. [Матн] / Л.Ф. Амиров. –Т.: «Маънавият», 2022. – 220 б.

М а с ъ у л м у х а р р и р:

Б.Б. Беркинов – и.ф.д., профессор

Т а қ р и з ч и л а р:

М.П. Эшов – и.ф.д., профессор

Г.Қ. Абдурахмонова – и.ф.д., профессор

Т.Х. Фармонов – и.ф.д., профессор

Монографияда Ўзбекистон иқтисодиётининг аграр секторини барқарор ривожлантиришнинг илмий-услубий ва методологик жиҳатлари ишлаб чиқилган. Монографияда аграр секторнинг таркибий тузилиши, тармоқларининг ривожланиш тенденциялари, самарадорлиги таҳлил қилинган ва баҳоланган. Шунингдек, монографияда аграр сектор тармоқларида ресурс тежамкорлиги концепциялари ишлаб чиқилган ва улар ўзгариши прогноз қилинган. Аграр сектор тармоқларида қўшилган қиймат занжири яратиш модели ҳамда ушбу секторни барқарор ривожлантириш ва рақобат устуңлигини таъминлаш йўллари таклиф этилган.

Монография илмий ходимлар, олий ўқув юртлари профессор-ўқитувчилари, малака ошириш тузилмалари тингловчилари, талабалар, давлат бонқарув ташкилотлари мутахассисларига мўлжалланган.

*Монография Тошкент давлат иқтисодиёт университети илмий
Кенгашининг 2022 йил 30 сентябрдаги 2-сон қарори
билан чоп этишга тавсия этилган.*

© Л.Ф. Амиров, 2022

© «Маънавият», 2022.

КИРИШ

Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясида барқарор ривожланишни таъминлаш, камбағалликни қисқартириш, тармоқларда рақобат муҳитини яхшилаш, хусусий тадбиркорларнинг мулкчилик ҳуқуқларини қатъий ҳимоя қилиш орқали уларнинг ривожланишига тенг шароитларни шакллантириш каби вазифалар ҳозирги босқичда асосий устувор йўналишлардан ҳисобланади. Шуларни эътиборга олган ҳолда, иқтисодиётнинг ЯИИМа 25 фоиздан кўп улушига эга бўлган аграр секторни барқарор ривожлантиришни таъминлаш ислохотларнинг ҳозирги босқичида муҳим вазифалар жумласига киради.

Ҳозирги кунда аҳоли сонининг мунтазам ўсишини, ер-сув ва энергия ресурсларига бўлган талабнинг ортишини, шунингдек, иқлимнинг кескин ўзгаришини озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга таъсир этувчи асосий омиллар сифатида қаралмоқда. Шу билан бирга, сўнгги йилларда мамлакатимизда озиқ-овқат хавфсизлигини мустаҳкамлаш бўйича бир қатор чоралар амалга оширилиши натижасида Ўзбекистон дунёда эгаллаб турган ўрнини янада мустаҳкамлашга эришди ва босқичма-босқич глобал рейтинглар тизимида ўз мавқеини яхшилаб олди.

Шу билан бир вақтда аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатлами учун озиқ-овқат маҳсулотлари таъминоти барқарорлигига эришиш, аҳолининг камбағаллигини қисқартириш, кам даромадли оилаларнинг харид қобилиятини ошириш, маҳсулотлар нархи ва миқдори кескин ўзгаришининг олдини олиш ҳал этилиши зарур бўлган муаммолардан ҳисобланади. Булар стратегик жиҳатдан аграр секторни янада ривожлантиришни талаб этади.

Шу нуқтаи назардан, мазкур тадқиқотнинг асосий мақсади – республика аграр сектори ва унинг тармоқларини барқарор ри-

вожлантириш ва рақобат устунлигини таъминлашга қаратилган давлат сиёсатини самарали амалга ошириш йўллари асослашдан иборат.

Шуларни ҳисобга олганда, Ўзбекистонда 2020–2030 йилларда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш Стратегияси [20] муҳим амалий аҳамиятга эга ҳисобланади. Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2019 йилда қабул қилинган ушбу стратегияси ўзининг кенг қўламлиги, чуқур мантикий асосга таянганлиги аграр соҳа олим ва мутахассислари учун кенг тадқиқот ҳаракатлари майдонини очиб берди. Бу Ўзбекистонни хорижий давлатлар билан ҳамкорликда аграр соҳа маҳсулотлари сифатини янада яхшилашида муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Ушбу монографик тадқиқотнинг илмий-методологик асосини тизимли таҳлил ва иқтисодий ўсиш индексларини прогноз қилиш усуллари ташкил этади. Шу нуқтаи назардан, тадқиқотда аграр сектор таркибига кирувчи қишлоқ хўжалиги, ўрмон ҳамда балиқчилик, шунингдек, сув хўжалиги комплексларини ҳозирги ҳолатининг ривожланиш тенденциялари, мавжуд муаммоларни таҳлил қилиш, самарадорлигини баҳолаш кўзда тутилади. Тадқиқотда ўрта ва узоқ муддатда қишлоқ ва ўрмон хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришни прогноз қилишга муҳим ўрин берилган. Ахборотлар норавшанлигида бундай прогнозларни амалга ошириш аграр секторни саноат ҳамда инфратузилмавий тармоқларини ривожлантириш учун ахборот базасини яратишга асосий эътибор қаратилиши белгиланган.

Бизнинг тадқиқотларимизда, аграр секторнинг тармоқлари ва соҳаларининг бозор муносабатларига мос бўлган таркибий тузилиши асосланган. Шу билан бир вақтда, 2020–2030 йилларга мўлжалланган Стратегияда аграр секторнинг ер ва сув ресурсларидан фойдаланиш, ўрмон хўжалиги, чорвачилик ва балиқчилик мажмуаларини ривожлантиришни кейинги йилларда янада кучайтириш, шунингдек, Президент Шавкат Мирзиёевнинг «Янги Ўзбекистон стратегияси» асари [46] ҳамда «2020-

2026- йилларда Янги Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси тўғрисида»ги ЎЗР Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Фармонида [20] етти устувор йўналишларни ўз ичига олган Давлат дастурида белгиланган вазифаларни ҳал этиш бўйича услубий тавсияларни ишлаб чиқиш белгиланган.

Юқоридагиларни ҳисобга олиб, ушбу монорафияда Янги Ўзбекистон иқтисодиёти аграр секторини барқарор ривожланишининг илмий-назарий ва методологик асослари ҳамда амалий вазифалари тадқиқ этилган. Монография тўрт бобдан ташкил топган. Унинг «Иқтисодиётнинг аграр секторини барқарор ривожланишининг илмий-назарий муаммолари ва концепциялари» деб номланган биринчи бобида аграр секторнинг асосий тушунчалари ҳамда унинг таркибий тузилиши, барқарор ривожланишининг илмий ёндашувлари ва концепциялари асосланган. Монографиянинг ушбу бобида аграр секторни инновацион ривожлантириш ва уни фаоллик рейтингини индексларини баҳолаш усулини ишлаб чиқишга катта эътибор қаратилган.

Монографиянинг «Ўзбекистон аграр сектор тармоқлари ривожланишининг ҳозирги тенденциялари ва самарадорлигини баҳолаш» деб аталган иккинчи бобида Ўзбекистон аграр сектори ривожланишининг ҳозирги ҳолати ва самарадорлигининг асосий кўрсаткичлари таҳлил қилинган ҳамда баҳоланган. Унда катта эътибор ушбу секторнинг макроиқтисодий барқарорлигини таъминлаш кўрсаткичларининг ўзгариш тенденциялари ва самарадорлиги таҳлиliga қаратилган.

Монографиянинг «Ўзбекистон аграр секторини барқарор ривожланишининг ресурс тежамкорлиги концепцияларини амалга ошириш усуллари» деб номланган учинчи бобида аграр секторни барқарор ривожланишида сув ресурслари тежамкорлигини таъминлаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилишнинг ресурс салоҳиятини ошириш, ички ва ташқи инвестиция ресурсларини жалб этиш механизмлари такомиллаштирилган. Ушбу йўналишларда сув тежамкорлиги, экспорт сало-

ҳияти ҳамда инвестиция ресурсларини прогноз қилишнинг кўп функцияли эконометрик моделлар тизими яратилган ва улар амалга жорий қилинган.

Монографиянинг «Аграр секторда қўшилган қиймат яратиш ва унинг рақобат устунлигини таъминлаш йўллари деб номланган тўртинчи бобида агробизнес тармоқларида қўшилган қиймат яратишнинг услубияти таклиф этилган. Бунда қўшилган қиймат занжирини прогноз қилишнинг модели ва алгоритми ишлаб чиқилган ҳамда амалиётда синаб кўрилган. Шунингдек, тадқиқотнинг ушбу қисмида аграр сектор, шу жумладан, унинг тармоқларини узоқ муддатда барқарор ривожлантириш, улар рақобат устунлигини таъминлаш йўллари асосланган ва кўрсаткичлари прогноз қилинган.

Монографиянинг асосий натижалари аграр сектор тармоқлари ва соҳалари бошқаруви амалиётига жорий этилган.

Ушбу монографиянинг мазмунини яхшилаш бўйича билдирилган таклифлар муаллиф томонидан мамнуният билан қабул қилинади ва уларни Тошкент давлат иқтисодиёт университетига йўллаш мумкин.

1 - б о б.

ИҚТИСОДИЁТНИНГ АГРАР СЕКТОРИНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШИНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ МУАММОЛАРИ ВА КОНЦЕПЦИЯЛАРИ

1.1. Иқтисодиёт аграр сектори тушунчалари мазмун-моҳияти ва таркибий тузилиши

Ўзбекистон иқтисодиётининг барча тармоқлари, жумладан аграр соҳада ҳам ривожланишнинг янги йўналишлари кенгаймоқда. Янги ўзгаришлар қишлоқ аҳолиси бандлиги ва даромадларини ошишига олиб келмоқда. Шу билан бир вақтда мамлакатимизда қабул қилинган аграр сектор тармоқларини, шу жумладан, қишлоқ хўжалигини узоқ муддатли ривожлантириш стратегияси [16], мамлакатимизда ер-сув, меҳнат, техника ва бошқа ресурслардан самарали фойдаланиш, агросаноат тармоқларига инвестициялар жалб этишини кучайтиришни талаб этмоқда. Айниқса, бутун аграр сектор амалиётига янги кириб келаётган агрокластерларни ривожлантириш ва кооператив муносабатларни қўллаб-қувватлаш, ахборот-коммуникация технологиялари ҳамда бозор механизмларини илмий-назарий тушунча ва тамойилларини ҳаётга кенг жорий этиш зарур. Бу эса аграр сектор ва унинг узвий қисмлари ўртасида ўзаро мутаносибликни таъминлашдек мураккаб тадқиқот ишларини бажаришни тақозо этади. Шу билан бир вақтда, ривожланган хорижий давлатларда илмий фан ва технологияларнинг мамлакатимизга кириб келиши аграр сектор тармоқлари ва мажмуаларини бошқаришга янгича ёндашув ва усулларни ишлаб чиқишни талаб этмоқда. Шу билан

бир қаторда соҳада қўлланилаётган тушунча ва атамалар ўртасида ўзаро номувофикликлар кузатилмоқда.

Шуларни инобатга олган ҳолда, мамлакатимиз аграр сектори ва у билан боғлиқ соҳалар ўртасидаги тушунчаларни илмий-амалий жиҳатдан таҳлил қилиш ва таққослаш ҳозирги даврда ўта долзарб муаммолар қаторига киради. Шуни ҳисобга олиб тадқиқотнинг ушбу қисмида хорижий тажрибалар асосида аграр секторнинг ҳозирги шаклланган таркибий тузилиши ва унинг асосий тушунчалари мазмун-моҳиятининг ўзаро мувофиқлигини илмий-амалий жиҳатдан тадқиқ этиш зарур ҳисобланади.

Иқтисодиётнинг аграр секторини ва у билан ўзаро боғлиқ бўлган тармоқ ва соҳаларнинг илмий-назарий ва амалий асослари ҳамда ривожлантириш муаммоларига кўплаб хорижий ҳамда мамлакатимиз олимларининг тадқиқот ишлари бағишланган.

Россия ФА академиги И.Г. Ушачев раҳбарлигида [102] олиб борилган тадқиқотларда Россия Федерацияси ва бошқа хорижий давлатларда қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш ва аграр сектор тармоқларини стратегик режалаштиришга услубий ёндашувлар асосланган. Шунингдек, ушбу муаллифлар ишида қишлоқ хўжалигини иқтисодий тартибга солиш йўналишлари таҳлил қилинган ҳамда унинг ривожланиш тенденциялари ва рақобатбардошлигига баҳо берилган. В.А.Семеникин ва бошқа муаллифлар илмий ишларида [160] аграр иқтисодий назария самарадорлигини ошириш муаммолари ўрганилган. Ушбу тадқиқотларда ҳозирги замон иқтисодиёт фанида аграр иқтисодий назариянинг шаклланиши, мазмун-моҳияти, ўзига хос хусусиятлари, роли ва ўрни масалалари кўриб чиқилган. Муаллифлар иқтисодий назария ҳам фундаментал ҳам амалий фан сифатида аграр соҳа иқтисодиётнинг объектив қонуниятлари ҳамда жараёнларини ўрганувчи фан йўналиши эканлигини исботлашган.

Тадқиқотчи И.Ю. Гончаренконинг тадқиқотларида [139], аграр секторнинг инновацион фаолиятини самарали бошқариш моделини шакллантиришни концептуал ва институционал асослари таклиф этилган. О.Ю.Матюнинанинг ишларида [150] эса

ўз салоҳияти ўзига етарли минтақада агросаноат мажмуини ривожлантиришнинг стратегияси ишлаб чиқилган ва уни амалга оширишнинг ижтимоий-иқтисодий натижалари баҳоланган. Украиналик олим С.И.Демьяненкоинг илмий тадқиқотларида [140] мамлакат аграр секторини ривожланиш стратегияси кўриб чиқилган. Стратегиянинг мақсади сифатида қишлоқ хўжалигини узоқ вақт ва барқарор ривожланишини таъминлаш йўллари асосланган, ушбу соҳанинг унумдорлиги ва самарадорлигини ошириш эса стратегиянинг асосий мезонлари сифатида қабул қилинган.

Ўзбекистон аграр секторидида олиб борилаётган тадқиқотларда қишлоқ хўжалиги тармоқлари ва корхоналарини ривожлантириш йўналишлари кенг ўрганилмоқда. Профессор А.Қ. Қодиоров, и.ф.н. Р.Х.Тошматов ва бошқаларнинг тадқиқотларида [107] аграр сектор тармоқларини ривожлантириш ва улар ишлаб чиқаришини жойлаштиришда табиий ресурслардан фойдаланишни режалаштиришнинг услубий жиҳатлари таклиф этилган ва тармоқлар самарадорлиги манбалари асослаб берилган. Профессор Б.Б. Беркиновнинг илмий ишларида институционал ўзгаришларни чуқурлаштириш, хусусий мулкчилик институтларини ривожлантириш йўллари асосланган [63]. Шунингдек, тадқиқотчи Д.М.Авазходжаеванинг тадқиқотида [115] Ўзбекистон иқтисодиётининг аграр секторини ривожлантириш омиллари ва истикболли йўналишлари кўрсатилган. Унда асосий эътибор инновацион ишланмаларни амалиётга жорий этиш йўналишларига қаратилган.

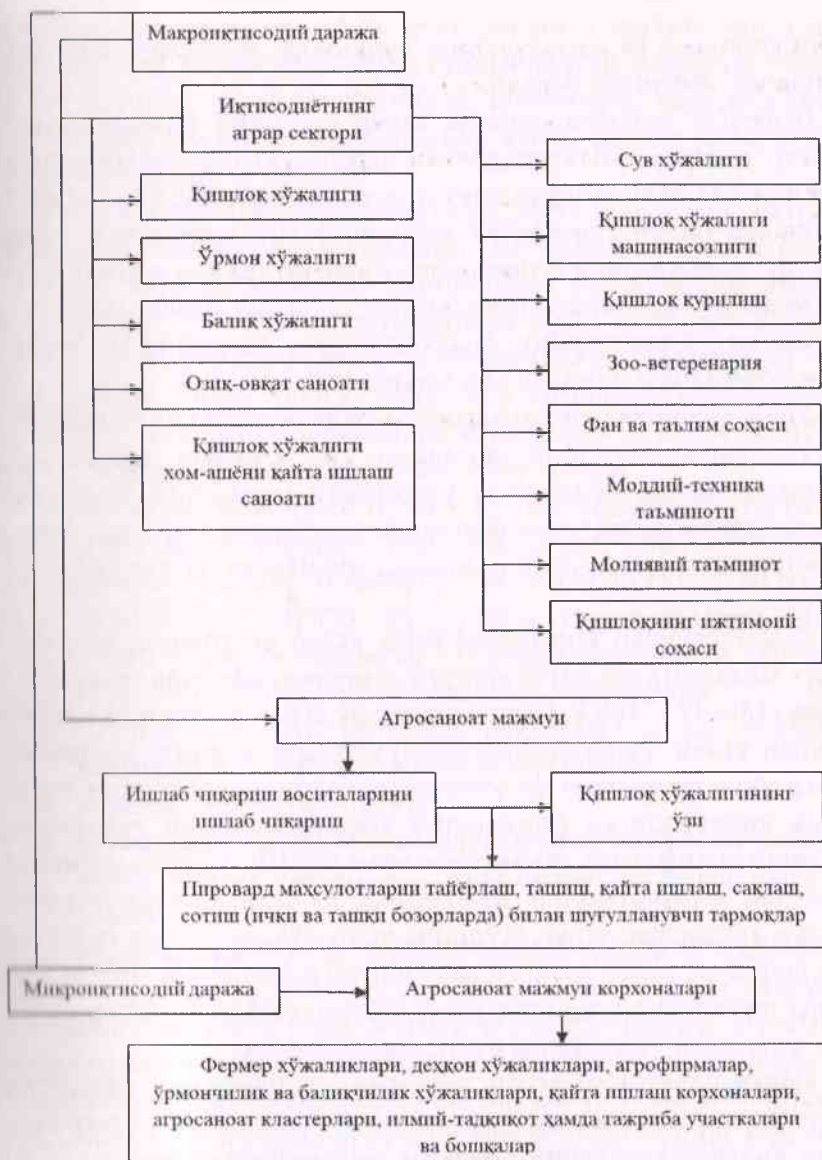
Умуман олганда, юқорида таҳлил этилган илмий тадқиқотлар ҳар бир мамлакатнинг аграр иқтисодиёти ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда ушбу давлатларда қабул қилинган тушунчалар ва уларнинг мазмун-моҳиятини ифода этади. Таъкидлаш жоизки, аграр сектор ва унинг тармоқлари орасидаги ўзаро боғлиқликлар узоқ шаклланиб келган. Айниқса, собиқ иттифоқ парчаланиши туфайли аграр соҳа таркиби ҳар бир суверен давлатнинг ички ва ташқи аграр сиёсати негизида қайта

шаклланмоқда ҳамда бу уларнинг ўзига хос хусусияти, ер-сув ва бошқа ресурсларга бўлган мулкчилик шакллари орқали рўй берилмоқда. Шу нуқтаи назардан қараганда, аграр секторнинг таркибий тузилишини хорижий тажрибаларни инобатга олиб янада такомиллаштириш, инновацион бошқариш усул ва мезонларига ўтишни, агроресурслардан, шунингдек, инфратузилмалар қувватидан самарали фойдаланишни талаб этмоқда. Шуларни ҳисобга олган ҳолда, амалиётга янги таркибий тузилма ёки усулларни киритиш ишлаб чиқаришга қўлланишини кенгайтириш ва корхона ишчилари меҳнат унумдорлигини, шунга мос равишда уларнинг даромадларини ошишига асос яратиш лозим.

Ўзбекистонда ҳам аграр сектор бир-бирига боғлиқ ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш тармоқларига бўлинади. Илмий-амалий жиҳатдан уларни уч поғонага бўлиш мумкин (1.1-расм). Макродаражада биринчи ҳамда иккинчи поғонага иқтисодиётнинг аграр сектори ҳамда агросаноат мажмуини киритиш мумкин. Иқтисодиётнинг аграр секторига — қишлоқ хўжалиги, ўрмон хўжалиги, балиқчилик хўжалиги, озиқ-овқат ва хом ашёни қайта ишловчи саноат тармоқларини ҳамда сув хўжалиги, қишлоқ хўжалиги машинасозлиги ва қатор хизмат кўрсатувчи инфратузилмавий соҳалар киради. Ушбу соҳалар макродаражада вазирликлар ва идоралар орқали давлат бошқарувини амалга оширади. Агросаноат мажмуи шартли равишда 3 қисмдан иборат соҳаларни ўз ичига олади. Ўзбекистонда озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат тармоқлари аграр сектор сифатида эътироф этилади.

Микродаражада озиқ-овқат, хом ашё ишлаб чиқарувчи корхоналар, (учинчи поғона) улар бирлашмаларининг биринчи бўғини ҳисобланади. Ушбу корхоналар ягона тармоқ ёки кўп тармоқли таркибга эга бўлгани ҳолда биргаликда ҳудудий мажмуаларни ташкил этади.

Агросаноат мажмуининг ривожланиши, унинг тармоқ ва ҳудудий тузилмасининг такомиллаштирилиши ишлаб чиқаришни янада оқилона жойлаштириш, ресурслардан тўлиқ ва самарали фойдаланиш, унинг фаолият кўрсатишининг якуний натижала-

1.1-расм. Ўзбекистон аграр секторининг ташкилий таркибининг тузилиши

Манба: муаллиф ишланмиси.

рини яхшилаш ва мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга имконият беради.

Шуларни ҳисобга олганда аграр секторни илмий-услубий нуктаи назардан «Иқтисодиётни аграр сектори»; «Агросаноат мажмуи (АСМ)»; «Аграр сектор корхоналари (АСК)» каби тушунчалар билан тавсифлаш мумкин. Ушбу тушунчалар аграр сектор тармоқларини функционал бирлаштиришга хизмат қилади, уларнинг асосида «аграр бозор», хорижий давлатларда кенг тарқалган «агрохолдинг», «агрокластер», «агрофирма» ва шу каби бошқа бирлашмалар шаклланмоқда.

Ушбу тушунчаларнинг мазмун-моҳиятини билиш умуман олганда аграр секторни, шу жумладан унга кирувчи тармоқларни ривожланишини ҳамда улар ўртасидаги иқтисодий, молиявий, ижтимоий ва бошқа муносабатларни кам харажатлар билан амалга оширишни таъминлайди, мавжуд муаммоларни ҳал этиш тезлашади.

Тадқиқотчилар Иқтисодиётнинг аграр секторини, «Агросаноат» мажмуига нисбатан кенгроқ тушунча сифатида талқин этишади [150, 153, 160,]. Иқтисодиётнинг аграр секторини қишлоқ хўжалигининг ўзаро боғланган тармоқлари ва қайта ишлаш саноати учун озиқ-овқат маҳсулотлари ва хомашёга бўлган эҳтиёжини қондирадиган функционал бирлаштирилган тузилмалар йиғиндиси сифатида таърифлаш мумкин. Шу ўринда, «Иқтисодиётнинг аграр сектори» ва «қишлоқ хўжалиги» тушунчаларини ҳам таққослаш зарур. Кўпинча ушбу сўзлар ўхшаш сифатида қўлланилади, аммо ҳозирги вақт илмий атамашунослигида улар янада ривожланиди, шунинг учун «Иқтисодиётнинг аграр сектори» анча кенгроқ тушунча бўлиб ҳисобланади.

«Иқтисодиётнинг аграр сектори» тушунчасини амалиётда кенг қўллаш нафақат уни саноат тармоқлари билан интеграциясини янада кенгайтириш, балким хорижий мамлакатлар билан ўзаро иқтисодий муносабатларни соддалаштириб боришга ҳам хизмат қилади. «Иқтисодиётнинг аграр сектори»да «аграр бозор» тушунчаси ҳам мавжуд бўлиб, у қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари

савдосини ўз ичига олади, бу ерда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари савдоси дейилганда «ерда етиштирилган маҳсулот, чорвачилик ва балиқчилик маҳсулотлари, шунингдек, бевосита ушбу маҳсулотлар билан боғлиқ бирламчи қайта ишлаш маҳсулотлари» [150] назарда тутилади.

Юқорида таъкидланганидек, иқтисодиётнинг аграр секториди, аграр фан ва таълим, қишлоқнинг ижтимоий соҳаси, уларнинг моддий-техник ва молиявий таъминотига тегишли тамойиллар амал қилади. Ўзбекистон иқтисодиёти аграр секторига қишлоқ хўжалигидан ташқари ўрмон ва балиқчилик хўжаликлари ҳам қиради. Шу билан бирга, ушбу тушунчаларни «ўрмончилик комплекси (фонди)», «балиқчилик комплекси» каби атамалар сифатида ишлатилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Агросаноат мажмуи (АСМ) – бу иқтисодиётнинг ижтимоий меҳнат тақсимоти орқали ўзаро боғланган, қишлоқ хўжалиги ҳам ишёсидан жамият эҳтиёжлари ва аҳоли талабига мувофиқ озиқ-овқат маҳсулотлари ҳамда саноат истеъмол моллари ишлаб чиқарилишини таъминлайдиган тармоқлар йиғиндиси ҳисобланади [169]. Унинг таркибига учта асосий соҳа қиради:

- қишлоқ хўжалиги ва бошқа соҳаларни ишлаб чиқариш воситалари билан таъминловчи тармоқлар;
- қишлоқ хўжалигининг ўзи;
- мажмуанинг якуний маҳсулотларини тайёрлаш, ташиш, қайта ишлаш, сақлаш ва сотиш билан шуғулланувчи тармоқлар.

Агросаноат мажмуида, одатда, ишлаб чиқариш, ижтимоий, хизмат кўрсатиш, илмий, ахборот ва бевосита ўзлари маҳсулот яратмайдиган, лекин ушбу жараён учун, шунингдек, агросаноат мажмуининг самарали фаолият кўрсатиши учун зарур бўлган бошқа инфратузилма тармоқларини бирлаштирувчи яна бир соҳа шаклланади. Бу агросаноат бозори ҳисобланади. Унинг таркибиди иккита катта қуйи бозор мажмуалар мавжуд: озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш бозори; қишлоқ хўжалиги ҳам ишёсидан саноат истеъмол товарларини ишлаб чиқариш ва

сотиш бозори. Агросаноат мажмуида дон, пахта, ёғли экинлар дони, мева-сабзавот, узум ва вино, сут, гўшт ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳамда сотиш бўйича ихтисослаштирилган саноат қўйи мажмуалари шакллантирилади ва фаолият кўрсатади.

Ривожланган хорижий мамлакатларда АСМ улушига банд аҳоли, асосий ва айланма капитал, ЯИМнинг катта қисми тўғри келади. Аҳоли турмуш даражасини ошириш ва мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш кўп жиҳатдан айнан агросаноат мажмуининг қўламларига, унинг таркибий тузилишига ва фаолият кўрсатишининг самарадорлигига боғлиқ.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ва хом ашёсини ишлаб чиқариш, уларни саноат йўли билан қайта ишлаш жараёнига жалб этилган тармоқлар субъектлари ўртасидаги барқарор ўзаро муносабатлар «аграр бозор» тушунчасини кенгайтирилган тарзда талқин қилиш учун асос ҳисобланади. Аграр бозор – бу бозор субъектлари ўртасида қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотлари айланмаси, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ва хизмат кўрсатиш омиллари соҳасидаги иқтисодий муносабатлар тизимидир.

Тадқиқотчилар аграр бозор тушунчасини [72, 153] таърифлашга нисбатан қуйидаги иккита ёндашувни таклиф этиши мумкин:

1. *Аграр бозорга иқтисодий-ҳуқуқий муносабатлар тизими сифатида қаралади.* Аграр бозор – қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига тааллуқли шартномаларни тузиш ва бажариш билан боғлиқ ҳуқуқий муносабатлар йиғиндисидир. Аграр бозорнинг ўзига хос жиҳати асосан унинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг айланиши жараёнидаги иқтисодий муносабатлар билан боғлиқ. Аграр бозор – бу бозор субъектларининг агросаноат мажмуи учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, озиқ-овқат маҳсулотлари, технологиялар, ишлаб чиқариш воситалари ва хизматлар, аграр илмий-техника маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ва уларнинг эркин ҳаракатини таъминлаш борасидаги ўзаро ҳамкорлиги соҳасидир.

2. *Аграр бозорга кичик товар бозорлари йиғиндиси сифатида қаралиши мумкин.* Мазкур ёндашув аграр бозорни функцио-

нал нуқтаи назардан камроқ тавсифлайди. Шу нуқтаи назардан, аграр бозор — бу кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва уларни қайта ишлаш маҳсулотларини ишлаб чиқаришни ва эркин ҳаракатланишини таъминлаш мақсадида фаолият кўрсатадиган алоҳида ажратилган товар бозорлари йиғиндиси ҳисобланади. Бизнинг фикримизча, бундай бозор куйидаги турларга бўлиниши лозим: озиқ-овқат бозорлари; кишлоқ хўжалиги учун моддий-техника ресурслари бозори; хизматлар бозори; маркетинг соҳаси бозорлари.

Мамлакат аграр секторида товар айирбошлаш жараёнларини таъминловчи институтлар, механизмлар ва тамоийллар тизими аграр бозорлар сифатида қаралиши лозим. Умуман олганда, аграр саноат бозорининг асосий вазифалари фуқароларнинг истеъмол талабларини қондириш мақсадида мамлакат агросаноат ишлаб чиқаришини айирбошлаш жараёнлари асосида мувофиқлаштириш ва бошқаришдан иборат бўлган муассасалар, усуллар ва ресурслар тизими сифатида таърифлаш мумкин. Шу билан бирга, аграр бозор, аграр сектор маҳсулотлари бозорларидан ташқари кишлоқ хўжалиги техникаси, ёқилғи-мойлаш материаллари ва ҳ.к. бозорларни ҳам ўз ичига оладиган агросаноат бозорининг таркибий қисми ҳисобланади.

Аграр сектори ҳақидаги тадқиқотларни ўзида мужассам этган замонавий адабиётларни таҳлил қилиш натижаси агросаноат тизимларида турли шаклдаги агрохолдинглар вужудга келган ва фаолият кўрсатмоқда, деган фикрига қўшилишимиз мумкин. Таҳлилларга кўра, улар ҳамон расмий нормалар ва ҳуқуқий ҳужжатларда бир хиллиги таққосланмаган, аммо амалиётда уларнинг эркин талқин қилинишига йўл қўйилади.

Мутахассисларнинг фикрича, агрохолдингларнинг пайдо бўлиши ва фаолияти — ривожланган ер бозори (ер ижараси)нинг мавжуд эмаслиги ва аграр иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш институтлари тизимининг етарлича ривожланмаганлиги натижаси ҳисобланади.

Бозор муносабатлари ривожланган мамлакатларда аграр бозорда хўжаликлараро ва ички хўжалик алоқаларининг шакл-

лари горизонтал ва вертикал интеграциялашув йўналишида ривожланмоқда. Вертикал интеграциялашув ягона технологик занжирда, лекин унинг турли бўғинларида фаолият кўрсатувчи корхоналарни агрокластерларга бирлаштиришни назарда тутди. Вертикал интеграциялашув – бу холдингининг ишлаб чиқаришдан то қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва ўз истеъмол белгисини яратишгача ўз инфратузилмасини ривожлантириши туфайли рентабелликни ошириш ва таваккалчиликларни табақалаштиришга ёрдам берадиган ташкилий тузилмаси ҳисобланади. Горизонтал интеграциялашув эса бир хил турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи корхоналар бирлашганда ўз ўрнига эга ҳисобланади.

Таниқли олим Г.Черенко томонидан таклиф этилган агрохолдингининг яна бир таърифига кўра [167], бу бош компания ва у томонидан назорат қилинадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш соҳасида хўжалик фаолиятини амалга оширувчи шуба корхоналар йиғиндисидир. Ҳуқуқий нуқтаи назардан, ушбу тадқиқотчи агрохолдинглар бошқарув компанияси назорати остидаги корхоналар капиталларининг бирлаштирилишини, ташкилий нуқтаи назардан эса барча ўзига хос функцияларига бўлган «давлат ичидаги давлат»ни ўзида намоён этади, деб ҳисобланади. Бошқарув нуқтаи назаридан, бу режалаштирилган иқтисодиёт стандартларининг бошқарув, бухгалтерия ҳисоби ва ишлаб чиқариш фаолиятининг аудитини автоматлаштирилган тизимларига асосланган янги технологик, ташкилий ва инновацион асосидаги қўшилмаси, иқтисодий нуқтаи назаридан эса – бу миллий ишлаб чиқаришнинг рақобатбардошлигини кучайтириш ва ходимларнинг ижтимоий стандартларини ошириш, қишлоқ ҳудудларини ободонлаштириш ва ижтимоий дастурларни амалга оширишнинг самарали воситаси эканлигини таъкидлайди.

Бизнинг фикримизча агрохолдинг – бу иқтисодий ва технологик жиҳатдан ўзаро боғланган турли мулк шаклларида эга корхона ва ташкилотларнинг ўз капиталларини бирлаштириш-

га асосланган бирлашмаси бўлиб, бу улардан бирига жамоавий ишлаб чиқаришни ривожлантириш стратегияси ва тактикасини белгилаш ҳуқуқини беради. Бундай интеграциялашган компаниялар фаол диверсификация қилинган фаолиятни юритади, шунингдек, ҳудудий жиҳатдан тақсимланган тузилмага ва мураккаб кўп погонали бошқарув тизимига эга ҳисобланади.

Таъкидлаш лозимки, амалиётда агрохолдинглар жумласига баъзан, аслида холдинглар бўлмаган, яъни уларнинг мазмунига жавоб бермайдиган корхоналарни ҳам киритишади. Баъзан эса, аксинча, йирик товар корхоналари ва уларнинг бирлашмалари маъсулияти чекланган жамият сифатида ташкил этилиб, фаолият юритади ва ўз бизнесини холдинг ролида ижро этмайди, шунинг учун бозордаги агрохолдингларнинг тўлиқ рўйхатини расман кўчириб бориш анча қийин. Шу билан бирга хорижий мамлакатлар таърибаси шундан далолат бериб турибдики, ер ресурси концентрациясининг юқори даражасида технологик занжир (хом ашё – қайта ишлаш – товар маҳсулотлари) билан боғланган саноат корхоналарининг вертикал интеграциялашган гуруҳи мавжудлиги агрохолдинг сифатида таърифланади. Мамлакатимизда ушбу агрохолдинглар тоифасига кирувчи бирлашмаларни ташкил этишни кенгайтириш аграр секторда ишлаб чиқариш интеграциясини кластер тамойиллари асосида ривожлантириш имконини юратади.

1.2. Аграр секторни барқарор ривожлантиришнинг илмий ёндашувлари ва концепциялари

Ўзбекистон иқтисодиётида аграр сектор муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга ҳисобланади. Аграр сектор ишлаб чиқаришининг асосий қисмини қишлоқ хўжалиги ташкил этади. Ушбу секторнинг барқарор ривожланиши кўплаб омиллارга боғлиқдир. Шу нуқтаи назардан, аграр сектор тармоқларини ривожланиш қонуниятларини билиш, унинг барқарор ривожланишини таъминлашга кенг йўл очиб беради. Шуларни ҳисобга

олганда, барқарор ривожланишнинг ҳозирги замон назарияларининг ўзгариш босқичларини таҳлил қилиш ва шу асосда аграр соҳани барқарор ривожланишининг ўзига хос хусусиятларини очиб бериш мумкин.

Таҳлилларга қараганда, Ғарб мамлакатларида барқарор ривожланиш ғоялари 1960-йилларнинг бошидан бошлаб, бир қатор ижтимоий-иқтисодий муаммолар ҳозирги замон ва келажак авлодлар ҳаётига таҳдид сола бошлаган пайтдан бошлаб қўлланила бошланган. Бундай муаммоларга қуйидагиларни киритиш мумкин: атроф-муҳитнинг бузилиши, глобал исиш ва бошқа экологик муаммолар; ресурсларни камайтирадиган паст самарадор технологиялардан фойдаланиш; ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар ўртасидаги ижтимоий-иқтисодий ривожланиш шароитидаги номутаносибликлар; қашшоқликнинг кенгайиши ва камбағал ҳамда бойлар ўртасидаги фарқнинг кучайиши: озиқ-овқат инқироzi ва очликнинг тарқалиши; миллатлараро низолар ва бошқалар.

Иқлимнинг кескин континенталлиги шароитида, суғориладиган ерларнинг қисқариши Ўрта Осиёнинг, шу жумладан Ўзбекистоннинг кам сувли ва сувсиз ҳудудлари учун аграр сектор ва унинг тармоқларини барқарор ривожлантириш муаммолари айниқса долзарб бўлиб қолди. Тўйимли оқсил, витаминлар, минерал тузлар ва бошқа биологик актив моддалар манбаи бўлган сут, янги узилган мева-сабзавотлар ва гўшт, пархез тухумлар исик ҳудудлар аҳолисининг рационал овқатланишида ўта зарур ҳисобланади. Бу ерда соф янги озиқ-овқат етишмаслиги, одамга салбий таъсир кўрсатади ва унинг иш қобилиятини кескин пасайтиради. Ушбу озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш жойларда ишлаб чиқариш даражасига катта боғлиқ ҳисобланади.

Шу билан бирга, бозор ислохотлари бошланиши даврида саноат тармоқларининг ишлаб чиқариш салоҳияти ёмонлашди. Натижада қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши анча меҳнат талаб қиладиган бўлиб, аграр соҳанинг саноатлашганлик хусусияти пасайди. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг паса-

йиши, демографик вазиятнинг оғирлашиши, қишлоқ аҳолисининг юқори даражадаги ишсизлиги, унинг камбағаллик муаммолари ва қишлоқда ҳаёт сифатининг пасайиши билан тавсифланди. Замонавий қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши учун табиий равишда салбий бошқарув турини сақлаб қолиш характерлидир. Экин майдонлари, пичанзорлар ва яйловларнинг муҳим қисми ишлатилиши пасайди ва бутазорларга айланиб қолиш эҳтимоли катта бўлади. Экин майдонларида ҳосил билан тупроқда ноозуқа моддаларининг чиқиб кетиши уларга озуқа киритишдан ошиб кетади.

Шулар билан бир вақтда, қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг узок муддатга мўлжалланган стратегияси мавжуд эмаслиги ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланишга, иқтисодийнинг аграр соҳасига инвестицияларни жалб қилиш ва аҳолининг юқори даромад олишига рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришга тўсиқ бўлмоқда [16].

Шуларни ҳисобга олганда, аграр сектор тармоқлари барқарор ривожланишини таъминлашнинг илмий-назарий ҳамда методологик жиҳатларини ўрганиш ва уларни амалиётга жорий этиш усулларини асослаш долзарб вазифалар қаторига киради. Шу нуқтан назардан, асосий мақсад – барқарор иқтисодий ривожланиш қонуниятларини ўрганиш асосида аграр секторни барқарор ривожлантиришнинг концептуал қоидаларини асослашдир.

Барқарор ривожланиш назарияси сўнгги ўн йилликларда нинг оммабоп бўлиб қолди. Баъзи хорижий мамлакатлар олимларининг фикрига кўра, барқарор ривожланиш концепцияси иқтисодий ўсиш назариясини алмаштирди. Буни Н.В.Чепурних, А.Л.Новоселов, А.В.Мерзловнинг илмий ишларидан кўриш мумкин [105]. Ҳозирги адабиётда, (А.В.Иванов ва А.С.Пономарева) таъкидланганидек, барқарор ривожланишнинг 60 дан ортқ таърифлари мавжуд [144]. Бу инсонлар ривожланишининг иқтисодий, экологик ва ижтимоий жиҳатларини ўз ичига олган концепциянинг ўзи мураккаблигини ҳам, олимлар, тадбиркорлар ва сиёсатчиларнинг қарашлари ўртасидаги зиддиятни ҳам акс эттиради.

Умуман олганда «барқарор ривожланиш» олимларнинг асослашича экология билан боғланган, яъни барқарор ривожланишнинг дастлабки таърифларидан бири 1915 йилда Канаданинг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш комиссияси томонидан таклиф қилинган. Шу билан бирга, атроф-муҳит ва тараққиёт бўйича халқаро комиссия 1987 йилда барқарор ривожланишни қуйидагича таърифлаган: «Барқарор ривожланиш – бу ҳозирги замон талабларига жавоб берадиган, аммо келажак авлодларнинг ўз эҳтиёжларини қондириш қобилиятига зарар етказмайдиган ривожланиш. У иккита асосий тушунчани ўз ичига олади:

1) эҳтиёжлар тушунчаси, хусусан, энг юқори устуворлик мавзуси бўлиши керак бўлган аҳолининг энг қашшоқ қатламлари мавжуд бўлиши учун зарур бўлган эҳтиёжлар;

2) атроф-муҳитнинг ҳозирги ва келажакдаги эҳтиёжларини қондириш қобилиятига юкланган технологиялар ва жамиятни ташкил этиш ҳолати билан боғлиқ чеклашлар концепцияси [89].

Шу билан бир вақтда, кўплаб олимларнинг фикрига кўра, «sustainable development» атамасини «барқарор ривожланиш» деб таржима қилиниши тўлиқ аниқ таржима эмас, деб фикр билдирган.

Масалан, Ю.А.Ретеюм, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг «Атроф-муҳит ва тараққиёт» бўйича конференцияси (УНСЕД), Рио-де-Жанейро, 1992 йил, XXI асрда барқарор ривожланиш стратегиясига ўтиш бўйича қабул қилинган тавсияларни «ривожланиш» сўзи ноаниқроқ таржима қилинган деб ҳисоблайди, маънога яқинроқ таржима – «ўз-ўзини таъминлаш» [95], деб аталса тўғри ҳисобланади. Россиялик тадқиқотчи Н.В.Чепурних таъкидлаганидек, «барқарор ривожланиш» атамаси аниқ эмас, «барқарор ривожланиш» иборасини «мақбул» ёки «қабул қилинадиган» ривожланиш деб таржима қилиш керак, деган фикрни билдирган. Шунингдек, муаллифнинг фикрига кўра, «sustainable development» атамаси ҳам ноаниқроқ, чунки у кўпроқ техник фанларга тааллуқлидир ва инқирозсиз прогрессив ижтимоий-экологик ва иқтисодий ривожланиш мумкин деган тасаввурни

келтириб чиқаради [166]. Аслида, бу ерда муқаррар инқирозларни энг оғриқли ҳолга олиб келадиган стратегияни ишлаб чиқиш ҳақида сўз юритилса тўғри бўлар эди.

Бошқа бир қатор олимлар, барқарор ривожланиш атамасини «мақбул ривожланиш» ёки «битмас-туганмас ривожланиш» деб қабул қилиш янада аниқроқ деб ҳисоблашади [152]. Россия Фандар Академияси География Институтининг олимлари барқарор ривожланишнинг «аҳолининг оммавий, онгли иштироки билан жамият ва табиатнинг кўп босқичли, иерархик, бошқариладиган жараёни сифатида кўриб чиқишган. Унинг мақсади маданий ва табиий меросни муҳофаза қилиш ва кўпайтириш асосида ҳозирги ва келажак авлодлар учун табиат билан уйғун ҳолда соғлом, самарали ҳаётни таъминлашдир, деб тавсифлаган [96]. Н.Ф.Глазовский тадқиқотларида [68] барқарор ривожланиш ижтимоий адолат, иқтисодий ривожланиш ва юқори сифатли муҳитни назарда тутди. Барқарор ривожланишнинг барча учта иқтисодий, экологик ва ижтимоий қисмлари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ, аммо ҳозирги вақтда ушбу алоқалар етарлича ўрганилмаган.

Мамлакатнинг иқтисодий ривожланиш даражасига қараб табиий ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги қандай ўзгаришини аниқлаш жуда муҳимдир, чунки бу уни такомиллаштириш стратегиясини ишлаб чиқишда ёрдам бериши мумкин. Бу ҳақда кўшимча равишда Е.И.Глушкованинг сўзларига кўра, барқарор ривожланишнинг қуйидаги таърифи энг тўлиқ ва аниқроқ кўрилади [147]. Барқарор ривожланиш – бу тўртта тамойил асосида яшаш шароитларини тартибга солишни назарда тутадиган норматив назария: 1) барча одамларнинг асосий эҳтиёжларини қондириш; 2) сайёрамизнинг барча аҳолиси учун ушбу қондиришнинг тенг стандартлари; 3) табиий ресурслардан эҳтиёткорлик билан фойдаланиш; 4) келажак авлодлар учун асосий эҳтиёжларни амалга ошириш имкониятларини сақлаб қолиш. Бу тамойилларнинг барчаси бизнинг фикримизча бир-бирига тенг, аммо учинчиси марказий ҳисобланади, бу назариянинг ядросини ташкил этувчи иқтисодий юклар учун табиий юк мажмуаларининг чекланган қуввати (ташиш ҳажми) ғоясига асосланади.

Барқарор ривожланишнинг нафақат атроф-муҳит билан, балки иқтисодий ва ижтимоий таркибий қисмлар билан боғлиқ бошқа кўплаб таърифлари мавжуд. Шулардан А.Д.Урсулнинг қайд этишича: «Кенг маънода барқарор ривожланиш ҳаётнинг барча амалий кўрсаткичлари: иқтисодий, ижтимоий, экологик, маданий ва ҳоказоларда белгилаб қўйилган диққатга сазовор жойлардаги туб ўзгаришларга асосланган ҳолда, дунё цивилизацияси мавжудлигининг янги турини ва ривожланишини билдирувчи жараён сифатида талқин этилади [164]. Бунда нафақат табиий ресурс салоҳиятини, балки бутун ижтимоий-маданий соҳани (иқтисодиёт, маданият, давлат-ҳуқуқий институтлари ва бошқаларни) оптимал бошқариш тўғрисида сўз боради.

Россия ФА академиги Д.С.Львов барқарор ривожланишга тор ва кенг маънода қарайди [82]. Унинг фикрига кўра, тор маънода барқарор ривожланиш экологик барқарорликни назарда тутаяди, кенг маънода у барқарорликнинг барча турларини (демографик, иқтисодий, ижтимоий, техноген ва бошқаларни) ўз ичига олишини эътироф этган.

Шу билан бирга, барқарор ривожланиш тўғрисидаги адабиётларни ушбу таҳлиллар шуни кўрсатадики, кўплаб олим ва мутахассислар инглизча «барқарор ривожланиш» концепциясининг таржимасини номувофиклиги ва тўлиқ эмаслигини кўрсатиб, уни «барқарор», «тартибга солинадиган», «кўллаб-қувватландиган», «мувозанат», «мувозанатли ривожланиш» деб таржима қилишган. Умумий қабул қилинган таржима 20 йилдан ортиқ вақт давомида «барқарор ривожланиш» атамаси бўлиб келган ва уни бошқача тавсифда ўзгартириш мақсадга мувофиқ эмас. «Барқарор ривожланиш» атамасининг кўпгина талқинлари у ёки бу тарзда Г.Х.Брундтланд Комиссияси томонидан берилган таърифга асосланган бўлиб, уни ҳақли равишда классик таъриф деб ҳисоблаш мумкин.

Иқтисодиётда барқарорлик илгаридан иқтисодий ривожланиш билан боғлиқ бўлган. А.Смит, Д.Риккардо ва бошқалар томонидан тақдим этилган классик иқтисодий мувозанат назариясида

асосий тушунча талаб ва таклифнинг тенглигига, даромадлар ва харажатлар, фойдани максималлаштиришгача қаратилган [79]. Иқтисодий мувозанатнинг янги назарияси рақобатдош мувозанат, нархларнинг эгилувчанлиги ва ресурслардан мақбул фойдаланиш концепциясига асосий ўрин берган [82].

Ҳозирги вақтда «барқарор ривожланиш» атамаси иқтисодий ривожланиш турини тавсифлашда кенг ишлатилмоқда. Ривожланиш, шунингдек, ундан келиб чиқадиган маъно – иқтисодий тараққиёт, бир сифат ҳолатидан иккинчисига ўтиш даврида мураккабликнинг кучайиб бориши ва турларнинг ўзларини алмашиши билан боғлиқ бўлган чизикли бўлмаган (кескин ва узлуксиз) жараёнини тавсифлайди. Шунинг учун ҳам жаҳон иқтисодиёти фонида иқтисодий ўсиш назариялари билан бир қаторда янги илмий йўналиш – барқарор иқтисодий ривожланиш назарияси кенг тарқалиши бежиз эмас.

Шуни эътиборга олганда, Ўзбекистонда қабул қилинган Ҳаракатлар стратегиясида илк бор иқтисодий ривожланишнинг 5 та устувор йўналиши стратегик жиҳатдан иқтисодий ўсишнинг ҳозирги босқичда янги илмий концепциясини «ҳаракатлар стратегиясидан тараққиёт стратегияси»га ўтишни бошлаб берди.

«Иқтисодий ўсиш» ва «иқтисодий ривожланиш», «иқтисодий тараққиёт» [16] тушунчалари бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир. Бизнинг фикримизча, барқарор иқтисодий ривожланиш барқарор иқтисодий ўсишни назарда тутadi. Биринчиси, иккинчисига нисбатан кенг маънони англатади. Ўз навбатида, барқарор иқтисодий ўсиш иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини белгилайди. Тадқиқотчи С.Э.Желева ва бошқалар фикрига кўра, «Барқарор иқтисодий ривожланиш – бу узоқ вақт давомида иқтисодий тизим таркибий қисмларининг ижобий ўсиши ва мутаноаб ўзаро таъсири туфайли бир давлатнинг иккинчисини изчил тасоммиллашиб бориши»дир [73].

«Барқарорлик» ва «барқарор ривожланиш» тушунчаларининг мазмунини ўрганиш асосида қуйидагиларни таъкидлаш мумкин. Барқарорлик деганда ҳар қандай тизимнинг ташқи ва ички омил-

лар таъсиридан кейин маълум бир мувозанатни тиклаш қобилияти тушунилади. Барқарор ривожланишнинг илмий таърифи илмий адабиётларда кенг тарқалган: бу ҳозирги авлоднинг моддий ва маънавий эҳтиёжлари келажак авлодларнинг ўз эҳтиёжларини қондириш қобилиятига таҳдид солмасдан қондирилиши, деб ҳисоблаш мумкин. Шу билан бирга, иқтисодийнинг барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлаш унинг атроф-муҳит билан ўзаро алоқада инсон тараққиётига қанчалик мос келиши билан боғлиқ.

Ижтимоий-экологик ва иқтисодий тизимларнинг макро, мезо ва микро даражаларда — умуман иқтисодиёт, саноат, корхона даражасида барқарор ривожланишига ўтиш янги ҳукукий-институционал нормаларни, янги бошқарув тизимини талаб қилади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, қуйидагиларни таъкидлаш мумкин. Ҳозирги вақтда «барқарор ривожланиш» атамаси кўп маъноли атамага айланди. Уларнинг аксарияти халқаро миқёсда кенг асосланган тушунча ва талқинлардир. Барқарор ривожланишнинг асосий муҳим хусусиятларидан бири — бу бир-бири билан ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлган иқтисодий, ижтимоий ва экологик қисмлардир.

Аграр сектор ва унинг қишлоқ хўжалиги тармоғига оид илмий адабиётларда барқарор қишлоқ хўжалиги атамаси кенг қўлланилади. Бироқ, ҳозирги кунгача ушбу концепциянинг ягона таърифи мавжуд эмас.

Қишлоқ хўжалиги соҳасига нисбатан «барқарор ривожланиш» таърифи Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилотининг (ФАО) 1996 йилда Римда бўлиб ўтган сессиясида қабул қилинган материалларда қуйидагича шаклланган [113]: барқарор қишлоқ хўжалиги ва қишлоқларни ривожлантириш дастурининг асосий мақсади озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш даражасини ошириш ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашдир. Мамлакатимизда ушбу муаммони ҳал қилиш учун таълимга оид ташаббусларни қўллаб-қувватлаш, иқтисодий янгиликлардан фойдаланишни

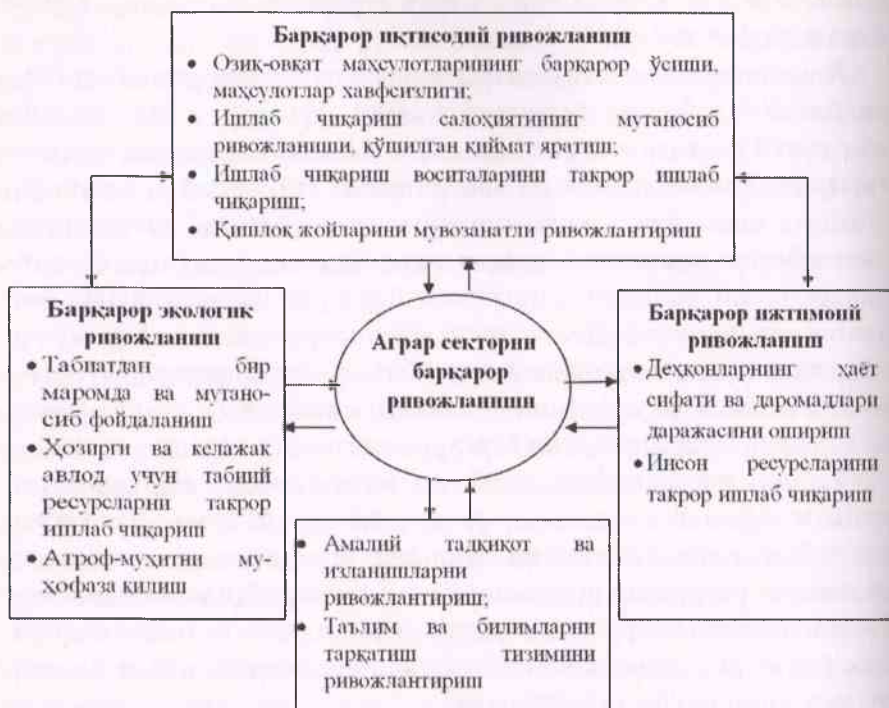
кенгайтириш ва мақбул бўлган янги аграр технологияларни ривожлантириш зарур.

Қишлоқ хўжалиги тармоғида барқарор ривожланиши бир-бири билан чамбарчас боғлиқ таркибий қисмлар — иқтисодий, ижтимоий ва экологик жиҳатдан белгиланади. Аҳолининг эҳтиёжларини қондириш, ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини таъминлаш, кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришга имкон бериш мақсадида хавфсиз озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ўсишини sanoatнинг барқарор иқтисодий ривожланишининг асосий мезонларига айлантириш лозим. Барқарор ривожланишнинг ижтимоий таркибий қисмига деҳқонлар турмуш даражаси ва сифатини яхшилаш, қишлоқдаги демографик ва миграция жараёнларини барқарорлаштириш киради.

Табиий ресурслардан барқарор ва мутаносиб фойдаланиш қишлоқ хўжалиги тизимларининг ҳозирги ва узоқ муддатли натижаларини таъминлаш, атроф-муҳит сифатини яхшилаш ва табиий ресурсларни сақлаш билан боғлиқ. Қишлоқ хўжалигининг барқарор экологик ривожланиши ишлов бериладиган ерларнинг ёмонлашиши ва йўқолишининг олдини олади ҳамда туپроқ унумдорлигини оширади.

Аграр сектор тармоқлари — қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиқларини барқарор ривожлантириш концепцияси озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши, иқтисодий ва интеллектуал ресурслардан самарали фойдаланиш, қишлоқ аҳолиси фаровонлиги ва турмуш сифатининг ошиши, табиий ресурслардан барқарор ва мутаносиб фойдаланиш билан узвий боғлиқдир. Иқтисодий, ижтимоий ва экологик таркибий қисмларнинг мутаносиблиги билангина аграр сектор соҳаларининг узоқ вақт давомида барқарор ривожланиши таъминланади. Аграр соҳа хўжалиқларини барқарор ривожлантиришни таркибий боғловчи қисмлари ўртасидаги яқин муносабатлар мавжуд (1.2-расм).

Аграр сектор қишлоқ хўжаликда ишлаб чиқаришнинг барқарорлиги sanoatнинг ўзига хос хусусиятлари ва қишлоқ хўжа-

1.2-расм. Аграр сектор тармоқларини барқарор ривожланишининг таркибий қисмлари ўртасидаги боғлиқлик

Маъна: муаллиф тадқиқотлари асосида тузилган.

лиги ишлаб чиқаришидаги бозор муносабатларига – табиий ва иқлим шароитларига катта боғлиқликдир. Бу қишлоқ хўжалиги соҳасини миллий иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига нисбатан камроқ барқарор қилади; қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини интенсивлаштириш ва саноатлаштириш жараёнининг тугалланмаганлиги, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилманинг мураккаблиги сустривожланиб, унумдорлик ва иш ҳақининг паст даражаларига олиб келади; қишлоқ хўжалиги соҳаси бозор иқтисодиётининг замонавий моделига мос келмаслиги ва фақат давлат кўмаги билан ривожланиши мумкин. Қишлоқ хўжалигида деҳқон ва фермер хўжаликларининг барқарор фаолиятини асослашга ёндашувнинг хусусияти, бу қишлоқ хўжалигининг ўзига

қос хусусиятларини комплекс ижтимоий-экологик-иқтисодий тизим сифатида ҳисобга олишдир.

Қишлоқ хўжалиги об-ҳаводан боғлиқ беқарор тизим сифатида ташқи таъсирсиз ўзини ривожлантира олмайди. Айниқса, об-ҳавоси ўзгарувчан ҳудудларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш самарадорлигининг ўсишига, деҳқонларнинг турмуш даражасини оширишга ва атроф-муҳитни келажак авлодлар учун соқлашга давлат таъсирини кучайтириш зарур.

Умуман олганда, аграр сектор тармоқларининг барқарор ривожланиши учта ўзаро боғлиқ таркибий қисм билан белгиланади: иқтисодий, ижтимоий ва экологик. Барқарор ривожланишга узок вақт давомида ишлаб чиқариш салоҳияти, инсон ресурслари ва табиий муҳитнинг такрор ишлаб чиқарилиши бирлик ва ўзаро таъсирда таъминланса эришилади. Аграр сектор ва жумладан, қишлоқ хўжалиги ҳамда унинг алоҳида тармоқлари барқарорлигини таъминлашда ҳал қилувчи ролни давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ва аграр сиёсати ўйнайди.

Аграр сектор тармоқлари барқарорлиги мураккаб ва кўп боғлиқли тизим сифатида турли омиллар ва шароитлар билан белгиланади. Шунини ҳисобга олганда, «омиллар» ва «шартлар» тушунчаларининг моҳияти очиб берилди. Таҳлилларга кўра, омилларни «ҳаракатлантирувчи куч, баъзи бир жараён, ҳодисанинг сабаби» сифатида таърифлаш мумкин [90]. Шарт тушунчаси эса бу: 1) «бирон бир нарсага боғлиқ бўлган ҳолат», 2) «ҳаёт, фаоллигининг баъзи соҳаларида ўрнатилган қоидалар», 3) «бирер нарса содир бўладиган муҳит» деган маънода ишлатилиши мумкин.

Шу нуқтаи назардан, аграр соҳанинг барқарорлигини ташкил қилувчи омиллар ва шартларни таснифлашда биз қуйидаги қоидаларни ҳисобга олиш лозим, деб ҳисоблаймиз. Аграр секторнинг қишлоқ хўжалиги ва бошқа тармоқлари барқарорлигини иқтисодий, ижтимоий ва экологик таркибий қисмларга ажратиш энг мақбул ҳолат ҳисобланади. Унга таъсир қилувчи омил ва шароитларнинг хилма-хиллиги асосида уларни икки гуруҳга бўлиш мумкин: ташқи ва ички (1.3-расм).

1.3-расм. Аграр секторнинг барқарор ривожланиш омиллари ва шартлари

М а н б а: муаллиф тадқиқотлари асосида тузилган.

Аграр секторнинг барқарор ривожланишида ташқи омиллар ва шароитлар ҳал қилувчи роль ўйнайди: институционал муҳит; ресурсларнинг мавжудлиги; рақобат муҳити; ички талабни ривожлантириш; давлат томонидан қўллаб-қувватлаш; тармоқлараро алмашинув шартлари; савдо бозорларининг қўлами ва ривожланиши; давлат илмий ва технологик сиёсати; инвестиция муҳити; нархлар ва солиқ сиёсати; табиий шароит; атроф-муҳит ва табиий ресурсларнинг ҳолати; агросаноат комплексидаги кооперация ва агрокластер алоқалар; қишлоқни ижтимоий ривожлантириш; ташқи иқтисодий шароитлар.

Биринчи гуруҳни «ташқи муҳит» тушунчаси билан белгилаш мумкин. Ташқи муҳит аграр сектор ва унинг ҳўжалик юритувчи субъектлари фаолиятининг энг муҳим шартидир, уларнинг барча ички омилларини белгилайди.

Аграр секторда қишлоқ ҳўжалиги ва унинг айрим тармоқларини барқарор ривожланишига маҳаллий хусусиятларга мувофиқ қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини жойлаштириш, иқтисолаштириш ва бир жойга тўплаш каби ички омиллар ва шароитлар ҳам таъсир қилади; иқтисодий ва интеллектуал ресурсларнинг салоҳияти; ички инфратузилма; потенциалдан фойдаланиш; маҳсулотларнинг сифати ва рақобатбардошлиги; корхонанинг ташкилий-иқтисодий шакллари; ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқариш; инвестиция ва инновацион фаолият; бозордаги талаб, таклиф ва нархларнинг ўзгаришини ҳисобга олган ҳолда; қувватлар, ресурслар, қишлоқ ҳўжалиги хом ашёлари захирасининг мавжудлиги; меҳнат мотивацияси.

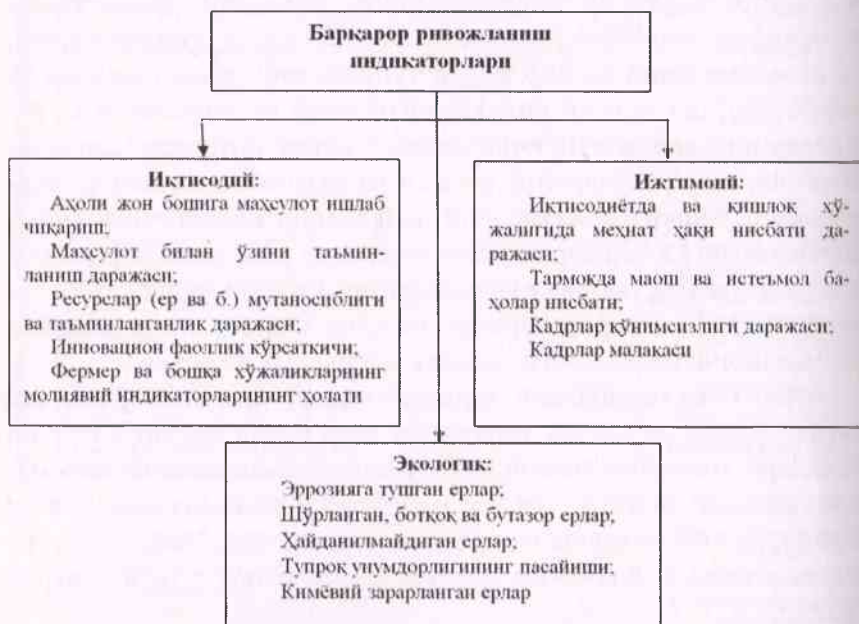
Аграр соҳа тармоқлари мураккаб ишлаб чиқариш тизими сифатида барқарор ишлаб туради, бу агар барча ишлаб чиқариш омиллари мувозанатлаштирилса, ижтимоий-иқтисодий ва қишлоқ ҳўжалиги сиёсати юридик, молиявий қўллаб-қувватланса юз беради. Ишлаб чиқариш омиллари мувозанатсиз бўлса ва ресурс салоҳиятидан фойдаланиш даражаси паст бўлса, тизим бекарор бўлади.

Шу билан бирга, қишлоқ ҳўжалигини барқарор ривожланишида алоҳида ўрин барқарорликнинг иқтисодий, ижтимоий ва

экологик таркибий қисмларини мослаштириш воситаси сифатида кўриладиган институционал муҳит ва унинг нормалари муҳим ҳисобланади.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигидаги институционал муҳит зарурий равишда ишлаб чиқариш ва қишлоқ аҳолиси менталитетининг ўзига хос хусусиятларини шакллантирган, ерга эгалик ҳуқуқининг ўзига хос намоён бўлиши давлатнинг ерга эгалиги тузуми таъсири остида ривожланиб бормоқда.

Монографияда аграр сектор тармоқларининг барқарор ривожланишини микдорий тавсифлаш учун кўрсаткичлар (индикаторлар) тизими ишлаб чиқилди (1.4-расм). Аграр сектор, шу жумладан, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг барқарорлик даражасини баҳолашда ушбу тизимдан фойдаланиш муҳимдир. Ушбу мақсадлар учун вақт оралиғининг ҳақиқий даражаларида-

1.4-расм. Аграр соҳани барқарор ривожланиши индикаторлари (кўрсаткичлари) тизими

М а н б а: муаллиф тадқиқотлари асосида тузилган.

ги тебранишлар ўлчовини назарий даражаларга, ўзгаришларнинг барқарорлик коэффициенти ва даражаларнинг ўзаро боғлиқлик коэффициенти ўлчайдиган барқарорлик коэффициенти қўлланилади [56]. Барқарорликни баҳолаш даражасига (маълум бир маҳсулот тури, саноат, бутун қишлоқ хўжалиги) қараб, ушбу коэффициентнинг моҳиятини тавсифловчи кўрсаткичлар ҳам ўзгаради.

Аграр сектор барқарор ривожланиши кўрсаткичлари қуйилган мезонларга жавоб бериши керак: мамлакат, минтақа, саноат, қишлоқ хўжалик корхонаси даражасида миқдорни аниқлаш ва ундан фойдаланиш қобилияти; мавжуд статистик ҳисоботга таяниш; чекланган миқдордаги асосий кўрсаткичлардан фойдаланиш.

1.3. Аграр сектор рақобатбардошлигини ошириш ва инновацион фаоллигини баҳолаш усули

Ўзбекистон иқтисодиёти аграр сектори тармоклари ва соҳаларини жадал ривожлантириш илмий-инновацион салоҳиятдан кенг фойдаланишни кўзда тутди. Шу орқали иқтисодиётга ҳозирги замон технологияларини кенг жорий этилиши Ўзбекистонни жадал ривожлантиришнинг муҳим шарти ҳисобланади. Шунинг ҳисобга олганда илғор инновацион ғоялар, илмий ишланмалар ва технологияларга асосланган рақобатбардош маҳсулотлар турларини кенгайтириш борасидаги чора-тадбирларни зарур даражада олиб боришни тақозо этади.

Шу нуқтаи назардан, илмий-инновацияларни ривожланишини баҳолаш, ўлчаш рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришда асосий ўрин тутди. Ушбу ҳолатни ҳисобга олганда, инновацияларни ривожланиши билан боғлиқ соҳаларни лозим даражада мувофиқлаштириш, бу борадаги биринчи навбатдаги мақсад ва вазифаларни бажаришга имкон беради.

Шуларни ҳисобга олиб, тадқиқот вазифалари сифатида, инновацион тизимлар самарадорлигини баҳолашнинг турли усуллари таъдил қилинади; уларда қўлланиладиган асосий кўрсаткичларни

ажратиб кўрсатиш ва умумлаштириш; инновацияларнинг ўзига хослигини, уларнинг ҳар бирининг афзалликлари ва камчиликлари кўрсатилади; уларни бирлаштиришга ҳаракат қилинади. Аграр сектор соҳасида инновацион ривожланиш кўрсаткичларидан фойдаланиш хусусиятларини аниқлашга, соҳадаги инновацион фаолиятнинг статистик ҳисобига алоҳида эътибор қаратиш лозим ҳисобланади.

Иқтисодиёт ва унинг аграр тармоқларини инновацион ривожлантириш муаммоларига кўплаб хорижий ва Ўзбекистон тадқиқотчиларининг илмий ишлари бағишланган. Улар тадқиқотларида асосий эътибор инновацияларни мазмун моҳияти, уларни харажатлар нуқтаи назаридан ўлчаш ҳамда самарадорликни баҳолаш усулларига қаратилган. Ушбу йўналиш билан боғлиқ инновацияларни ривожлантиришнинг устувор мақсад ва вазифалари асослаб берилган [15, 16, 19,]. Аграр сектор тармоқларида инновацион фаолиятни юритиш ва уни ривожлантиришда Россиялик олимлардан И.Г.Ушачев [102], В.В.Киселёв [78], О.В.Мамай [84] ва бошқа олимлар ишларида устуворликни қайд этиш мумкин [101].

Шуларни ҳисобга олганда, ушбу тадқиқотларда аграр соҳани янада барқарор ривожлантиришнинг асосий шарти сифатида рақобатбардош инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва уларни экспорт қилиш салоҳиятини янада ошириш кўзда тутилади. Шу билан бир вақтда бундай маҳсулотларни нафақат сифатини, балки янги турдаги экспортбоп маҳсулотларни яратиш ва уларни қайта ишлаш тармоқларини инновацион йўллари кенгайтиришни талаб этади. Бу ўта мураккаб, кўп босқичли жараён сифатида ҳисобга олиниши керак. Шунини ҳисобга олганда, ушбу жараённи ўзаро бир-бирига боғлиқ иқтисодий ҳаракат деб қараш лозим. Демак, инновациялар рақобатга бардошли маҳсулотларни яратишга олиб келиши керак. Бунда яратилган инновациялар самарадорлигини улар қийматини ўлчаш орқали баҳолаш мумкин. Аммо амалиётда инновацияларни яратиш, уларни жорий этиш ҳамда корхона ва ташкилотларга тарқатиш ишлари

масалум харажатларни талаб этади. Методологик жиҳатдан аграр соҳада инновацияларни ривожлантириш ана шу харажатларни ўнатиш ва уларни баҳолашга асосий эътибор қаратилишини талаб этади.

Шуни ҳисобга олганда, аграр секторда инновацион жараён бошқичларини (инновацияларни яратиш, уларни товар ишлаб чиқарувчилар томонидан тарқатилиши ва ривожланиши) ва самарадорликнинг асосий турларини (иқтисодий, технологик, маъмурий ва агроф-муҳит) баҳолашга асосий эътибор қаратиши лозим. Инновацияларни яратиш, тарқатиш ва ривожлантиришнинг умумий интеграл таъсирини акс эттирувчи ҳудуд иқтисодиётининг аграр соҳасидаги инновациялар ўзгариши кўрсаткичлари тизимини яратишга ҳаракат қилиниши кўзда тутилиши керак.

Ҳозирги вақтда аграр сектор рақобатбардошлигини ошириш масалалари инновацион фаолиятни ривожлантириш билан узвий боғлиқлигига ҳеч кимда шубҳа туғдирмайди. Аммо, ҳозиргача рақобатдошлик ва инновацион ривожланиш ўртасидаги боғлиқлик аниқ миқдорий кўрсаткичларнинг йўқлиги билан тавсифланган.

Шуни ҳисобга олиб, тадқиқотимизда аграр сектор ва унинг тармоқларини рақобатбардошлик даражасини оширишда инновацияларнинг ролини таҳлилий қилиш учун меъёрий ва статистик таҳлил усуллар таклиф этилди. Шуни эътиборга олиб, тадқиқотлар ва ишланмаларга сарфланган харажатлар (иқтисодий ривожланиш) ёки иқтисодий ўсиш ёки патентлар олиш ҳажми ва мавжуд товар маҳсулотлари ўртасидаги боғлиқлик таққослама таҳлил қилинди. Шу орқали мамлакатимизнинг инновацияларини ўнатишга хос, сифатли, кўпинча ноёб товар ва хизматларга айлантириш қобилияти, миллий маҳсулотлар рақобатдошлигининг муҳим кўрсаткичи сифатида қаралиши зарурлиги асосланди.

Хорижий олимлар тадқиқотларига кўра [74], қайси мамлакатини, унинг ҳудудини ёки корхонасини инновацион деб ҳисоблаш мумкинлиги тўғрисида аниқ бир тушунча мавжуд эмас. «Иннова-

ция» тушунчасининг кўп қирралилиги [75] уни аниқлашда катта қийинчиликларни келтириб чиқаради. Шу билан бирга, инновацияларни ўлчашга ҳаракат қилиш янада қийинроқлиги кўринади. Агар тадқиқот ва ишланмаларга сарфланадиган харажатларни пул ва ишчи кучи билан ўлчаш мумкин бўлса, аммо айрим инновацияларнинг алоҳида таркибий қисмларини, ҳатто пул билан ҳам ўлчаб бўлмайди. Айниқса, ихтиро жараёнида ишлатиладиган фундаментал билимлар захирасини ёки ихтирочи иши, техник ихтиролар ва ихтироларнинг шу каби хусусиятларини етарли даражада пул билан ўлчаш деярли мумкин эмас. Маълумки, инновация жараёнининг алоҳида босқичлари турли корхона ва ташкилотлар томонидан амалга оширилади. Шу боис уларнинг пул «таъминоти»ни ҳар доим ҳам ҳисобга олиш мумкин бўлмайди.

Шу нуқтаи назардан қараганда, инновацияларга сарфланган харажатларнинг тўғридан-тўғри (ҳисобланган) кўрсаткичлари деярли ишлатилмайди. Бундай кўрсаткичлар сифатида, яъни билвосита ушбу фаолиятни тавсифловчи кўрсаткичлар сифатида алоҳида корхоналар учун тадқиқот ва ишлаб чиқариш харажатларининг умумий таннархдаги улуши ишлатилади. Инновацион фаолият даражасининг ягона «ҳисобланган» кўрсаткичи — бу инновацион фаолият билан шуғулланадиган корхоналарнинг улуши ҳисобланади.

Инновацион фаолият натижалари тўғридан-тўғри ҳисоб-китоб билан камроқ баҳоланади, чунки улар сезиларли кечикиш билан ҳам намоён бўлади ва бу жуда кўп ташқи таъсирга эга ва «такрорлаш» жараёни узоқ давом этади. Шу сабабли, маълум бир иқтисодий агент (корхона) томонидан олинган патентлар сони инновация самарадорлигининг асосий кўрсаткичи сифатида фойдаланилади. Шундай қилиб, илмий ва илмий-инновацион фаолиятнинг амалдаги ҳажмининг тўғридан-тўғри ўлчанадиган кўрсаткичи ҳозиргача мавжуд эмас. Шунинг учун уни молиялаштириш учун асосий иқтисодий субъектлар: давлат, хусусий корхона ва компаниялар ҳамда кичик миқдорда нодавлат нотижо-

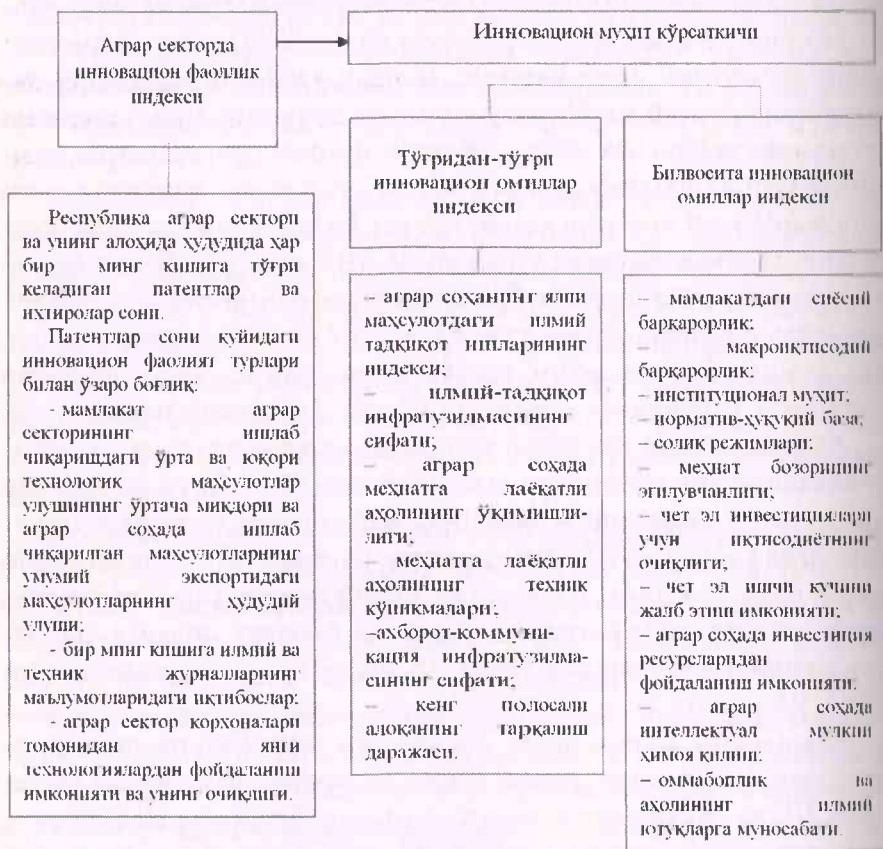
рат ташкилотлари томонидан амалга ошириладиган харажатлар мислори ўлчанади.

Илмий-инновацион фаолиятда тўғридан-тўғри ўлчанадиган некиричи унсур — бу тадқиқотчилар, техниклар, ёрдамчи тадқиқот ва ишланмалар билан шуғулланадиган бошқа ходимлар сони ширкали ҳисобланадиган меҳнат харажатлари. Шунинг ҳисобига олиш керакки, илмий-инновацион фаолият натижалари олимларнинг нашр этилган ишларида акс этади. Ушбу нашрларнинг илм-фан ривожига бевосита таъсирини баҳолаш деярли мумкин эмас, чунки ҳар бир янги мақола, монографиянинг фанга қўшган ҳиссаси таъриф жиҳатидан фарқ қилади. Бундан ташқари, илмий фаолиятнинг иқтисодий натижалари тадқиқотларнинг бутун жараёни тугасандан кейингина пайдо бўлиши мумкин (фундаментал, амалий ишлар ва ишланмалардан тортиб то уларни тижоратлаштириш жараёни тугагунига қадар) ва шу билан бирга уларнинг ҳисобини алоҳида ажратиш бўлмайди. Шу сабабли, фундаментал ишларнинг натижаларини баҳолаш учун олимларнинг нашрлик фаолияти интенсивлигини тавсифловчи билвосита кўрсаткичлардан фойдаланилади: олим қанча мақолалар ва монографиялар нашр этса, у шунчалик самарали бўлади деб ҳисобланади.

Дунё миқёсида мамлакатлар рақобатбардошлигини ва унинг инновацион ривожланишга мойиллигини ўрганаётганда ҳар бир мамлакат ўз инновацион фаолият рейтингини тузиш қабул қилинган ва Глобал Йиғма Инновацион Индекс (ГЙИИ)ни аниқлаш қабул қилинган [84]. Шулардан келиб чиқиб, биз Ўзбекистон аграр сектори учун йиғма инновацион фаоллик индекси кўрсаткичларини ишлаб чиқдик. Улар ўз ичига қуйидаги индексларни олади (1.5-расм).

Юқоридаги инновацион омилларга мувофиқ республикада ҳудудлар инновацион ривожланишга мойиллигига қараб бўлинади. Шунинг таъкидлаш керакки, ҳудудлар ўзаро инновацияларга мойиллик даражаси билан ажралиб туради, шу муносабат билан уларнинг инновацион фаол ва инновацион заиф ҳудудларга ажратиш мумкин.

Республика аграр секторининг инновацияларга мойиллиги қуйидаги кўрсаткичларни: илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига ички жорий харажатларни; тадқиқотлар ва ишланмаларга сарфланадиган ички харажатлар, аграр соҳа ялпи ҳудудий маҳсулоти ҳажмини (ЯХМга нисбатан %); аграр соҳа ва мулк шакллари бўйича тадқиқот ва ривожлантириш учун асосий воситаларни; инновацион фаол корхоналар сони (улуши) ва уларнинг ўзгаришини; унинг умумий ҳажмидаги инновацион маҳсулотларнинг улушини; инновация даражаси ва фаолият тур-

1.5-расм. Аграр секторда инновацион фаолият рейтинг кўрсаткичлари
М а н б а: муаллиф томонидан тузилган.

лари бўйича инновацион маҳсулотлар ҳажмини; қишлоқ хўжалик мулк объектларини рўйхатдан ўтказиш учун аризалар, яратилган илғор технологиялар ҳамда ишлатилган илғор технологиялар сонларини аниқлашга имкон беради. Юқоридаги кўрсаткичлар учта коэффициент ёрдамида ҳудуднинг инновацион фаолиятини тавсифлайди: экстенсив, интенсив ва интеграл [78].

Ҳудуднинг инновацион фаолиятининг экстенсив коэффициенти қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$K_{\text{э}} = \frac{T_{\text{ин}} * 100\%}{T_{\text{ж}}},$$

бу ерда $K_{\text{э}}$ – тадқиқот ва тажриба-конструкторлик корхоналарининг уларнинг умумий сонидagi улуши; $T_{\text{ин}}$ – тадқиқот ва тажриба-конструкторлик корхоналарининг сони; $T_{\text{ж}}$ – корхона ва ташкилотларнинг умумий сони.

Интенсивнинг инновацион фаоллигининг интенсивлик кўрсаткичи қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$K_{\text{ин}} = \frac{Q_{\text{иннов}} * 100\%}{Q_{\text{ж}}},$$

бу ерда, $K_{\text{ин}}$ – унинг умумий ишлаб чиқариш ҳажмидаги инновацион маҳсулотларнинг улуши; $Q_{\text{иннов}}$ – инновацион маҳсулотлар ҳажми; $Q_{\text{ж}}$ – тармоқда умумий ишлаб чиқариш ҳажми.

Умумлаштирувчи индикатор сифатида интенсив ва экстенсив коэффициентлар маҳсулоти билан ҳисобланадиган бизнеснинг инновацион фаоллиқнинг ажралмас коэффициенти қўлланилади:

$$K_{\text{интег}} = \sqrt{K_{\text{экс}} * K_{\text{инт}}}.$$

Республика ёки ҳудуднинг бошқаларга нисбатан инновацион фаолиятининг хусусиятларини доимий тарзда акс эттириш учун юқоридаги кўрсаткичлар тўпламидан вакиллик намунаси бўлган 12 та кўрсаткичдан иборат бутун тизимнинг индекслари қўлланилади.

Шуларни ҳисобга олганда, мамлакат, ҳудуд, корхоналарнинг инновацион тизими самарадорлигини баҳолашда турли усуллар, турли хил кўрсаткичлардан фойдаланилди. Улар орасида, айниқ-

са, инновацион ривожланиш даражаси ва шароитлар тўғрисида умумий натижаларни шакллантирадиган асосий кўрсаткичлар ва индикаторларни ажратиб кўрсатиш зарур:

- иқтисодий ўсишнинг сифат ва миқдор кўрсаткичлари (аҳоли жон бошига аграр соҳа маҳсулоти, қишлоқ аҳолисининг умр кўриш давомийлиги ва бошқалар) ва рақобатдошлик даражаси;
- аграр секторнинг қонунчилик базаси ва бозор институтлари ривожланишининг сифат кўрсаткичлари (инновацион соҳадаги аграр корхоналар сони ва бошқалар);
- қишлоқ хўжалигида эришилган илмий-техник ривожланиш даражасининг кўрсаткичлари (уларнинг умумий соҳадаги инновацион фаол корхоналарнинг улуши; аграр соҳа тармоқларининг инновацион фаоллиги даражаси ва бошқалар);
- аграр соҳага янгиликларни тарқатиш ва улардан фойдаланиш кўрсаткичлари (бир минг кишига патент талабномалари сони; аграр ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажмидаги инновацион маҳсулотларнинг улуши, %; аграр соҳа олимларининг нашрлик фаолияти интенсивлиги ва бошқалар);
- тадқиқот ва тажриба-конструкторлик харажатлари, қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотига нисбатан %да (инновациялар учун давлат томонидан маблағ оладиган корхоналар улуши ва бошқалар);
- меҳнат ресурсларининг таълим даражаси кўрсаткичлари: илмий даражага эга тадқиқотчиларнинг ўртача ёши, йиллар (узлуксиз таълимда иштирок этиш ва бошқалар).

Шу билан бир вақтда, давлат статистикаси маълумотларининг таҳлили шуни кўрсатадики, қишлоқ хўжалигининг тармоқ статистикасида инновацион фаолият ва унга тегишли кўрсаткичлар тўғридан-тўғри кузатилмайди. Хулоса қилганда, ҳудудлардаги статистик ҳисоб иқтисодиёт аграр секторининг инновацион ривожланишининг ҳақиқий ҳолатини рақамли тўлиқ акс эттирмайди.

Инновацион ривожланиш вазирлигининг расмий ҳисоботларига кўра, аграр соҳага инновацияларни жорий этиш ва «Ақлли қишлоқ хўжалиги» технологияларини амалиётга тадтбиқ этиш бўйича қатор ишларни кўрсатиш мумкин:

- «Қишлоқ хўжалиги соҳасига оид илмий ва илмий-техникавий фаолият натижаларини тижоратлаштириш самарадорлигини оширишга алоҳида эътибор қаратилди. Хусусан, «FOSSTIM, RIZOKOM» биоўғит ишланмасини «Green Bio Tech» ҚҚ инновацион компания тузиш орқали тижоратлаштирилиб ишлаб чиқариш йўлга қўйилди ҳамда 4,403,4 млрд. сўмлик 27 824,68 минг литр «FOSSTIM, RIZOKOM» ва «Серхосил» биоўғити ишлаб чиқарилиб, қишлоқ хўжалиги корхоналарига етказиб берилди;

- «Биосолвент» препарати лойиҳасини амалга ошириш мақсадида «Innovatsion Bio Technologiyalar» МЧЖ ташкил қилиниб, ишлаб чиқариш тўлақонли йўлга қўйилди ва 430,0 млн. сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди;

- Сирдарё вилояти Боёвут туманида 120 гектар майдонда биоорганик кимё институтининг «ДАГ-1» препарати синовдан ўтказилиб, ишлаб чиқарилиши йўлга қўйилди ҳамда 100 млн. сўм биоўғит сотилди;

- Қорақалпоғистон табиий фанлар илмий-тадқиқот институти «Агрорудалар асосида ўғитларнинг янги турлари» ишланмалар натижаларига асосан «ASR YAXSHINIYAT» МЧЖга йилига 1 млрд. сўмлик ва «OYXON SADULLAYEVA» фермер хўжалигига 20 млн. сўмлик маҳсулот етказиб бермоқда;

- «Ақли қишлоқ хўжалиги»ни амалиётга жорий қилиш бўйича тақлифлар Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030 йилларга мўлжалланган стратегияга киритилди ва белгиланган вазифалар доирасида ишлар олиб боришмоқда. Мазкур технологияларни «Бухоро» ва «Бек» агрокластерларида кенг жорий қилинмоқда;

- Қашқадарё вилоятининг Шахрисабз шаҳрида Ўзбекистон қишлоқ хўжаликлари ассоциацияси ва «Кеш Агро Куён» АҲЖ билан биргаликда қиймати 39,0 млн. евро бўлган «Куён-

чилик кластери ташкил қилиш» лойиҳаси амалга оширилмоқда. АТ «Микрокредитбанк» томонидан ажратилган 700,0 млн. сўм кредит маблағлари эвазига Европадан зотли қуёнлар келтирилди ва махсус катаklar ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Қуёнлар кўпайтирилиб, касаначилик асосида иш ўринлари ташкил этиш учун Шаҳрисабз, Яккабоғ, Чироқчи ва Китоб туманлари аҳолисига тарқатиш ишлари олиб борилди.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, кейинги беш йилда аграр сектор тармоқларида 30 га яқин инновацион лойиҳалар амалиётга жорий қилинган. Юқорида айтиб ўтилганларни умумлаштириб хулоса қилишимиз мумкинки, аграр тармоқда инновацион ривожланишнинг барча кўрсаткичлари шартли равишда иккита катта гуруҳга бўлиш мумкин: инновацияларнинг ўзини яратиш ва ривожлантириш учун кетадиган харажатлар кўрсаткичлари ва инновацияларни яратиш ҳамда натижаларни олиш кўрсаткичлари. Шу билан бирга, тадқиқот натижалари ва аграр секторда инновацияларни қўллашнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, юқоридаги кўрсаткичлар рўйхатини кенгайтириш керак.

Шу билан бир вақтда иқтисодиётнинг аграр соҳасидаги инновацион жараёнларни ривожлантириш бўйича амалий тажрибалар уларнинг асосий босқичларини ажратиб кўрсатишга имкон беради: инновацияларни яратиш, уларни товар ишлаб чиқарувчиларига тарқатиш ва ривожлантириш. Шу билан бирга, инновация натижаларини тарқатишни шартли равишда икки босқичга бўлиш мумкин: инновацион янгиликни биринчи тарқатиш (бу ҳақида маълумотларни ишлаб чиқарувчига етказиш) ва инновацияни янада кенг тарқатиш (янгиликларнинг тарқалиши).

Инновацион жараённинг энг муҳим ва узоқ давом этадиган босқичи – бу инновацион янгиликни яратишдир. Ушбу босқичда муаммони нафақат мамлакат шароитида, балки чет элларда, айниқса, энг ривожланган мамлакатларда ўрганишни чуқур таҳлил қилишда ўз ифодасини топган ғоя (келажакдаги инновация концепцияси) туғилади.

Илмий-амалий ва фундаментал ишланмалар ҳамда тадқиқотларни олиб бориш босқичида инновацион маҳсулотларни яратиш ва ўнлаб топилган янги ғояни амалга ошириш жараёнида муҳим ва зарур бўлган ҳолда, салбий натижаларга эришиш хавфи ҳам мавжуд. Тадқиқот уни амалга ошириш режаси тўлиқ бажарилганга айланди деб ҳисобланади ва натижалар аниқ илмий инновация шаклида тақдим этилади. Қишлоқ хўжалиги экинларининг янги навлари учун ушбу босқич синовнинг давлат навигация, янги ускуналар машина синов станцияларида синовдан ўтказилади. Янги технологиялар ёки индивидуал технологик усуллар маҳсулот технологик марказларда ёки тажриба ишлаб чиқариш хўжаликларида синовдан ўтказилади. Ҳозирги кунда бу давлат синов далаларида амалда бажарилмоқда. Ушбу ютуқлар патентлар ва лицензиялар олиш орқали тугалланган ишланмаларни рўйхатдан ўтказиш босқичида аниқ инновацияларга трансформация келтирилган. Демак, интеллектуал мулк объекти сифатида илмий ишланмаларни оммавий равишда ишлаб чиқаришга жорий этилганлиги, уларни инновацияларга айланганлигини кўрсатади.

Хулоса ва таклифлар

1. Ўзбекистон иқтисодиётининг аграр секторида босқичма-босқич амалга оширилган ташкилий ва институционал ислохотлар жараёнида кўп поғонали бошқарув тузилмаси ва уларга мос иқтисодий муносабатлар тизими шаклланди. Унинг негизини бозор иқтисодиётида аграр сектор тармоқларидаги муносабатлар ва аҳолининг йиғиндиси ҳисобланган агробизнес тизими ташкил этади.

2. Мавжуд тушунчалар таърифларнинг таҳлили аграр сектор ва агросаноат бозорлари тушунчалари ўртасидаги муносабатни (боғланишни) аниқлашга нисбатан иккита ёндашувни ажратиш зарурлигини беради: а) аграр сектор муносабатлари фақат ушбу сектор маҳсулотлари (хом ашё ва дастлабки қайта ишловдан ўтган маҳсулотлар) савдосига асосланади, лекин агросаноат бозо-

ри юқорида номлари айтилган маҳсулотлардан ташқари ишлаб чиқариш воситалари савдосини ҳам ўз ичига олади; б) мазкур тушунчаларнинг бир-бирига тенглаштирилиши «аграр бозор» тушунчаси мазмунининг кенгайиши ҳисобидан юз беради, бу юқорида кўрсатилган ёндашувга мувофиқ ишлаб чиқариш воситалари товар бозорини ҳам қамраб олади.

3. Илмий манбаларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, барқарор ривожланиш тушунчасининг кўплаб таърифлари мавжуд. Ушбу атама барқарор ривожланиш келажак авлодларнинг ўз эҳтиёжларини қондириш қobiliятига зиён етказмасдан ҳозирги замон талабларига жавоб берадиган ривожланишдир. «Барқарор ривожланиш» атамаси мавжудлари ичида кўп маъноли ҳисобланади.

4. Аграр секторнинг барқарор ривожланиши учта ўзаро боғлиқ таркибий қисм – иқтисодий, ижтимоий ва экологик жиҳатдан белгиланади. Барқарор ривожланишга узоқ вақт давомида ишлаб чиқариш салоҳияти, инсон ресурслари ва табиий муҳитнинг такрор ишлаб чиқарилиши бирлик ва ўзаро таъсирда таъминланса эришилиши мумкин.

5. Аграр секторнинг қишлоқ хўжалиги ва бошқа тармоқлари мураккаб ишлаб чиқариш тизими сифатида барқарор ишлаб туради, агарда барча ишлаб чиқариш омиллари мувозанатлаштирилса, ижтимоий-иқтисодий ва аграр сиёсат юридик ҳамда молиявий қўллаб-қувватланса. Аммо ишлаб чиқариш омиллари мувозанатсиз бўлса ва ресурс салоҳиятидан фойдаланиш даражаси паст бўлса, тизим беқарор бўлади.

6. Аграр соҳада маҳсулотлар ишлаб чиқарувчилар томонидан инновацияларнинг ўзлаштирилиши илмий-техник тараққиётни тезлаштириш учун босқичма-босқич шароит яратилиши асосий омил ҳисобланади. Шу билан бирга ишлаб чиқаришда инновацияларни ривожлантириш натижасида маълум бир самара олинади, бу ер бирлигига қўшимча маҳсулот ишлаб чиқаришда, маҳсулот бирлигига харажатларни камайтиришда ва қўшимча даромадлишда намоён бўлади.

7. Аграр соҳада инновациялардан қўшимча олинадиган даро-
нда инновацияларни интенсив яратиш ва ўзлаштириш харажатла-
ридан ошқин бўлиши керак. Шу муносабат билан, тўғридан-тўғри
инновация чиқаришда илмий-техника тараққиётидан олинган йиғма
таъминот қўшимча самара аграр секторнинг илмий-техник соҳа-
сини мустақиллаштириш учун етарли бўлмаслигини ҳисобга олиш
керак. Шунинг учун республикада илмий-техник тараққиётни
мустақиллаштириш асосан давлат бюджети ҳисобидан амалга оши-
рилади ва бу кишлоқда илм-фанни ривожлантириш даражасини
юқори бўлишига хизмат қилиши лозим.

8. Инновацияларни яратишдан фарқли ўлароқ, инновация-
ларни тарқатиш босқичи қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига
инновацияларнинг кириб бориши учун турли йўналишларни ва
инновация каналларни қамраб олади. Улар орасида қуйидагилар муҳим
ҳисобланади: аграр секторни бошқариш органларининг фаоли-
яси, раҳбар кадрларни, оммавий касблар мутахассислари ва ишчи-
ларини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, шунингдек, ахборот-тарғи-
бот фаолиятини ривожлантириш. Аммо ҳозирги шароитда ушбу
босқичга берилаётган эътибор етарли эмас.

9. Амалиёт шуни кўрсатадики, нафақат ишлаб чиқиш учун
таъмин этилган инновациялар, балки уларни яратиш истиқболла-
ри тўғрисида ҳам тўлиқ маълумот танловни сезиларли даражада
кўрсатиришни талаб этади ва бу маҳсулот ишлаб чиқарувчилар-
нинг инновацион фаоллигини оширишга имкон беради.

10. Инновацион ишланмаларни тарқатиш босқичида иннова-
цион жараёнларнинг муваффақиятли ривожланиши кўп жиҳат-
дан ахборот таъминотига боғлиқ. Бунинг учун тўғридан-тўғри
инновациялар яратувчи илмий ташкилотлар, университетлар ва
хусусан аграр сектор соҳасидаги давлат идоралари жавобгар бў-
лиши керак. Улар ишлаб чиқарувчиларни тўғридан-тўғри яра-
тиш ва яратиладиган инновациялар тўғрисида тезкор хабар-
лар қилишдан манфаатдор бўлиши лозим. Ахборот таъминотида
инновациялар ва илғор ишлаб чиқариш амалиётлари тўғрисида

маълумот ташувчилар сифатида ахборот-маслаҳат хизматлари алоҳида роль ўйнаши зарур деб ҳисоблаймиз.

11. Аграр секторда инновацион маҳсулотларнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш учун меҳнат унумдорлиги даражаси, капитал интенсивлиги, ресурсларни тежаш, маҳсулотларга энергия сарфи, шунингдек, унинг рақобатбардошлигини тавсифловчи кўрсаткичлардан фойдаланишни йўлга қўйиш зарур.

12. Қишлоқда инновацион маҳсулотлардан фойдаланишнинг экологик самарадорлиги атроф-муҳит ифлосланишининг пасайиши, унинг ҳолатини яхшиланишини акс эттирувчи кўрсаткичларни баҳолаш тизимини яратиш зарур.

13. Ҳудудлар кесимида аграр секторни инновацион ривожланиш харажатлари ҳисоби ва ҳисоботи тизимини ишлаб чиқилиш ҳамда амалиётга кенг жорий этиш лозим.

2 - б о б.

ЎЗБЕКИСТОН АГРАР СЕКТОРИ ТАРМОҚЛАРИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ҲОЗИРГИ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ

2.1. Аграр сектор тармоқлари таркиби ва унинг макронқтисодий ўсиш динамикасининг таҳлили

Ўзбекистон иқтисодиётининг аграр сектори энг муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга соҳа ҳисобланади. Ушбу секторнинг давлати ва ҳозирги шароитдаги ролини бошқача баҳолаб бўлмайди. Аграр сектор, айниқса, унинг қишлоқ хўжалиги тармонни қар қандай давлат иқтисодиётида стратегик ўринни эгаллайди, чунки у асосий ишлаб чиқариш тизими сифатида ишлайди ва асосий вазифани – озиқ-овқат мустақиллигини таъминлайди, бу мақсадларга фақат барқарор ва самарали қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ривжолантириш орқали эришиш мумкин.

Мақсадли аҳолисининг турмуш фаровонлиги ва сифати аграр секторининг ривжоланиш даражасига боғлиқ. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида 2020 йил ва ундан кейинги йилларга мўлжалланган иқтисодий соҳадаги дастурий ва мақсадли вазифалар юзасидан «Иқтисодий ўсиш, аҳоли бандлиги ва даромадларини таъминловчи муҳим соҳалардан бири бўлган қишлоқ хўжалигини стратегик ривжолантириш зарур» деб таъкидлаган [51].

Ўзбекистон иқтисодиёти аграр секторининг таркиби қишлоқ хўжалик соҳаси ва бошқа фаолият турлари билан ифодаланади.

Мамлакатимизда бу соҳа бир неча асосий қисмларга асосланади: қишлоқ хўжалиги, қишлоқ хўжалигини моддий-техника базаси билан таъминлашга ихтисослашган тармоқлар ва қайта ишлаш саноати. Қишлоқ хўжалиги ўз навбатида деҳқончилик ва чорвачилик билан уйғунлашган. Сўнгги пайтларда балиқ ва ўрмон хўжалиги ҳам аграр секторнинг таянч қисмига айланди. Ушбу бутун саноат мажмуасининг ривожланиши ва уларнинг ҳар бири алоҳида-алоҳида бутун қишлоқ хўжалиги соҳасини тавсифлайди. Монографиянинг 1-илоvasида Ўзбекистонда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликларида амалга ошириладиган иқтисодий фаолият турлари кўрсатилган (1-илова).

Ўзбекистоннинг умумий майдони 448,97 минг квадрат метр, км. Республика нисбатан қулай шароитда жойлашган бўлиб, 3373,1 минг гектар ер майдонига эга. Бироқ, бу соҳа ўсиш ёки пасайиш йўналиши бўйича, шу жумладан 2000 йилдан 2020 йилгача бўлган даврда ўзгарган (2-илова). Иқлим шароитида қиш мавсуми олдида экилган буғдой ва иссиқхоналарда етиштирилган баъзи экинлар бундан мустасно, кўпчилик экинлар апрел ойларида экилади ва июл-сентябр ойларида йиғиб олинади.

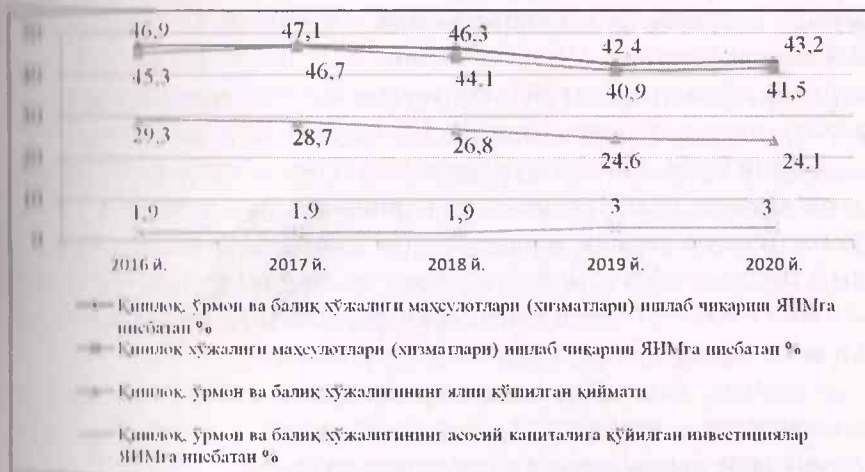
Ўзбекистон аҳоли зич жойлашган ҳудуд бўлиб, 2021 йил 1 январь ҳолатига кўра қишлоқ жойларда яшовчи аҳоли сони 17 071,4 минг кишини ёки уларнинг умумий сонининг 49,4 фоизини ташкил этди, шундан 25 фоизга яқини қишлоқ хўжалиги соҳасида банд. Бироқ, бу давлатнинг аграр секторининг роли ва ўрнини пасайтирмайди, у асосан мамлакат иқтисодий салохиятининг ҳудудлар бўйича тақсимотини ташкил қилади, бу бир вақтнинг ўзида ҳудудларни комплекс ривожлантиришни таъминлайди.

Дастлаб амалга оширилган аграр ислохотлар қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга хизмат қилди. Бугунги кунда ушбу соҳани чуқур ислох қилиш ишлари давом эттирилмоқда. Республикада 2000–2020 йилларда ялпи ички маҳсулот ўртача 6,2 фоизга ўсди. Тармоқлар бўйича бир неча йиллардаги қўшилган қиймат бўйича ЯИМ кўрсаткичи ялпи ички маҳсулотнинг тармоқ тарки

шунинг динамикаси ва тузилмавий сиёсат самарадорлиги ҳақида тулиқ тасаввур беради. Таркибий жиҳатдан республика ялпи ички маҳсулоти унинг тармоқларининг ЯҚҚ кўрсаткичи (92,6%) ва маҳсулот соф солиқлари кўрсаткичидан (7,4%) иборат бўлган.

Аграр сектор тармоқлари ривожланишининг макроиктисодий дурраткичларини республика ялпи ички маҳсулотига нисбатан жиссий кузатилаётганлигини қайд этиш мумкин. 2016 йилда қишлоқ хўжалигининг ялпи қўшилган қиймати (ЯҚҚ) ўрмон ва балиқ хўжалиги билан биргаликда республика ЯИМнинг деярли учдан бир қисмини ташкил этди (2.1-расм).

2017 йилдан бошлаб уларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши жиссий босқич пасайиб борган ва 2019 йилга нисбатан бу кўрсаткич 4,7 фоиз бандини ташкил этди ва унинг улуши ЯИМнинг қиймати 25% га тенг бўлган. Қишлоқ хўжалигининг ялпи ички маҳсулотдаги солиштирма ялпи қийматининг босқичма-босқич ўзгариши (2016 йилдаги 29,3 фоиздан 2020 йилда 25,1 фоизга) иктисодиётнинг бошқа тармоқлари, масалан, саноат ва

2.1-расм. Ялпи ички маҳсулот шаклланишида қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг улуши, %да

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига асосан тузилган.

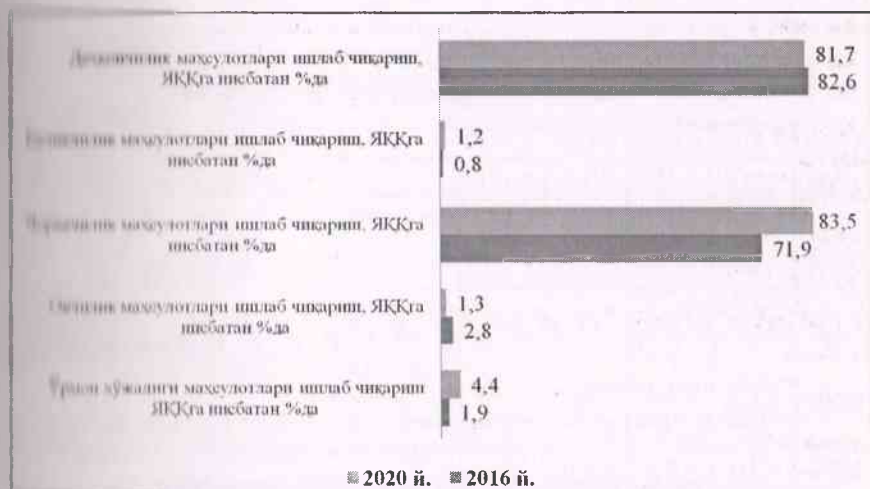
хизмат кўрсатиш соҳаларининг ривожланиш салоҳиятини янада кенгайтириш билан боғлиқ.

Таъкидлаш жоизки, 2020-йилгача ялпи ички маҳсулотдаги бошқа кўрсаткичлар улушининг камайиши билан боғлиқ ҳудуд шундай ҳолат кузатилган. Бу кўрсаткичлар қаторида, бутун аграр сектор тармоғида маҳсулот (хизмат) ишлаб чиқариш ва бевосита қишлоқ хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳам бор. Шундай қилиб, 2017 йилда бутун қишлоқ хўжалигининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 47,1 фоизни ташкил этган бўлса, икки йилдан сўнг бу кўрсаткич 4,7 фоизга камайди ва 2019 йилда 42,4% ни ташкил этди. Шунингдек, 2016 йилдан 2019 йилгача бўлган даврда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 4,4 фоизга камайди.

Бироқ ўтган йиллардаги нисбий кўрсаткичлар қиймати насайиб кетганига қарамай, 2020 йилда республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари шуни кўрсатмоқдаки, аграр сектор коронавирус пандемияси шароитида маълум даражада барқарор ўсиш суръатларига эга бўлган кам сонли тармоқлардан биридир. Шундай қилиб, 2020 йилда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг ЯИМдаги улуши 2019 йилга нисбатан 0,5 фоизга ошди ва бу кўрсаткич 25,1% ни ташкил этди (2.1-расм).

Шунга кўра, бундай кўрсаткичлар бўйича ялпи ички маҳсулотга қишлоқ хўжалигининг таъсирини ортиши кузатилди. 2020 йилда мазкур тармоқ маҳсулоти (хизматлари) ишлаб чиқариш 2019 йилга нисбатан 0,8 фоизга ошди ва 43,2 фоизни, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш эса атиги 41,5 фоизни (ўсиш 0,6 фоиз бандига) ташкил этди.

Кейинги беш йил давомида аграр секторнинг ЯҚҚга деҳқончилик, чорвачилик, балиқчилик ва ўрмон хўжалиги тармоқлари қандай ҳисса қўшганини таҳлил қиламиз. Шундай қилиб, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликларининг ЯИМдаги улуши 2016 йилдаги 82,6 фоиздан 2020 йилда 81,7 фоизгача камайди (2.2-расм). Шунга кўра, шу йиллар давомида қишлоқ хўжалигининг ЯММга қўшган ҳиссаси ўрмон хўжалиги каби

3.1-расм. Аграр сектор тармоқларининг маҳсулотларини (хизматлари) илпи қўшилган қийматини шакллантиришдаги ҳиссаси, %

Маълумот: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига асосан тузилган.

соҳаларни 1,9 фоиздан 4,4 фоизга, балиқчиликни 0,8 фоиздан 1,3 фоизга оширди.

Бугунги кунга келиб чорвачилик тармоғининг қишлоқ хўжалигининг ЯҚҚга қўшган ҳиссаси салмоқли бўлиб қолмоқда. Унинг улуши 2016 йилдаги 71,9 фоиздан 2020 йилда 83,5 фоизгача ошди. Бу республика ички истеъмол бозорига чорвачилик маҳсулотларини (қорамол, эчки, қўй, от, парранда ва балиқ гўшти) қайта ишланган маҳсулотлар шаклида бўлгани каби етказиб бериш қанчаларининг ўсишига таъсир кўрсатди.

Қишлоқ хўжалигининг ривожланиш суръатларини 2000 йилдан 2020 йилгача бўлган даврда ялпи ички маҳсулотдан бироз яқинроқ бўлган ЯҚҚ ўсиш индекслари орқали тавсифлаш мумкин (3.3-расм). Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг ЯҚҚ нинг энг юқори ўсиш суръатлари 2004 йилда 108,3 фоизни, 2006 йилда – 107,1 фоизни ва 2012 йилда – 107 фоизни ташкил этган.

Сўнгги беш йил ичида, яъни 2016 йилнинг ўзида ўсиш 2015 йилга нисбатан 6,2 фоизни ташкил этган бўлса, кейинги йиллар-

2.3-расм. Ўзбекистон ЯИМ ва ЯҚҚ ўсиш индекслари, ўтган йилга нисбатан, %да

Маъна: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига асосан муаллиф томонидан тузилган.

да уларнинг энг муҳими 3 фоиздан сал кўпроқни ташкил қилди. Келгусида республика қишлоқ хўжалигида қўшилган қийматини 2021 йилда 3 фоиздан, 2025 ва 2030-йилларда эса ҳар йили 5 фоиздан оширишга эришиш вазифалари белгиланди.

Республика қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулотлари (хизматлари) ишлаб чиқариш 2016–2020 йилларда 2,2 баробарга ошди ва 260,3 трлн. сўмни ташкил этди (2.1-жадвал). Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсишига кўра, республикада аҳоли жон бошига тўғри келадиган маҳсулотлар ҳажми ҳам ошди. Демак, сўнгги беш йилда бу кўрсаткич икки баробарга ошиб, 2020 йилда 7227 минг сўмни ташкил этди.

Деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотларини ўз ичига олган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини бевосита ишлаб чиқаришга келсак, шуни таъкидлаш мумкинки, уларни ишлаб чиқариш ҳажмининг йил сайин ортиб бориши мамлакатимиз ички бозорининг ушбу қишлоқ хўжалиги тармоқлари маҳсулотларининг айрим турлари билан тўлдирилишидан далолат беради. Шундай

Ўзбекистонда аграр сектор тармоқларининг макроиқтисодий
кўрсаткичлари ўзгариш динамикаси (трлн. сўм)

Кўрсаткичлар	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.
Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)	255,4	317,5	424,7	529,4	602,6
Барча тармоқларнинг ялпи қўшилган қий- мати (ИҚҚ)	233,0	282,7	361,1	464,9	535,8
шуну жумладан:					
овощлик, ўрмон ва балиқ хўжалигининг ялпи маҳсулоти	74,8	91,0	113,7	130,3	151,2
овощлик, ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳ- сулотлари (хизматлари) ишлаб чиқариш, жами ИҚҚ	119,7	149,7	196,6	224,3	260,3
шуну жумладан: қишлоқ хўжалиги маҳсу- лотларини ишлаб чиқариш (хизматлар)	115,6	148,2	187,4	215,7	249,8
ундан:					
деҳқончилик маҳсулотларини (хизматлар) ишлаб чиқариш	61,8	83,3	98,4	108,3	123,6
сариқчилик маҳсулотларини (хизматла- рини) ишлаб чиқариш	53,8	64,9	89,0	107,4	126,2
овощлик маҳсулотларини (хизматларини) ишлаб чиқариш	2,1	0,9	2,0	1,5	2,0
ўрмон хўжалиги маҳсулотларини (хиз- матларини) ишлаб чиқариш	1,4	0,1	5,1	5,7	6,7
балиқчилик маҳсулотларини (хизмат- ларини) ишлаб чиқариш	0,6	0,5	2,1	1,4	1,8
Ялпи ички бошига қишлоқ хўжалиги маҳ- сулотлари, минг сўм	3629,7	4575,7	5687,5	6328,5	7227,0
Асосий капиталга инвестициялар, жами	51,2	72,2	124,2	195,9	202,0
шуну жумладан, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг асосий капиталига инвес- тициялар	4,8	6,1	8,0	15,7	18,0
Ташқи савдо айланмаси, млн. АҚШ долл.	24232,2	26566,1	33429,9	41751,0	36256,1
Экспорт, млн. АҚШ долл.	12094,6	12553,7	13990,7	17458,7	15102,3
шуну жумладан, мева ва сабзавотлар экспорти	554,4	642,9	874,5	1221,5	1008,6
Ички билан банд аҳоли, жами, минг киши	14022,4	14357,3	14641,7	14876,4	14797,9
шуну жумладан, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хў- жалигида банд бўлганлар сони минг киши	3646,7	3671,3	3537,2	3544,6	3560,0

Маълумот Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси маълумотлари
асосида тузилган.

қилиб, барча тоифадаги фермер хўжаликлари томонидан деҳқончилик маҳсулотлари етиштириш 61,8 трлн. сўмга (2016 йил) 123,6 трлн. сўм (2020 йил) ёки 2 баробар, чорвачилик маҳсулотлари эса 2016–2020 йилларда 2,3 баравар кўпайиб, 126,2 трлн. сўм (2020 йил)ни ташкил этди (2.1-жадвал).

Бироқ, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг умумий ҳажмида деҳқончилик ва чорвачилик кўрсаткичларининг ўзгариши билан маълум бир вазият юзага келади. Агар илгари 2016 йилдан 2019 йилгача ушбу кўрсаткичнинг энг катта улуши деҳқончилик маҳсулотлари етиштиришга, камроқ қисми чорвачилик маҳсулотларига тўғри келган бўлса, 2020 йилдан бошлаб вазият тубдан ўзгариб, аксинча йўналишга эга бўлди. Шундай қилиб, 2020 йилда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг энг кичик улуши деҳқончиликда (49,5%) қўлга киритилган. Шунга кўра, ишлаб чиқаришнинг 50,5% ни ташкил этган энг катта улуши чорвачилик маҳсулотларига тўғри келди, унинг улуши 2016 йилдан 2020 йилгача 3,9 ф.б.га ошди.

Агар 2016 йилдан 2020 йилгача бўлган даврда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришда барча тоифадаги фермер хўжаликларининг иштирокини ҳисобга оладиган бўлсак, унда битта ижобий жиҳатни кўришимиз мумкин. Яъни ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръати салбий кўрсаткичларга эга бўлмаган (2.4-расм), яъни, ўтган йиллардаги кўрсаткичлардан пастга тушмади, ҳатто бироз ўсди. Бу умуман қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришга тегишли. Аммо, айниқса, қишлоқ хўжалиги экинлари етиштиришнинг ўсиш индексларини кўриб чиқсак, 2017 ва 2018 йиллардаги маълумотлардан кўриниб турибдики, ўтган йилларга нисбатан пасайиш кузатилган. Шундай қилиб, 2017 йилда деҳқончилик маҳсулотлари етиштириш 2016 йилга нисбатан 1,8 фоизга, 2018 йилда эса 2017 йилга нисбатан 4,2 фоизга камайди.

Қишлоқ хўжалигининг барча таркибий қисмларидан (деҳқончилик, чорвачилик, овчилик, балиқчилик ва ўрмон хўжалиги) маҳсулотлар (хизматлар) ишлаб чиқаришда энг катта ўсиш кўр-

2.4-рasm. Аграр секторда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ўсиш кўрсаткичлари, ўтган йилга нисбатан % да
Маъна: муаллиф томонидан тузилган.

қилинган балиқчиликда кузатилаётганини таъкидлаш лозим. Ўзбекистондаги графикдан кўриниб турибдики, сўнгги беш йил ичида ушбу соҳадаги ўсиш суръати 113 фоиздан пастга тушмаган. Ушунг ўтган йилга нисбатан энг сезиларли ўсиш суръати 2017 (128,6%) ва 2019 (127%) йилларда кузатилган.

Балиқчилик хўжалиги фаолияти ривожланишининг соҳада фазолашуви маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг қиймат кўрсаткичини ошишига хизмат қилди. Шундай қилиб, бу кўрсаткич республика балиқчилик тармоғида кўрсатилган хизматлар билан биргаликда 2016 йилда 0,6 трлн. сўмни ташкил этиб, 2020 йилда 1,8 трлн. сўмга, ёхуд уч мартага ортган. Бу соҳани ривожлантириш вазифалари Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг қарорлари ва тегишли дастурларида белгилаб берилди. Улар балиқчилик тармоғини бошқариш тизимини такомиллаштириш, балиқ етиштириш ва балиқ овлаш ташкилотлари фаолияти самарадорлигини ошириш, балиқ маҳсулотларини қайта ишлаш бўйича ишлаб чиқариш қувватларини кенгайти-

риш, табиий ва сунъий сув ҳавзаларидан оқилона фойдаланиш, шунингдек, илмий асосланган усуллар ва интенсив балиқ етиштириш технологияларини жорий этишга қаратилган.

Қишлоқ хўжалиги тармоғининг асосий капиталига қўйилган инвестицияларнинг республика ялпи ички маҳсулотига қўшган ҳиссасини кўриб чиқамиз. Бу ерда индикаторнинг ЯИМдаги жойлашуви билан боғлиқ вазият илгари таҳлил қилинган бошқа кўрсаткичларга қараганда бироз фарқ қилади. Уч йил давомида (2016-2018 йиллар) қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг асосий капиталига йўналтирилган инвестицияларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши барқарор сақланиб қолди ва 1,9 фоизни ташкил этди. Бироқ, сўнгги йилларда уларнинг улуши 3% гача ўсди. Бу деярли 1,6 мартага тенг (2.5-расм). Аммо амалиёт шуни кўрсатадики, бу қишлоқ хўжалигини кенг кўламда ривожлантириш учун етарли эмас, бу эса чекловчи омиллардан биридир.

Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг 2016 йилдан 2018 йилгача бўлган даврда республика кўрсаткичларида иштирокининг камайганлигини таъкидлаш лозим. Бу даврда республиканинг улуши 9,4% дан 6,4% гача камайди (2.5-расм). Кейинги йилларда вазият ижобий томонга ўзгариб, 3 йил давомида аграр секторнинг асосий капиталга йўналтирилган инвестициялар улуши 6,4 фоиздан (2018 йил) 8,9 фоизга (2020 йил) ўсишини таъминлади. Бироқ, бу ҳали ҳам аграр секторнинг барча тармоқларини ялпи қўшилган қийматига қўшган ҳиссасидан сезиларли даражада паст бўлиб, бу ижобий бўлмаган инвестиция ҳолатини кўрсатади.

Монографияда, шунингдек, Республикада мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти қандай даражада ривожлангани таҳлил қилинган. 2.5- расмда келтирилган статистик маълумотлар, мева-сабзавот маҳсулотлари экспортининг республиканинг барча экспортидаги улуши 2016 йилдаги 4,6 фоиздан 2020 йилда 6,7 фоизгача ошганини кўрсатади. Ўтган йили бундай маҳсулотлар экспорти 1485,0 минг тоннани, қиймат ифодасида эса 1008,6 миллион доллардан ошди. Бироқ, бу 2019 йилга нисбатан кам бўлиб,

1,2 миллиард долларни ташкил этди. Боғдорчилик ва узумчилик маҳсулотларини экспорт қилиш географияси ҳам кенгаймоқда. Агар илгари республика анъанавий тарзда ушбу маҳсулотларни асосан Россия, Қозоғистон ва МДХнинг бошқа давлатларига сотиб келган бўлса, бугунги кунда Ўзбекистондан дунёнинг 120 та давлатига экспорт қилинмоқда. Асосий мақсадли параметрларга кўра, республика қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти ҳажминин 2021 йилдаги 3,5 миллиард АҚШ долларига, 2025 йилга бориб 10 миллиард АҚШ долларига ва 2030 йилга бориб 20 миллиард АҚШ долларига етказиш керак.

Қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар сони тўғрисидаги маълумотлар 2.1-жадвалда келтирилган, яъни 2016–2017 йилларда уларнинг сони 27,6 минг кишига камайди. Бироқ, 2018 йилдан 2020 йилгача бўлган даврда қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар сонининг ўсиши кузатилди. Демак, шу даврда уларнинг сони 25,8 кишидан, 2020 йилда 3560 минг кишига тенг бўлди.

2.5-расм. Аграр секторнинг республикани асосий иқтисодий кўрсаткичларидаги ўлуши, фоизда

Ма н б а: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра муаллиф томонидан тузилган.

Шу билан бир қаторда сўнгги беш йилда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида банд бўлган аҳолининг умумий банд аҳоли сонигаги улуши камаймоқда. Агар 2016 йилда бандлар сони 26% бўлган бўлса, 2020 йилда бу кўрсаткич 24,1% ни ташкил этди, яъни бандлар 1,9 ф.б.га камайди.

Иш билан банд бўлганлар пасайиш тенденциясига қарамасдан, тармоқда меҳнат унумдорлигини оширишда сезиларли ютуқларга эришилганлигини таъкидлаш керак. Фақат 2017–2019–йилларда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг ҳар бир банд кишига тўғри келадиган қўшилган қиймати 7,0 фоизга ошиб, 2019 йилдаги ўртача жаҳон кўрсаткичидан 60 фоизга кўп бўлди.

2.2-жадвал

Ўзбекистон аграр секторидаги корхона ва ташкилотлар ҳамда кичик корхоналар сони (минг бирлик)

Кўрсаткичлар	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.
Рўйхатга олинган корхона ва ташкилотлар сони, жами	225,6	242,4	276,2	419,5	503,5
шу жумладан, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигида	19,6	22,1	25,4	31,7	44,7
Фаолият кўрсатаётган корхона ва ташкилотлар сони, жами	210,6	229,7	262,9	398,1	475,2
шу жумладан, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигида	18,0	20,5	24,0	29,4	41,3
Рўйхатга олинган кичик корхоналар сони, жами	225,6	242,4	276,2	353,9	437,0
шу жумладан, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигида	19,6	22,1	25,4	31,1	44,0
Фаолият кўрсатаётган кичик корхоналар сони, жами	210,6	229,7	262,9	334,8	411,2
шу жумладан, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигида	18,0	20,5	24,0	28,8	40,7

Маълумот асосида: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

* фермер ва деҳқон хўжаликларисиз.

Аграр сектор таркибида рўйхатга олинган корхона ва ташкилотлар сони кейинги беш йилда 25 минг 61 тага ёки 2,3 баробарга кўпайди. 2020 йилда рўйхатга олинган барча шундай корхона ва ташкилотларнинг (44,7 минг бирлик) 92,5 фоизи ёки 41,3 минг бирлиги (фермер ва деҳқон хўжаликларидан ташқари) ўз фаолиятини амалга оширди (2.2-жадвал), бу республика корхоналари сонининг 8,7 фоизини ташкил этди.

Мазкур тармоқларда рўйхатга олинган корхона ва ташкилотларнинг умумий сонидан қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигидаги кичик корхоналар 98,4 фоизни ташкил этади. Таҳлил қилинаётган даврда уларнинг сони 2,2 баробарга ёки 24,3 минг бирликка ошган. 2020 йилда рўйхатга олинган кичик корхоналарнинг умумий сонидан (44 минг) 92,6 фоизи ёки 40,4 мингтаси ўз фаолиятини амалга оширмоқда (фермер ва деҳқон хўжаликлари бундан мустасно). Бу республикадаги кичик корхоналар сонининг 9,9 фоизини ташкил этди.

Таркибий жиҳатдан республика иқтисодиётининг аграр сектори хўжаликларининг уч тоифаси: фермер хўжаликлари, деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари ва қишлоқ хўжалиги фаолияти билан шуғулланувчи ташкилотлари мавжуд. Қишлоқ хўжалигида 92,6 минг фермер хўжалиги, қишлоқ хўжалиги фаолияти билан шуғулланувчи 27,6 минг ташкилот, шунингдек, 5 миллион деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари мавжуд.

Фермер хўжаликларининг умумий сонидан 40 минг фермер хўжалиги пахта ва ғалла хом ашёсини етиштиришга, 31 минг фермер хўжалиги боғдорчилик ва узумчиликка, 14,8 минг фермер хўжалиги чорвачиликка, 5 минг фермер хўжалиги сабзавотчилик ва полиз маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган ҳамда 1,8 минг фермер хўжалиги – бошқа йўналишларда.

Ўзбекистон аграр сектори тармоқларида фаолият юритувчи хўжалик юритишнинг кичик шакллари турли маҳсулотлар етиштириш, озиқ-овқат билан таъминлаш, озиқ-овқат бозорида тақлифни шакллантиришда муҳим роль ўйнайди ҳамда сифат ўзгаришлари ва самарали фаолият кўрсатишдан кўра миқдорий

ўсишни талаб қилади. Деҳқончиликда маҳсулот етиштиришнинг 2020 йилда энг катта улуши (50,9%) фермер хўжаликларига, чорвачиликда эса 91,4% деҳқон (шахсий ёрдамчи хўжалиklar) хиссасига тўғри келади. Бошқа қишлоқ хўжалиги ташкилотларининг 2020 йилдаги улуши деҳқончиликда 5 фоизни, чорвачиликда 3,5 фоизни ташкил этган.

2.3-жадвалда барча тоифадаги фермер хўжаликларининг қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликларининг ЯҚҚга қўшган хиссаси бўйича муаллифнинг ҳисоб-китоблари келтирилган. Шундай қилиб, деҳқончилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришда ЯҚҚга энг катта хиссаси фермер хўжаликларида кузатилади. Уларнинг ЯҚҚдаги улуши 2020 йилда 41,6 фоизни ташкил этди. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, сўнгги беш йил давомида фермер хўжаликлари қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида ЯИМни шакллантиришда турли йўللар билан иштирок этди. Масалан, улар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулот (хизмат)нинг тармоқ ЯҚҚдаги улуши 2016 йилда 32,1 фоизни ташкил этган бўлса, 2019 йилда бу кўрсаткич 53,3 фоизни ташкил этган. Бундай натижаларга эришиш ҳам қулай об-ҳаво шароити, ҳам энг яхши жаҳон ютуқларини қўллаш асосидаги техник ва технологик модернизация натижаси бўлган. Бундан ташқари, қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган ислохотлар, агротехнологик жараёнларнинг такомиллаштирилиши ва уруғлик сифатининг яхшиланиши қишлоқ хўжалигининг асосий турлари бўйича ҳосилдорликнинг ошишини таъминлаш имконини беради. Шунга кўра, маҳсулот (хизматлар) ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликларининг ЯҚҚни шакллантиришдаги хиссасини оширди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев қишлоқ ва сув хўжалигининг 2021 йилга мўлжалланган устувор вазифалари муҳокамасига бағишланган видеоселектор йиғилишида сўзлаган нутқида «Ўсимликлар ҳосилдорлигини кескин ошириш ва сувдан оқилona фойдаланиш соҳадаги устувор вазифаларга айланиши зарур», деб таъкидлади. 2021 йилда рационал жой-

лаштириш ва илмий асосланган экин етиштириш орқали ҳар гектар қишлоқ хўжалиги ерларидан 5000 АҚШ долларигача даромад олиш мақсад қилинган.

Чорвачиликда ишлаб чиқарилган маҳсулот (хизматлар)нинг ЯҚҚни шакллантиришда иштироки қуйидагилардан иборат. Бу ерда, аксинча, ўз маҳсулотини (хизматларини) ишлаб чиқариш орқали ЯҚҚни шакллантиришда асосий роль деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларига берилади. Аграр сектор хўжаликларининг ЯҚҚга ишлаб чиқарилган маҳсулотлари бўйича ҳиссаси 2020 йилда 76,2 фоизни ташкил этди. Бироқ, 2.3-жадвалда кўрсатилган маълумотлар каби, 2016 йилдан 2020 йилгача бўлган даврда сезиларли ўзгаришлар кузатилди.

Масалан, 2018-йилда деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари томонидан етиштирилган чорвачилик маҳсулотларининг қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжаликларининг ЯҚҚдаги улуши 92,5 фоизни ташкил этди.

Бунга чорвачилик тармоғи салоҳиятини янада ошириш бўйича амалга оширилган чора-тадбирлар ҳамда давлат томонидан кўрсатилаётган тизимли ёрдам асосий роль ўйнади. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва қашшоқликни қисқартириш вазирлиги маълумотларига кўра, ўтган 2020 йилда республиканинг 70 минг фуқароси жами 173,2 миллиард сўмлик субсидиялар олган. Шундан 35,5 минг нафар аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликларини ривожлантириш учун – 109,5 миллиард сўм; қишлоқ хўжалигидаги кооперативлар доирасида 23 минг кишига 50,7 млрд. сўм миқдорида субсидиялар ажратилди [171].

Ўзбекистонда аграр сектор тармоқларининг ривожланиш динамикаси ҳамда уларнинг макроиқтисодий ўсиш суръатларини таҳлил қилиш, қуйидаги ҳулосалар чиқариш имконини берди:

1. Аграр секторнинг макроиқтисодий ўсиш кўрсаткичларида қуйидаги тенденциялар кузатилмоқда. Хусусан, 2016 йилдан 2019 йилгача бўлган даврда ялпи ички маҳсулот улуши босқич-ми-босқич камайган: а) қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг ЯИМ – 29,3% дан 24,6% гача; б) қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжа-

Турли тоифадаги фермер хўжаликлари бўйича қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг
ЯҚҚга деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотларининг ҳиссаси
2.3-жадвал

Хўжалик тоифаси	2016 й.		2017 й.		2018 й.		2019 й.		2020 й.	
	трлн. сўм	Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжаликларида ЯҚҚ, % да	трлн. сўм	Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжаликларида ЯҚҚ, % да	трлн. сўм	Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжаликларида ЯҚҚ, % да	трлн. сўм	Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжаликларида ЯҚҚ, % да	трлн. сўм	Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжаликларида ЯҚҚ, % да
Деҳқончилик маҳсулотлари (хизматлари)										
Хўжаликларнинг барча тоифалари	61,8	82,6	83,3	91,5	98,4	85,6	108,2	83,0	123,6	81,7
<i>Шу жумладан:</i>										
фермер хўжаликлари	32,1	42,9	41,0	45,1	44,6	39,2	53,3	40,9	6,3	41,6
деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари	28,7	38,4	40,9	44,9	51,4	45,1	50,6	38,8	54,5	36,0
бошқа ташилотлар*	1,0	1,3	1,4	1,5	2,5	2,2	4,3	3,3	6,2	4,1
Чорвачилик маҳсулотлари (хизматлари)										
Хўжаликларнинг барча тоифалари	53,8	71,9	64,9	71,3	89,0	78,3	107,4	82,4	126,2	83,4
<i>Шу жумладан:</i>										
фермер хўжаликлари	2,1	2,8	2,4	2,6	4,1	3,6	5,5	4,1	6,4	4,3
деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжа- ликлари	50,0	66,8	60,4	66,4	82,2	92,2	98,0	75,1	115,3	76,2
бошқа ташилотлар*	1,7	2,3	2,1	2,3	2,8	2,5	4,1	3,1	4,4	2,9

Маълумот: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

* Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжаликларида бошқа ташилотларнинг қўшилган қиймати.

лиги маҳсулотлари (хизматлари) ишлаб чиқариш – 46,9 фоиздан 41,4 фоизгача; в) қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини (хизматларини) ишлаб чиқариш – 45,3% дан 40,9% гача.

2. Республикани 2020 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш йўналишлари шуни кўрсатдики, аграр сектор тармоқлари коронавирус пандемияси шароитида у ёки бу даражада барқарор ўсишни кўрсатган. Бу 2020 йилда 2019 йилга нисбатан қуйидаги кўрсаткичлар билан тавсифланади: а) қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг Ялпи қўшилган қиймат – 24,6 фоиздан 25,1 фоизгача; б) қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулотлари (хизматлари) ишлаб чиқариш – 42,4 фоиздан 43,2 фоизгача; в) қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари (хизматлари) ишлаб чиқариш – 40,9 фоиздан 41,5 фоизгача; асосий капиталга инвестициялар – 3% гача.

3. Аграр секторнинг сўнгги беш йилда (2016–2020) ривожланиш мутлақ ўлчовларда тавсифловчи қуйидаги кўрсаткичларда намойиш бўлади: ялпи қўшилган қиймат икки барабар кўпайди, барча маҳсулотларни ишлаб чиқариш 2,2 барабарга, шундан деҳқончилик 2,2 барабар ва чорвачилик маҳсулотлари 2,3 барабарга.

4. Республика аграр секторининг ривожланиш динамикасини белгилаб берувчи асосий шартлар 2016–2020 йилларда қуйидагилардан иборат бўлди: табиий иқлим омили; қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талаб даражаси; ташқи ва ички бозорлардаги макроиқтисодий вазият; экспорт салоҳиятини амалга ошириш ва бошқалар.

5. Ўзбекистон иқтисодчи олимларининг нашрлари ва илмий таълиқларининг таҳлили, республика аграр секторида ҳали тўлиқ ҳал этилмаган муаммолар қатламини аниқлаш имконини берди. Бу муаммолар макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсиш кўрсаткичларига бевосита ёки билвосита таъсир қилади ва уларнинг республика ЯИМ (ЯҚҚ)даги улушини камайтиради. Ўзгаришларни келтириб ўтамыз:

- чорвачилик ва паррандачилик учун ем-хашак базасининг чекланганлиги, айтиш жоизки, бу, биринчи навбатда, юко-

ри ҳосилдор ем-хашак экинларини етиштириш учун тармоқнинг ер ресурслари билан етарли даражада таъминланмаганлиги билан боғлиқ;

- ◆ фойдаланиладиган ер майдонларининг паст рентабеллиги;
- ◆ қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларининг юқори қўшимча қийматли маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва реализация қилишда мустақиллигини таъминлаш бўйича институционал нормалар ва ҳуқуқий базанинг суст ривожланганлиги;
- ◆ ижарачиларнинг ерга эгалик ҳуқуқини ҳимоя қилиш механизмларининг такомилга етган эмаслиги;
- ◆ қишлоқ хўжалиги ерларининг кадастр инвентаризацияси ва қийматини баҳолашни тўлиқ шакллантирилмаганлиги, ерларни субижарага бериш механизмларининг заифлиги;
- ◆ қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида замонавий сув тежовчи технологиялардан фойдаланишнинг паст даражаси, суғориш учун сув сарфининг юқори даражаси.

Юқорида айтилганларнинг барчаси, республикада аграр сектор ривожланишини ҳамда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун тезлик билан ечим топишни тақозо этади.

2.2. Аграр секторнинг ҳудудий ривожланиш тенденциялари ва самарадорлигини баҳолаш

Аграр секторнинг қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликларининг ҳудудий ривожланиши ва самарадорлигида ишлаб чиқариш, ер-сув, меҳнат ресурслари ҳажми ва сифати асосий роль ўйнайди. Шу билан бирга, республика аграр сектори шаклланиши ва ривожланиши кўп жиҳатдан ўзига хос шароит ва омилларга ҳам боғлиқ.

Ҳудудларнинг табиий-иқтисодий шароитлари қанчалик хилма-хил ва ҳудудий жиҳатдан табақалаштирилган бўлса, ҳудудий қишлоқ хўжалиги тизимининг тузилиши ва унинг ЯҲМни шакллантиришдаги иштироки даражаси шунчалик мураккаб бўлади.

Қорақалпоғистон Республикаси ва 12 та вилоят жойлашган мамлакатнинг кенглик бўйича узунлиги улардаги агроиклим шароитларидаги фарқни белгилайди. Бу шарт-шароитларнинг уйғунлиги республика аграр секторини ҳудудий ривожлантириш учун қулай ресурс базаси ҳисобланади. Ҳудудларнинг сифат хусусиятларидан бири қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишнинг юқори даражасидадир.

Қишлоқ хўжалиги ерлари миллий бойлик бўлиб, аграр сектор инчилаб чиқариши ва мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг асосий воситаси ҳисобланган унумдор ерлардан иборатдир. Мамлакатда қишлоқ хўжалиги ерларининг умумий майдони 20236,3 минг гектар, шундан ҳайдаладиган ерлар 1988,5 минг гектар (19,7%), қўп йиллик экинлар 383,1 минг гектар (1,9%), галлазорлар 76 минг гектар (0,4%), пичанзорлар ва ёйловлар – 11028,3 минг га (54,5 %), бошқа ерлар – 4760,4 минг га (23,5 %) ни ташкил этади.

Аграр тармоқ хўжаликларида асосий имкониятлар суғорма деҳқончилигига тўғри келади, бу республика сув ресурслари истеъмолнинг 90% гача бўлган ҳиссасини ташкил этади. Суғориладиган ерларнинг умумий майдони 01.01.2021 йил ҳолатига кўра, 4305,1 минг гектарга тенг. Шу билан бирга, республикада аҳоли сонининг юқори суръатларда ўсиши, қишлоқ хўжалиги ерларининг бошқа тоифага ўтказилиши ва кейинги 15 йил ичида глобал иқлим ўзгариши таъсирининг кучайиши натижасида суғориладиган ерлар майдони аҳоли жон бошига 24 фоизга (0,23 гектардан 0,16 гектаргача), сув таъминотининг ўртача йиллик даражаси эса 3048 куб метрдан 158,9 куб метрга (деярли 20 баравар) қайтади.

Экин экиш учун энг кўп суғориладиган майдонлар Қорақалпоғистон Республикаси (умумий суғориладиган майдоннинг 11,9 фоизи) ва Қашқадарё вилоятига (12 фоиз) тўғри келади. Умуман олганда, бу икки вилоят Тошкент, Самарқанд ва Фарғона вилоятлари билан биргаликда республикадаги барча суғориладиган майдонларнинг 50% дан ортиғини ташкил қилади (2.6-расм).

Кўп йиллар давомида қишлоқ хўжалиги ерларидан норағбатона фойдаланиш тупроқнинг табиий унумдорлигига, қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигига йил сайин салбий таъсир кўрсатиб бормоқда. Бундан ташқари, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифати ёмонлашиб, агроф-муҳитнинг ифлосланиши ортиб бормоқда. Суғориладиган экин ерлари тупроғининг 93 фоизда фаол фосфор, 68,3 фоизда алмаштириладиган калий, 79,3 фоизда чиринди миқдори ўртача даражадан паст бўлган [17].

Республикамиз ҳудудлари ривожланиш даражаси ва аграр соҳа маҳсулотларининг таркиби турлича. Маҳаллий муаллифларнинг тадқиқотларида учта даража берилган: ривожланган даражали ҳудудлар, ўртача даража ва нисбатан паст даража. Бундай ривожланишни тавсифловчи кўрсаткичлар тадқиқот мақсадида

2.6-расм. Ўзбекистон ҳудудларидаги суғориладиган майдонлар, минг га, 01.01.2021 й. ҳолатига кўра

М а н б а: Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги маълумотлари асосида тузилган.

қарай аҳоли жон бошига ишлаб чиқариш ҳажми, қишлоқ хўжалигининг ЯХМдаги улуши ва бошқалар бўлиши мумкин.

Республика ҳудудлари ўзига хос табиий-иқлим ва бошқа шароитларга эга бўлиб, улар ривожланишига ҳам таъсир кўрсатади. Ўзларининг барчаси республика ҳудудларининг у ёки бу қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштиришга ихтисослашганлигини тавсифлайди. Шу боис бугунги кунда мамлакатимиз ҳудудларида улар шароитига кўра энг самарали қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришга ихтисослаштириш тизими жорий этилган. Демак, биргина 2019 йилда 55 та туман мева-сабзавот етиштиришга тўлиқ ихтисослашган бўлса, 2022 йилга бориб, бундай тартиб республика ҳудудларида 422,3 минг гектар майдонда амалга оширилади.

Бундан ташқари, барча ҳудудларда экинларни оқилона жойлаштириш жорий этилмоқда. У, биринчидан, фермер ва бошқа хўжаликларининг ихтисослашуви ва ишлаб чиқариш таклифларига асосланади; иккинчидан, ички ва ташқи бозордаги талаб; учинчидан, ҳудудларнинг табиий-иқлим шароити ва сув билан таъминланганлик даражасини ҳисобга олиш; тўртинчидан, суғориладиган ва лалмикор ерларнинг мелиоратив ҳолатини таҳлил қилиш. Шундай қилиб, бугунги кунда мамлакатимиз ҳудудларида етиштириладиган деярли барча қишлоқ хўжалик экинларига теъдилли ёндашув қўлланилмоқда, бу эса ернинг аграр салоҳияти, табиий-иқлим шароити ва ҳолатидан максимал даражада фўри фойдаланиш имконини бермоқда.

2.4-жадвал маълумотлари, аграр секторда қишлоқ хўжалигининг юқори, ўрта ва нисбатан паст даражада ривожланган деярли барча ҳудудларида 2020 йилда 2017 йилга нисбатан ЯХМдаги ЯҚҚ улуши пасайганлигини кўрсатади. Қорақалпоғистон Республикаси бундан мустасно бўлиб, бу кўрсаткич 1,8 фоиз ошдига ўсган. ЯҚҚ улушининг пасайиши билан тавсифланган ЯХМ таркибида энг сезиларли силжишлар қуйидагиларда кузатилади:

Ўзбекистон ҳудудларини қишлоқ хўжалигининг ривожланиш даражаси бўйича гурӯҳлаш, ЯҚҚни ЯҲМга нисбатан, %да

Қишлоқ хўжалигини ривожланиш даражаси	Ҳудуд	ЯҚҚни ЯҲМга нисбатан, %		Кўрсаткичнинг ўзгариши, 2020 й. 2017 й.га нисбатан, п.п
		2017 й.	2020 й.	
1. Юқори даража	Жиззах вилояти	54,4	52,8	-1,6
	Сурхондарё вилояти	51,0	47,1	-3,9
	Хоразм вилояти	46,8	45,3	-1,5
	Самарқанд вилояти	48,9	44,4	-4,5
2. Ўрта даража	Бухоро вилояти	44,9	43,7	-1,2
	Наманган вилояти	45,5	40,7	-4,8
	Андижон вилояти	48,6	40,7	-7,9
	Қашқадарё вилояти	42,4	40,3	-2,1
	Сирдарё вилояти	45,8	38,8	-7,0
3. Нисбатан паст даража	Фарғона вилояти	35,0	33,5	-1,5
	Қорақалпоғистон Республикаси	25,6	27,4	+1,8
	Тошкент вилояти	31,0	22,9	-8,1
	Навоий вилояти	26,8	13,9	-12,9

Маълумот: муаллиф томонидан тадқиқот натижалари асосида тузилган.

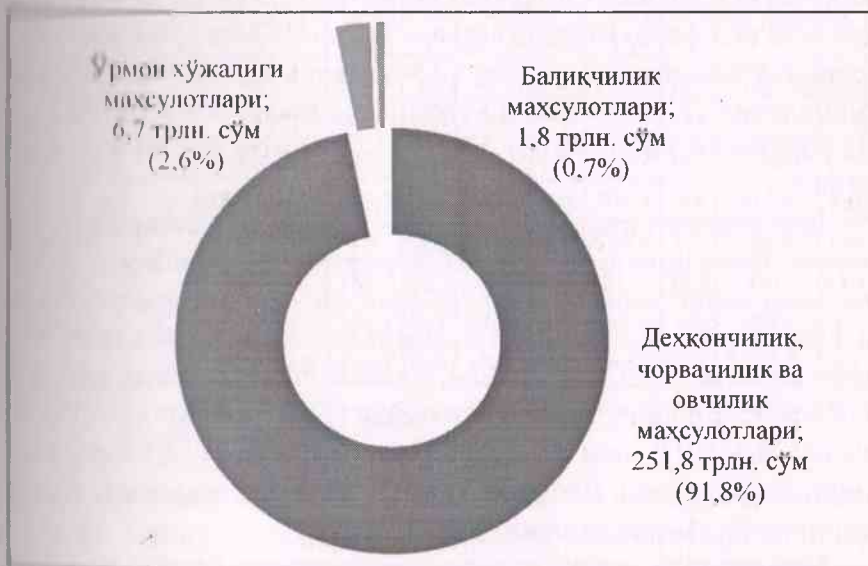
- ◆ қишлоқ хўжалиги юқори даражада ривожланган ҳудудларда: Самарқанд (2020 йилда 2017 йилга нисбатан -4,5 ф.б.) ва Сурхондарё (-3,9 ф.б.) вилоятлари;
- ◆ қишлоқ хўжалигининг ўртача ривожланиш даражаси билан, шу жумладан: Андижон (-7,9 ф.б.), Сирдарё (-7 ф.б.) ва Наманган (-4,8 ф.б.) вилоятлари;
- ◆ қишлоқ хўжалиги нисбатан паст даражада ривожланган ҳудудларда: Навоий (-12,9 ф.б.) ва Тошкент (-8,1 ф.б.) вилоятларида.

Тадқиқот доирасида биз республика ҳудудларида қишлоқ хўжалик тармоғи маҳсулотлари етиштиришнинг ўсиш тенденциялари ўзгаришини кўриб чиқдик. Аграр сектор маҳсулот

лари (хизматлари) ҳажмининг республика кўрсаткичларида катта улуш (96,7%) қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳиссасига тўғри келади (2.7-расм). 2020 йилда унинг ҳудудлардаги улуши 41,1 фоиздан (Наманган вилояти) 98,3 фоизгача (Бухоро вилояти) тағйинга эришилган.

Урмон хўжалиги маҳсулотларининг ҳажми (хизматлари) умумий ҳажмида 2,6% ва балиқчилик хўжалиги маҳсулотлари ҳажмида 0,7% улушни эгаллайди (2.7-расм). Бироқ, бу республика табиъати учун ушбу соҳаларнинг аҳамиятини ҳеч қандай камайтirmайди. Кейинги йилларда қабул қилинган, уларни ривожлантиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари белгилаб берилган дастурлар ҳам бунинг далилидир.

Республика ҳудудларида 2016–2020 йилларда балиқчилик ва урмон хўжалиги маҳсулотлари (хизматлари) ишлаб чиқариш

2.7-расм. Ўзбекистон аграр секторида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар (хизматлар) таркиби (2020 йил)

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига қўра тузилган.

ҳажмининг ўсиш кўрсаткичлари 2.6-жадвалда келтирилган. Маълумотларга кўра, ушбу соҳалар ишлаб чиқаришининг мутлақ кўрсаткичларида энг катта ўсиши Қорақалпоғистон Республикасида кузатилиб, 2016 йилда бу кўрсаткич 133,1 миллиард сўмни ташкил этган бўлса, 2020 йил якунига кўра 777,2 млрд. сўмга ёки 5,8 баробарга ошган. Мутлақ кўрсаткичларда худди шундай тенденция Фарғона вилояти (3,2 баробар ўсиш) ва Тошкент вилоятида (3 баробар ўсиш) кузатилган.

Агар ҳудудларнинг ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулотларига (хизматларига) қўшган ҳиссасини ҳисобга оладиган бўлсан, ушбу кўрсаткичда салмоқли улушга эга бўлган бир қанча шундай йўналишларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Хусусан, 2020-йилда шулар жумласидан, масалан, ўрмон ва балиқ хўжалигида ишлаб чиқарилган барча маҳсулотлар (хизматлар)нинг 15 фоизини ташкил этган Наманган вилояти ҳам бор. Бундан ташқари, Тошкент вилояти (13,2 фоиз), Самарқанд вилояти (12,5 фоиз) ва Андижон вилояти (9,2 фоиз) ўз маҳсулотлари билан ЯХМга қўшилган ҳиссанинг ўсишини таъминлади (2.5-жадвал). Бу тўртта йўналиш биргаликда ўрмон ва балиқ хўжалигида ишлаб чиқарилган барча маҳсулотларнинг (хизматларнинг) деярли 50 фоизини ташкил этди.

Балиқчилик тармоғи бугунги кунда динамик ўсишни кўрсатмоқда. Балиқнинг овланиши 2020-йилда барча манбалар бўйича 144,1 минг тоннани ташкил этди, бу 2016 йилга нисбатан 2,2 баробар кўпдир. Шундан энг катта овланган балиқ ҳажми Хоразм вилояти (25,6 минг тонна), Қорақалпоғистон Республикаси (14,3 минг тонна)га, Андижон вилояти (12,8 минг тонна), Фарғона вилояти (12,2 минг тонна) ва Навоий вилояти (12,1 минг тонна)га тўғри келади. Рўйхатда келтирилган ҳудудлар жами балиқ овининг 53,5% ини ташкил этди (4-илова).

Бугунги кунга келиб тармоқ корхоналарида балиқ маҳсулотларини етиштириш ва қайта ишлашда кенг имкониятлар очилди. Бироқ, ички бозордаги талаб балиқ маҳсулотлари билан

2.5-жадвал

Ўзбекистон ҳудудлари бўйича ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулотлари
(қизматлари) ишлаб чиқариш ва унинг ҳудудий таркиби

ХУДАВА	2016 й.		2017 й.		2018 й.		2019 й.		2020 й.	
	Млрд. сўм	Жами, %	Млрд. сўм	Жами, %	Млрд. сўм	Жами, %	Млрд. сўм	Жами, %	Млрд. сўм	Жами, %
Ўзбекистон Республикаси	4127,5	100	6170,1	100	7670	100	7982,8	100	10552,3	100
Ўзбекистон Республикаси	133,1	3,2	176	2,9	432,6	5,6	561,2	7,0	777,2	7,4
вилоятлар:										
Андижон	413,8	10,0	659,1	10,7	577,6	7,5	628,2	7,9	974,3	9,2
Бухоро	176,3	4,3	209,8	3,4	269,6	3,5	254,1	3,2	417,4	4,0
Вилоят	247,2	6,0	359,9	5,8	377,4	4,9	385,8	4,8	521,1	4,9
Давлатлар	257,4	6,2	401	6,5	479,3	6,2	481,2	6,0	622	5,9
Давлат	253,6	6,1	380,4	6,2	386	5,0	466,4	5,8	554	5,3
Давлат	700,6	17,0	1182,6	19,2	1304,5	17,0	1323,2	16,6	1579	15,0
Давлат	536,5	13,0	801,9	13,0	927,9	12,1	915,2	11,5	1318,6	12,5
Давлат	159,2	3,9	229,1	3,7	348,2	4,5	307,9	3,9	417,1	4,0
Давлат	302,9	7,3	416	6,7	529,4	6,9	583,3	7,3	671,5	6,4
Давлат	544,5	13,2	783,7	12,7	1182,1	15,4	1215,6	15,2	1462,9	13,2
Давлат	214,8	5,2	304,3	4,9	550,6	7,2	414,1	5,2	638,7	6,1
Давлат	187,6	4,5	266,3	4,3	304,8	4,0	446,6	5,6	598,5	5,7

Маълумот: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумот-
ларида кўра тузилган.

Ушбу кондирилмаяпти. Буни ҳал этиш учун республикада
қўйилган йилларда ҳудудларда тармоқни ривожлантириш, ушбу
маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш, илмий-тадқиқот
ишларини янада кенгайтириш, кадрларни тайёрлаш ва қайта тай-
ёрлаш, ишлаб чиқариш қувватларини оширишга катта эътибор
бериш керак. Бунинг учун корхоналар учун зарур ҳуқуқий база

ва шарт-шароитлар яратилиб, соҳанинг инвесторлар, жумладан, ички инвесторлар учун жозибадорлигини ошириш чоралари кўрилмоқда.

Балиқчилик хўжалиги ташкил этган тадбиркорлар учун бир неча йиллардан буён республика аграр тармоғида самарали қўлланилаётган кластер усули орқали яхши рағбатлантирилиши мумкин. Агросаноат кластерларини ташкил этиш агросектор корхоналарини ривожлантиришнинг истиқболли йўналишларидан биридир. Балиқчилик хўжаликлари бундан мустасно эмас. Иқтисодий самарага кластер таркибига кирувчи субъектлар ўртасида маҳсулот етказиб беришни кейинчалик қайта ишлаш учун ташкил этиш ва янги турдаги ишлаб чиқариш учун зарур бўлган маблағларни қайтариш вақтини қисқартириш ҳисобига таннариҳни пасайтириш орқали эришилади.

Қишлоқ хўжалиги аграр секторнинг асосий бўғинидир. Сўнгги йилларда саноатнинг ишлаб чиқариш – техник салоҳиятини янгилаш, унинг ҳолатини яхшилаш бўйича ишлар анча фаол амалга оширилмоқда. Бу бошқа омиллар билан биргаликда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг асосий ишлаб чиқариш кўрсаткичлари (қишлоқ хўжалиги экинлари маҳсулдорлиги ва ялпи ҳосилининг ўсиши, чорвачилик маҳсулотлари маҳсулдорлиги, аҳоли жон бошига ғалла, гўшт, сут ва балиқ етиштириш) ошишини таъминлади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг умумий кўрсаткичи бўлиб, фермер хўжаликларида, деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларда ва қишлоқ хўжалиги фаолияти билан шуғулланувчи ташкилотларда етиштирилган деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотлари қийматининг йигиндиси сифатида аниқланади. Ўзбекистонда барча тоифадаги фермер хўжаликлари томонидан ишлаб чиқарилган бундай маҳсулотлар 115599,2 млрд. сўмдан (2016 йил) 249754,5 млрд. сўмга (2020 йил) ёки 2,2 баробарга ошди (2.6-жадвал).

2020 йилда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари (хизматлари) умумий ишлаб чиқариш ҳажми бўйича Самарқанд вилояти ста

2.6-жадвал

Ўзбекистон ҳудудлари бўйича қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари
(хизматлари) ишлаб чиқариш ва унинг таркиби

ҚИЯВА	2016 й.		2017 й.		2018 й.		2019 й.		2020 й.	
	млрд. сўм	жамига нисбатан %	млрд. сўм	жамига нисбатан %	млрд. сўм	жамига нисбатан %	млрд. сўм	жамига нисбатан %	млрд. сўм	жамига нисбатан %
Ўзбекистон Республикаси	115599,2	100	148199,3	100	187425,6	100	216283,1	100	249754,5	100
Тошкент вилояти	3929,8	3,4	4801,3	3,2	6562,9	3,5	8208,1	3,8	9666,5	3,9
вилоятлар:										
Андижон	11873,4	10,3	15290,9	10,3	19606,3	10,5	23686,7	11,0	26142,8	10,5
Бухоро	9812,2	8,5	12968,8	8,8	17064,6	9,1	19182,1	8,9	23556,9	9,4
Жиззах	6827,1	5,9	8835,0	6,0	11448,2	6,1	13720,1	6,3	15959,5	6,4
Қашқадарё	10863,6	9,4	14360,6	9,7	17206,5	9,2	19933,9	9,2	23726,8	9,5
Навоий	5034,7	4,4	6470,3	4,4	8299,8	4,4	9467,8	4,4	11346,4	4,5
Наманган	7973,7	6,9	10215,7	6,9	12639,6	6,7	15509,0	7,2	17749,3	7,1
Самарқанд	17088,6	14,8	21506,8	14,5	25658,0	13,7	28379,5	13,1	32310,6	12,9
Сурхондарё	8737,2	7,6	11608,1	7,8	15046,2	8,0	17844,1	8,3	19504,6	7,8
Сурхондарё	4088,4	3,5	5074,0	3,4	5654,3	3,0	7401,5	3,4	8017,7	3,2
Тошкент	12034,2	10,4	15594,8	10,5	18359,1	9,8	20417,1	9,4	24351,7	9,8
Фарғона	9824,6	8,5	12388,0	8,4	17457,1	9,3	18532,2	8,6	21241,6	8,5
Қорақалпоғ	7511,7	6,5	9085,0	6,1	12423,0	6,6	14001,0	6,5	16180,1	6,5

Маълумот Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра тузилган.

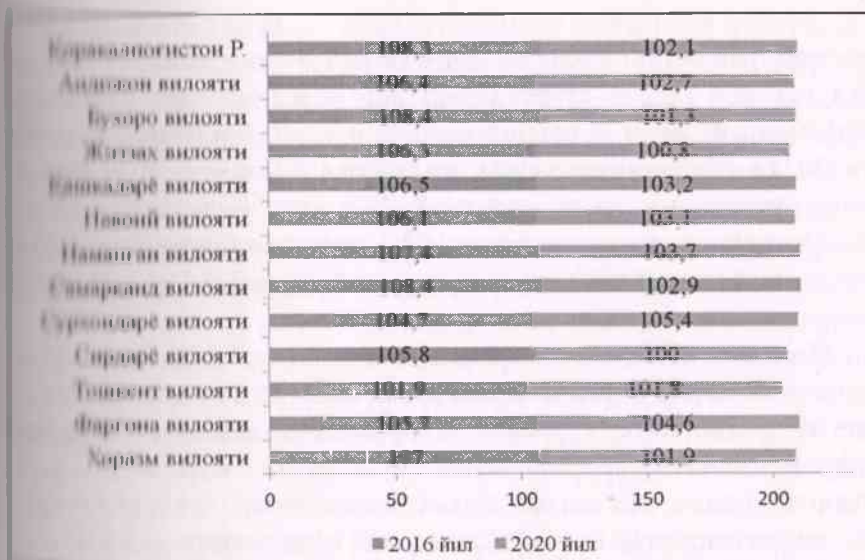
ни ўринини эгаллади. Бу гўшт, сут, картошка, сабзавот ва узум ваён маҳсулотларни етиштиришда ҳудудлар ўртасида салмоқли фарқ шунинг учун ҳудудга тўғри келиши билан тавсифланади (3-4-5-сонли иловалар жадвалига қаранг). Ундан кейинги ўринларни ушбу кўрсаткич бўйича Андижон (26142,8 млрд. сўм) ва Тошкент

(24351,7 млрд. сўм) вилоятлари эгаллайди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришнинг энг кичик ҳажми Сирдарё вилоятида (8017,7 млрд. сўм) ва Қорақалпоғистон Республикасида (9666,5 млрд. сўм) кузатилди.

Ҳар бир ҳудуднинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш)даги ўрнини таҳлил қиладиган бўлсак, қуйидагиларни кўришимиз мумкин. Пандемия туфайли 2020 йилда 2016 йилга нисбатан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш таркибида қатор соҳалар улушида маълум пасайишлар кузатилди. Ушбу тенденцияга энг кўп мойил бўлганлар, масалан, Самарқанд вилояти бўлиб, у вилоятда улуш 2016 йилдаги 14,8% дан 2020 йилда 12,9% гача ёки 1,9 ф.б.га камайди. 2020 йилда вилоят мутлақ кўрсаткичлар бўйича етакчи ўрнини эгаллаган бўлсада, 2020 йилда 2016 йилга нисбатан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари улушида ҳам пасайиш кузатилди. Сирдарё (3,5 фоиздан 3,2 фоизгача) ва Тошкент (10,4 фоиздан 9,8 фоизгача) вилоятларида. Бундай ўзгаришлар уларнинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш салоҳиятини биров йўқотишдан далолат беради.

2.8-расмда кўрсатилган маълумотлар, юқоридаги ҳудудларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ўтган йилга нисбатан ҳар доим ҳам ижобий ўсиш суръатлари кузатилмаганлигини кўрсатади. Масалан, Сирдарё вилоятида ўсиш суръатлари 2017 йилда 7 фоизга, 2018 йилда 3,5 фоизга камайган бўлса, Тошкент вилоятида бу кўрсаткич мос равишда 3,2 ва 1,2 фоизни ташкил этди. Шунга қарамай, кейинги йилларда юқоридаги соҳаларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришдаги аҳвол барқарорланди, бу эса аҳамиятсиз бўлса-да, ўсиш суръатларини кўрсатди. Сурхондарё вилоятида 105,4 фоизга, Фарғона вилоятида 104,6 фоизга, Наманган вилоятида 103,7 фоизга, Қашқадарё вилоятида 103,2 фоизга, Навоий вилоятида 103,1 фоизга қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари (хизматлари)нинг ўсиш суръатлари энг муҳим бўлди.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотлари ҳудудлар бўйича кенгайтирилган ихтисос

2.8-расм. Ўзбекистон ҳудудлари бўйича қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари (хизматлари) ишлаб чиқаришнинг ўсиш (камайиши) индекслари, фоизларда

Маълумот: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

ишнинг 3-илова жадвалида кўрсатилган бўлиб, республикада етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таркибида асосий улуш деҳқончилик маҳсулотларига тўғри келганлиги (53,2%) кўрсатилган. Унинг ишлаб чиқарилиши саккизта ҳудудда устунлик қилди. Бирок, уч йил ўтгач, бундай ҳудудлар сони камайди ва чорвачилик тармоғи устунлик қилди. Бу ҳолат Бухоро вилоятида ҳам кузатилиб, 2018 йилда деҳқончилик 51,6 фоизни ташкил этган бўлса, 2020 йилда бу кўрсаткич 3,5 фоизга камайди, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларида чорвачилик маҳсулотлари (51,9 фоиз) устунлик қила бошлади.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, республикада ҳудудларида ҳам деҳқончилик, ҳам чорвачилик маҳсулотлари етиштиришни кўпайтириш бўйича аграр салоҳият йилдан-йилга ортиб бормоқда. Чорвачилик тармоғи салоҳиятини янада ошириш чо-

ра-тадбирларининг изчил амалга оширилаётгани, давлат томонидан тизимли қўллаб-қувватланаётгани чорва моллари сонининг кўпайиши ва ички истеъмол бозорини чорвачилик маҳсулотлари билан тўлдиришга хизмат қилмоқди. Масалан, 2020 йилда гўшт етиштириш (тирик вазнда) 2526,2 минг тоннани ёки ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 102,1 фоизни ташкил этди. 2016 йилга нисбатан унинг ҳажми мутлақ қийматда 1,2 баробар ошди (4-иловага қarang).

Паррандачиликни ривожлантиришда ижобий тенденция кузатишда, чорва ва паррандалар маҳсулдорлиги ошиб, сотилгандан кўпроқ қорамол, қўй, эчки ва паррандалар етиштирилаётгани такрор ишлаб чиқаришни кенгайтиришга асос бўлмоқда. Гўшт етиштиришнинг энг катта ҳажми (тирик вазнда) Самарқанд (давлат қийматининг 12 фоизи), Қашқадарё (мос равишда 11,8 фоиз), Тошкент (10,8 фоиз) ва Бухоро (10,4 фоиз) вилоятларига тўғри келади (4-илова 3-жадвал).

Гўшт ишлаб чиқаришда эришилаётган муваффақиятлар кўп жиҳатдан давлат томонидан қўллаб-қувватланаётгани, бунинг самарасида 2016 йилдан буён вилоятлар фермер хўжаликларида гўш йўналишидаги қорамоллар боши 1,1 баробардан, паррандалар сони 1,3 баробарга кўпайди.

Паррандаларнинг умумий сонидан уларнинг энг катта улуши Тошкент (19,1%) вилоятига тўғри келади. Шунингдек, салмоқини ўрин Самарқанд (14,9 фоиз), Фарғона (9,5 фоиз), Андижон (9,3 фоиз) ва Қашқадарё (6,9 фоиз) вилоятларида қайд этилди.

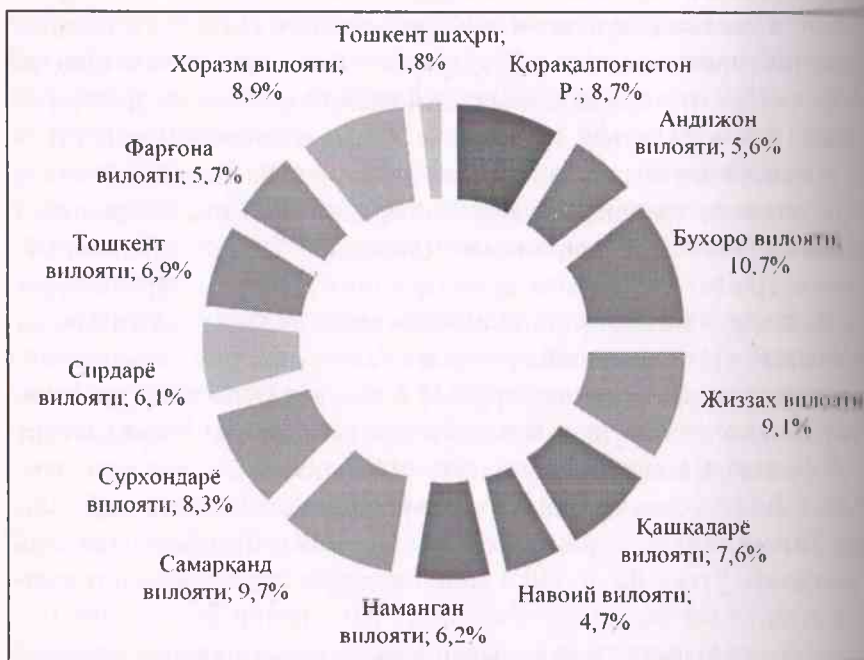
Худудларда деҳқончилик тармоқлари ва гўшт ишлаб чиқариш, паррандачилик, балиқчилик каби аграр сектор тармоқларида хусусий тадбиркорликни янада ривожлантиришнинг истисно боли катта, бу эса уларнинг маҳсулдорлигини ошириш орқали амалга оширилади. Бунинг янги технологияларни, жумладан, ресурсларни тежайдиган технологияларни жорий этиш, уларнинг қийматини ошириш мақсадида қайта ишлаш ва қадоклашни янада ривожлантириш орқали амалга ошириш мумкин. Прогнозларга кўра, аграр соҳага илмий ва инновацион ғояларни жорий

нинг ҳисобига ҳар йили: мева етиштириш ҳажми 6–8 фоизга, сабзавот, картошка, дуккакли ва ёғли экинлар, гўшт – 16 фоизга, сут етиштириш ҳажми – 13%, тухум – 27%, асал – 30% ошади. Мева-сабзавотни қайта ишлаш даражаси 15 фоизга, гўштни 9 фоиздан 15 фоизга, сутни 14 фоиздан 18 фоизга етказилади [116].

Амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, ҳудудларда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришдаги муаммолардан бири, ишлаб чиқариш соҳасига инвестицияларнинг камлигидир. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг маълумотларига кўра, 2020 йилда Ўзбекистонда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигини ривожлантиришга асосий капиталга ўзлаштирилган инвестицияларнинг республика ҳажми 18025,5 млрд. сўмни ташкил этди. Улардан энг катта улуш Бухоро вилоятига (умумий ҳажмининг 10,7 фоизи), Самарқанд вилоятига (9,7 фоиз) ва Жиззах вилоятига (9,1 фоиз) тўғри келди (2.9-расм). Асосий капиталга киритилган инвестициялар бўйича эса энг кам ҳажм Тошкент шаҳрида қўйилиб, ўтган йили 330,4 миллиард сўм ёки 1,8 фоизни ташкил этди.

Шунга қарамай, аграр сектор тармоқларини технологик модернизация қилиш суръатларидаги, унга йўналтирилаётган инвестициялар билан бевосита боғлиқ бўлган орқада қолиш ҳали ҳам бартараф этилмаган. Ўз илмий-техника базасини яратишдан тadbиркорлик манфаати йўқ, бу эса қишлоқ хўжалиги тармоғи учун технологик асбоб-ускуналар ва техниканинг янги турларини яратиш учун ишлаб чиқувчилардан катта сармоя ва ижодий фидоликни талаб қилади. «Ўзавтосаноат» АЖ маълумотларига кўра, «Тошкент қишлоқ хўжалиги машинасозлиги заводи» АЖ таъминидан 2020 йилда жами 900 дона техника, жумладан, 340 дона (38 фоиз) техника (170 дона ХУМ МХ-1,8), 170 дона «ТТЗ-111» тракторлари сотилган).

Аграр секторда қишлоқ хўжалиги хом ашёсини қайта ишлаш, етиштирилган маҳсулотларни сақлаб қолиш инфратузилмасини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу жараёнда мамлакатимизнинг барча ҳудудларида озиқ-овқат ва қайта

2.9-расм. Ўзбекистон ҳудудларида қишлоқ, ўрмон ва балиқ ҳўжаликларида асосий капиталига киритилган инвестициялар таркиби, 2020 йил

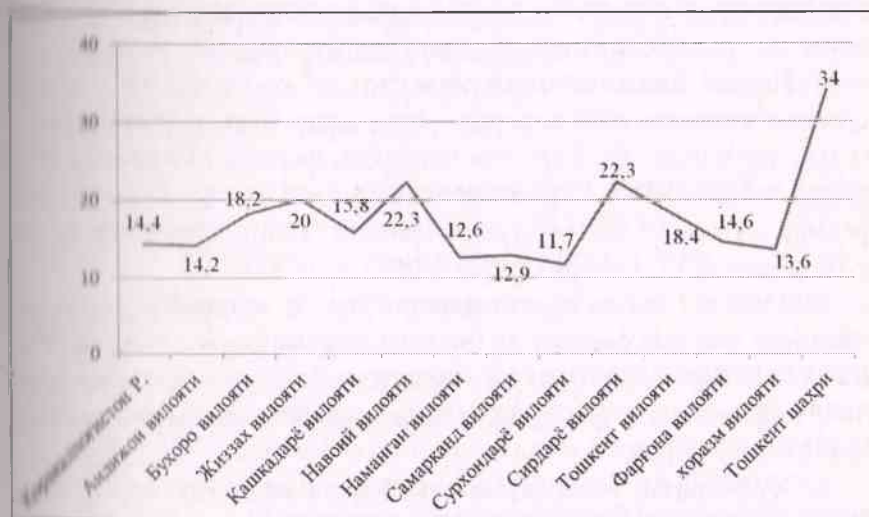
Маъна: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра тузилган.

ишлаш саноатида ўз бизнесини йўлга қўйиш имкониятига эга бўлган тадбиркорларнинг салмоқли қисми иштирок этиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, Ўзбекистон шаҳар ва туманларида ҳар 1000 кишига 16,7 бирлик тадбиркорлик субъектлари тўғри келади. Уларнинг энг катта қисми Навоий ва Сирдарё (ҳар бири 22,1 бирлик), Жиззах (20 бирлик), Тошкент (18,4 бирлик) ва Андижон (18,2 бирлик) вилоятларига тўғри келади. Ҳар 1000 аҳолига нисбатан энг кам субъектлар сони Сурхондарё вилоятида кузатишмоқда (2.10-расм).

Айни пайтда аграр сектор тармоқлари маҳсулотларини қайта ишлаш ҳажмида мева-сабзавотларнинг атиги 15 фоизи саноат шаклида қайта ишланган, шундан 7–8 фоизи экспорт қилинмоқда, ammo қайта ишлаш корхоналарида иш юки сустр. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги маълумотларига кўра, қайта ишлаш соҳасида сутни қайта ишлаш қуввати 45 фоиз, ўттин қайта ишлаш – 55, ун маҳсулотлари ишлаб чиқариш – 43, бундай маҳсулотлари ишлаб чиқариш – 48 фоиз қувватлардан фойдаланилмоқда. Бундай ҳолатнинг асосий сабаби маҳсулот ишлаб чиқарувчи ва қайта ишлаш корхоналари ўртасидаги кооперация алоқалари ривожланишининг заифлигидир.

Бугунги кунда агробизнес соҳасидаги тадбиркорларнинг фаолият доираси анча кенгрок ва бунинг учун илгари мавжуд бўлган шарт-шароитлардан ошиб кетган. Жумладан, республикаимиз ҳудудларида турли қишлоқ хўжалиги кластерларини ташкил

1.10-расм. Ўзбекистон аҳолисининг 1000 нафарига тўғри келадиган кичик бизнес субъектлари сони (01.07.2021 йил ҳолатига)

Маълумот: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра тузилган, Ўзбекистон учун очиқ маълумотлар порталидан фойдаланилган.

этиш ҳам шулар жумласидандир. Ҳақиқат шундаки, республика кластер тизимида пахтачиликда эришилган муваффақиятлар ҳосилдорликни ошириш, сабзавот ва меваларни экспорт қилиш ҳажмини ошириш мақсадида ушбу усулни боғдорчилик соҳасига ҳам жорий этиш имконини беради.

Аграр сектор тармоқларининг ҳудудий ривожланиш тенденцияларининг таҳлили куйидаги хулоса ва таклифлар чиқариш имконини беради.

1. Янги Ўзбекистон Стратегиясида аграр ҳудудларни барқарор ривожланган тизимини шакллантириш муҳим йўналиш ҳисобланади. Бу аграр секторнинг куйидаги масалаларини ҳал этишга боғлиқ: қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжаликлари ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш учун қулай шарт-шароитларни яратиш, соҳани юқори малакали кадрлар билан таъминлаш, кредитлашнинг мавжудлиги ва қўлами, моддий-техника базасини яхшилаш, ресурс тежовчи технологияларни жорий этиш.

2. Ишлаб чиқариладиган маҳсулот ва хом ашёнинг сифати кўпинча саноатда қайта ишлаш учун зарур бўлган хусусиятларга мос келмайди. Бу, биринчи навбатда, фермер хўжалиқларида ишлаб чиқарилган маҳсулотларга тегишли. Шу муносабат билан фермер хўжаликлари маҳсулотларининг тўлиқ ҳисобини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ қўринади.

3. Амалиёт шуни кўрсатадики, бугунги кунда ишлаб чиқаришнинг моддий, меҳнат ва энергия харажатлари юқорилигича қолмоқда. Шу сабабли, яқуний маҳсулотнинг рақобатбардорлигини таъминлаш учун бундай харажатларни тизимли равишда камайтириш керак.

4. Ҳудудларда товарларни тақсимлаш ва логистика инфратузилмаси суғурта ривожланган. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришда йўл қўйиб бўлмайдиган даражада юқори чиқиндилар, уни қайта ишлаш, сақлаш ва ташиш жараёнида харажатлар ва йўқотишлар кўп. Инфратузилманинг ривожланганлиги туфайли йиғиш ва сақлаш жараёнида маҳсулот йўқолиши 30% га етади.

4. Худудларда агро секторнинг якка ёки монопол корхоналар йилида ривожлантириш деярли мумкин эмас. Турли тоифалик худудий иштирокчиларни ягона маконга, масалан, қишлоқ ҳўжалиги ҳолдинглари ва кластерлари доирасида бирлаштириш ва интеграциялашнинг янги механизмларини яратиш ва мавжуд механизмларни такомиллаштириш зарур.

Худудий кластерлар қишлоқ ҳўжалигининг рақобатбардорлигини ошириш йўналишларини танлашга ёрдам беради. Қолаверса, аграр соҳани ривожлантиришнинг кластер механизмини тарғиб этиш билан юқорида санаб ўтилган кўплаб муаммоларни ҳал этиш мумкин.

5. Республикада қишлоқ ҳўжалиги ишлаб чиқаришининг реформи салоҳияти катта, бироқ рационал қиймат занжирларини жорий этиш бўйича тадбиркорларнинг саъй-ҳаракатлари ниҳоятда паст. Бу, биринчи навбатда, республика худудларида агробизнесини интисодиётнинг мавжуд имкониятларига мослаштириш механизмининг етарли даражада ишламаётганлиги билан боғлиқ. Тадбиркорлик салоҳиятидан фойдаланиш турли ҳолатлар ҳамда асосида худудлар даражасида тартибга солиш ва бошқаришнинг етарлича чора-тадбирлари кўрилмаганлиги билан чекланади.

2.3. Аграр секторнинг молиявий-иктисодий кўрсаткичларининг таҳлили ва уни баҳолашнинг услубий жиҳатлари

Аграр секторда ишлаб чиқариш жараёнлари бошқа тармоқларга (саноат, қурилиш, транспорт) нисбатан ўзига хос хусусиятларга эга. Бунинг сабаби, қишлоқ ҳўжалиги экинларини етиштириш технологиясидан ташқари маҳсулот миқдорига ҳам биологик жараёнлар, ҳам мавжуд табиий-иклим шароитлари, айниқса, ўсимликларнинг ўсиш давридаги шароит таъсир кўрсатади.

Қулай об-ҳаво йилларида маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш қамқабдорлиги юқори даражага етади, ноқулай йиллар эса йўқотилшларга олиб келиши мумкин. Беқарорлик, айниқса хавфли қишлоқ ҳўжалиги худудлари учун ўзига хосдир. Шунинг учун ҳам аграр тармоқларда ишлаб чиқаришни режалаштиришда ҳосил-

дорлик даражасини, демакки, етиштирилган ялпи ҳосил ҳажми ни аниқ ҳисоблаш мумкин эмас. Бу молиявий-иқтисодий кўрсаткичларда ўз аксини кўрсатади.

Аграр сектор тармоқларининг молиявий ҳолати — унинг иқтисодий фаолиятининг асосий тавсифи ҳисобланади. У рақобатбардошликни, ҳамкорликдаги ишбилармонлик салоҳиятини, соҳанинг иқтисодий манфаатларини молиявий ва ишлаб чиқариш нуқтаи назаридан қай даражада қафолатланганлигини белгилайди.

Ушбу сектор тармоқларида маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотишнинг иқтисодий самарадорлигини ҳисоблашда кўрсаткичлар тизимидан фойдаланилади. Реал ишлаб чиқариш шароитида уларнинг ҳар бирини зарурлиги, шунингдек, уларни ўрғасидаги муносабатлар етарли даражада асосланган бўлиши керак. Шу нуқтаи назардан қараганда, самарадорликка оид кўрсаткичларнинг ҳисоблашнинг услубий жиҳатларини асослаш долзарб ҳисобланади.

Монографиянинг 2.1 ва 2.2-қисмларида аграр сектор тармоқлари таркиби ва унинг макроиқтисодий ўсиш динамикаси таҳлил қилинди. Шу билан бирга аграр сектор тармоқларининг ҳудудий ривожланиш тенденциялари ва Ўзбекистон ҳудудларида агробизнес ҳолати баҳоланди. Шуларни ҳисобга олиб, унинг ушбу қисми қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликларида ишлаб чиқариш самарадорлигини баҳолаш контекстида қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликларининг молиявий-иқтисодий фаолияти кўйидаги ёндашув асосида таҳлил қилинди:

1. Жорий таҳлил даври учун ҳар бир кўрсаткичнинг ўзгариш динамикасининг горизонтал таҳлили.

2. Кўрсаткичлар таркибидаги ўзгаришлар динамикасини вертикал таҳлил қилиш. Вертикал таҳлилнинг мақсади — бир бутунни унинг алоҳида кўрсаткичлари орқали таҳлил қилишдир. Вертикал таҳлил технологияси шундан иборатки, умумий миқдор юз фоиз сифатида қабул қилинади ва бу миқдорнинг ҳар бир кўрсаткичи (йиғиндиси) қабул қилинган асосий қийматдан фоиз улуғи сифатида ифодаланади.

3. Ҳисобот даври учун кўрсаткичларнинг ўзгаришлар динамикасини тренд таҳлили.

4. Омиллارнинг фойдага таъсирини таҳлил қилиш.

Аграр сектор тармоқларида, шу жумладан, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши самарадорлиги бошқа тармоқларда бўлгани каби, ишлаб чиқариш муносабатларини шакллантириш ва ривожлантириш шарт-шароитлари мажмуасини қамраб олувчи марказий ва мураккаб муаммолардан биридир. И.С. Санду, Н.А. Снободин, В.И. Нечаев, М.В. Косолапова, В.Ф. Федоренко [196] ва бошқа муаллифлар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг самарадорлиги такрор ишлаб чиқариш жараёнининг барча босқичлари (ишлаб чиқаришнинг ўзи, тақсимлаш, айирбошлаш, истеъмол) билан боғлиқ. Шу муносабат билан такрор ишлаб чиқариш жараёни, капитал айланишининг босқичлари (пул – ишлаб чиқариш – товар) самарадорликни аниқлашнинг асосидир.

Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликларида ишлаб чиқариш самарадорлигини аниқлаш учун фойдаланиладиган кўрсаткичлар қандай ўзгаришини кўриб чиқайлик. Аграр сектор молиявий фаолиятини тавсифловчи асосий кўрсаткич маҳсулот сотишдан тушган тушумдир. У аграр секторнинг молиявий-хўжалик фаолиятини йингма кўрсаткичидир.

Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликларида даромадлар 2018 йилдан 2020 йилгача бўлган даврда 2,3 баробарга ошган (2.7-жадвал). Даромад миқдорига ишлаб чиқариш омиллари, айланма соҳасидаги омиллар, шунингдек, қишлоқ хўжалиги ташкилотлари фаолиятидан боғлиқ бўлмаган омиллар таъсир кўрсатди.

Аграр сектор қишлоқ хўжалиги фаолиятининг молиявий натижасини катта қисми ялпи фойда (ёки ялпи зарар) ҳисобланади, чунки у қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотишдан, товарлар маркетинги ва хизматлар кўрсатишдан олинади. Сотилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажми ялпи фойдага бевосита таъсир қилади, чунки сотиш ҳажмининг ошиши ялпи фойдани оширишга имкон беради. Аксинча, сотишнинг камайиши ялпи фойда миқдорини камайтиради.

**Ўзбекистон Республикаси аграр секторининг қишлоқ, ўрмон ва балиқ
хўжаликлари молиявий кўрсаткичларини ўзгаришлар
динамикаси, млн. сўм**

Кўрсаткичлар	2018 й.	2019 й.	2020 й.	Мутлақ ўзгариш (+/-) (4-2к)	Ўсиш суръати(пасайиш), % (к. 4/ к.2*100)	Даромад даражаси 2018 й., %	Даромад даражаси 2020 й., %	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Маҳсулотларни (товарлар, иш- лар ва хизмат- лар) сотишдан олинган соф тушум	4324978,2	7215143,1	10073271,3	5748293,1	232,9	100,0	100,0	
Сотилган товар- лар (ишлар, хизматлар) таннархи	3391883	5934972,5	8519451,1	5127569	251,2	78,4	84,6	6,7
Маҳсулот со- тишдан тушган ялпи фойда, зарар (-).	933095,6	1280170,6	1553820,2	620724,6	166,5	21,6	15,4	6,7
Давр харажат- лари	616579,7	1095845,3	1538260,4	921680,7	249,5	14,3	15,3	1,0
Бошқа опера- цион даромад- лар	395542,8	796523,9	657469,7	261926,9	166,2	9,1	6,5	-2,6
Соф даромад (зарар (-))	3328767,3	179007,6	-729879,8	-4058647	-21,9	77,0	-7,2	-84,3
Даромад соли- ғидан олдинги фойда, зарар (-).	5352912,0	272603,9	-583837,8	-5936750	-10,9	123,8	-5,8	-128,6

Ма н б а: Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси маълумот-
лари асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари бўйича 2020 йил учун маҳсулотларни (ишларни, хизматларни) сотишдан 1553820,2 миллион сўм ялпи фойда олинди, бу маҳсулот сотишдан тушган соф тушумнинг 15,4 фоизини ташкил этди.

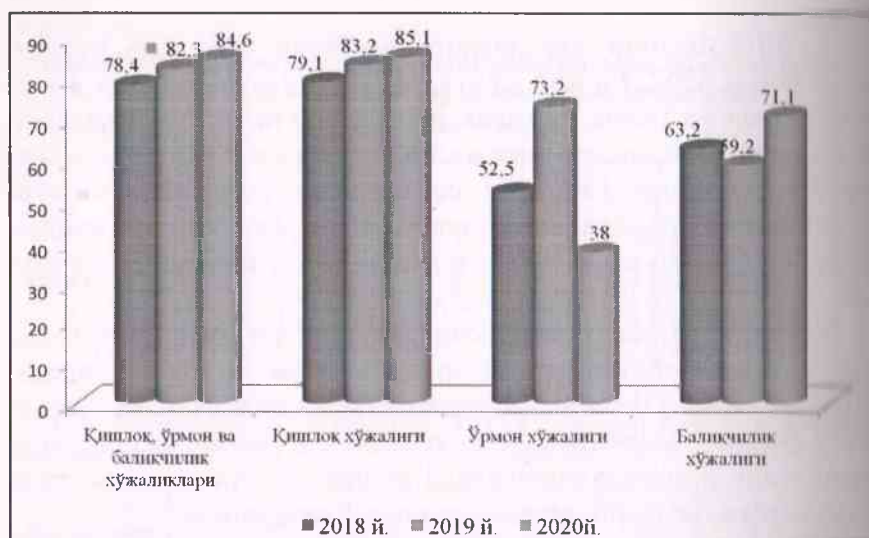
Бу 2018 йилнинг шу даврига нисбатан сотишдан тушган ялпи фойда 620724,6 млн. сўмга ёки 166,2 фоизга кўпдир. Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари фаолиятидан олинган ялпи фойданинг ўзгаришига сотилган маҳсулот ва кўрсатилган хизматлар ҳажмининг ўзгариши; сотиладиган маҳсулотлар ва кўрсатилган хизматларнинг таркиби ва турларининг ўзгариши; маҳсулот ва хизматлар бирлиги харажатлари каби омиллар таъсир этган.

Шу билан бирга, бундай омиллар таркибига сотиладиган маҳсулот ва кўрсатилган хизматлар баҳосининг ўзгариши киради. Шундай қилиб, сотилган маҳсулотлар (хизматлар, ишлар) ҳажми ялпи фойдага бевосита таъсир қилади. Сотининг ўсиши ялпи фойданинг ошишига олиб келади ва аксинча, сотиш ҳажмининг кичиклиги ялпи фойда миқдорини пасайтиради.

Маҳсулот сотишдан тушган тушум фаолиятнинг муҳим кўрсаткичи бўлишига қарамай, унинг қийматини ташкил этувчи асосий манба маҳсулот таннархи ҳисобланади. Умуман олганда, 2020 йилда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари маҳсулотларини (хизматларни) сотишдан тушган тушумлар таркибида таннарх 84,5% ни ташкил қилди. Таннарх 2020 йилда 2018 йилга нисбатан 6,1 ф.б.га ошган.

Агар аграр сектор тармоқларининг ҳар бирини фаолият соҳасини алоҳида кўриб чиқсак, 2020 йил охирида маҳсулот (хизматларни) сотишдан тушган тушумнинг ҳажми: қишлоқ хўжалигида 85,1% (2018 йилга нисбатан +6 ф.б.), ўрмон хўжалигида 38% (+14,5 ф.б.) ва балиқчилик 71,1% (+8 ф.б.)ни ташкил этган (2.11-расм).

2020 йилда мазкур соҳаларда нафақат маҳсулот сотишдан тушган тушумлар, балким давр харажатлари (921 680,7 млн. сўмга) ошган (2.10-жадвал). Бундан ташқари, фоизларда давр харажатларининг ўзгариши (+249,5%) даромадлар ўзгаришидан (+239,2%) кўпроғини ташкил этади. Шундай қилиб, юқорида кўрилган ўзгаришлар аграр секторда қишлоқ хўжалиги молиявий фаолияти самарадорлигининг индикатори сифатида намоён бўлади.

2.11-расм. Аграр сектор тармоқларида 2018–2020 йилларда маҳсулот таннархининг тушган тушумга нисбатининг ўзгариш динамикаси, %

Маълумоти: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

Аграр сектор тармоқларининг молиявий-иқтисодий кўрсаткичлари таҳлили шуни кўрсатдики, 2018–2020 йилларда республика бўйича ушбу кўрсаткичларда улуши маълум даражада ошганлиги кузатилган. (2.9-жадвал). Буларга қуйидагилар кирди: маҳсулотларни (ишлар ва хизматларни) сотишдан тушган соф тушум (+0,3 ф.б.), сотилган маҳсулот таннархи (+0,4 ф.б.), асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар. Таркибий жиҳатдан таҳлил қилинаётган даврда ялпи фойда республика бўйича ўзгаришмаган ва бу молиявий кўрсаткичнинг 0,9 фоизини ташкил этди.

Шу билан бирга, бошқа молиявий-иқтисодий кўрсаткичлар таҳлили 2020 йилда 2018 йилга нисбатан пасайганлигини кўрсатмоқда. Улар орасида соф фойда ҳам республика кўрсаткичида ушбу давр учун 12,1 ф.б.га камайган (2.8-жадвал). Бунинг сабаби, 2020 йилда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида олинган мулк кўрсаткичларда ҳам салбий ўзгаришлар кузатилади.

2.8- жадвал маълумотларига кўра, Республика аграр секторини қишлоқ хўжалигида, маҳсулот сотишдан олинган ялпи фойда 2018-2020 йилларда 1,7 баробар, соф тушум 2,3 баробар, тан-лар ва давр харажатлари 2,5 баробарга ошган.

2.8-жадвал

Аграр секторда қишлоқ хўжалик фаолиятининг молиявий-иқтисодий кўрсаткичлари улушининг ўзгариш динамикаси, республика кўрсаткичларига нисбатан, %

Молиявий кўрсаткич	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2020 й. ни 2018 йга нисбатан., п.п.
Маҳсулотларни (ишларни ва хизматларни) сотишдан олинган соф тушум	1,1	1,3	1,4	0,3
Сотишган товарлар (ишлар, хизматлар) тан-ларини	1,2	1,4	1,6	0,4
Маҳсулот сотишдан тушган ялпи фойда (зарар)	0,9	0,9	0,9	—
Давр харажатлари	1,1	1,1	1,7	0,6
Ишлар операциялар даромадлар	0,9	1,0	1,3	0,4

Маълумотлар: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра тузилган.

Шу билан бирга, 2020 йилда аграр секторнинг қишлоқ хўжалигидаги фаолиятидан ҳам салбий молиявий натижалар олинган. Аграр 2020 йилда –717818,8 млн. сўмни ташкил қилди (2.9-жадвал). Бу 2019 йил кўрсаткичидан деярли 22 фоизга кам. Худди шундай ҳолатни қишлоқ хўжалиги фаолиятидан олинадиган молиявий кўрсаткичда солиқларни тўлашдан олдинги фойда (зарар) ни ҳам кузатиш мумкин. Аграр секторнинг қишлоқ хўжалигида 2020 йилда 576 717,5 миллион сўм зарар кўрилган.

Шундай қилиб, аграр сектор молиявий-иқтисодий кўрсаткичларини таҳлил қилиш асосида қуйидаги хулосаларни чиқариш мумкин: маҳсулот (товарлар, ишлар ва хизматлар) сотишдан тушган соф тушум кўрсаткичининг ошиши қишлоқ хўжалиги фаолиятидан нисбатан юқори даромад олишини кўрсатади; тан-лар кўрсаткичининг ошиши ижобий тенденцияни кўрсатмай-

**Ўзбекистон аграр сектори қишлоқ хўжалигида молиявий
кўрсаткичларнинг ўзгаришлар динамикаси, млн. сўм**

Кўрсаткичлар	2018 й.	2019 й.	2020 й.	Муғлақ фарқ (+/-) (4-2)	Ўсиш суръати (пасайиш), % (к. 4/ к. 2 * 100)	Даромад даражаси 2018 й., %	Даромад даражаси 2020 й., %	Ўзгариш даражаси 2020 й. / 2018 й., %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Маҳсулотларни (товарлар, ишлар ва хизматлар) сотишдан олинган соф тушум	4150730,7	6927331,1	9692158,1	5541427,4	233,5	100,0	100,0	
Сотилган товарлар (ишлар, хизматлар) таннархи	3282209	5763254,2	8249439,3	4967230,3	251,3	79,1	85,1	6,0
Маҳсулот сотишдан тушган ялпи фойда, зарар (-).	868521,7	1164076,9	1442718,8	574197,1	166,1	20,9	14,9	-6,0
Давр харажатлари	578978,7	1027511,3	1453335,8	874357,1	251,0	13,9	15,0	1,0
Бошқа операциялар даромадлари	385966,8	783330,5	642526,5	256559,7	166,5	9,3	6,6	-2,7
Соф даромад (зарар (-))	3312686,8	152098,5	-717818,8	-4030505,6	-21,7	79,8	-7,4	-89,2
Даромад солиғи олтидан фойда, зарар (-).	5331175,8	239061,2	-576717,5	-5907893,3	-10,8	128,4	-6,0	-114,4

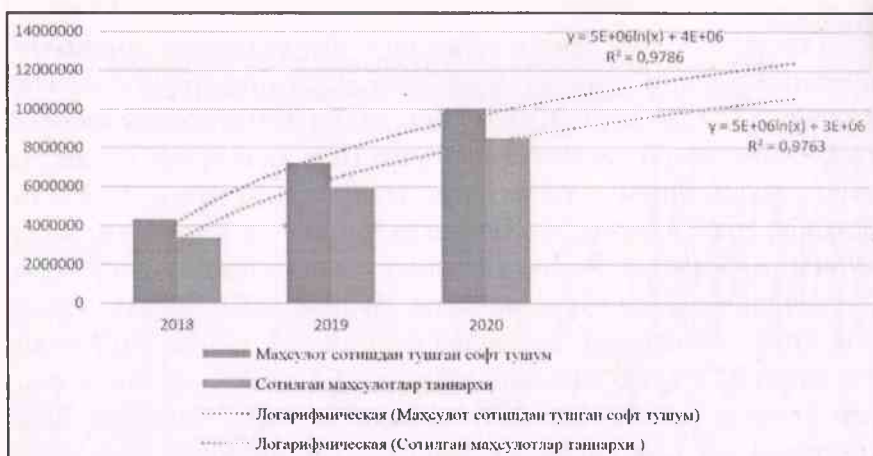
Маълумот: Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

ди, унга давр харажатларининг нисбий ўсиши таъсир кўрсатган маҳсулотларни сотишдан ялпи йўқотиш маҳсулотлар рентабеллигининг сезиларли пасайиши ва хомашё ҳамда озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш харажатларининг нисбатан ошишини кўрсатади.

Тадқиқотда биз ўрмон хўжалиги фаолиятининг молиявий кўрсаткичларини алоҳида таҳлилини амалга оширишга ҳаракат қилдик. 2020 йилда 2018 йилга нисбатан ушбу соҳанинг куйидаги кўрсаткичлари пасайган: маҳсулот (иш, хизматлар) сотишдан тушган соф тушум – 4,5 фоизга; давр харажатлари – 14,4% га; даромад солиғи олдидан олинган фойда 37,1% миқдориди зарар кўрилган (5-илова). Ўрмон хўжалиги тармоғидан фарқли ўлароқ, Ўзбекистонлик соҳаси кўрсаткичлари бўйича 2020 йилда маҳсулот (иш, хизматлар) сотишдан тушган соф тушум 2018 йилга нисбатан 377 729,0 миллион сўмга (2,2 баравар), балиқ сотишдан олинган ялпи фойда 46113,9 млн.сўмга (1,7 баробар) ошди (6-илова). Бу соф сотишдан тушган тушумнинг 28,9 фоизини ташкил этди. Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар ҳам 1,7 баробарга, давр харажатлари эса 2,3 баробарга ошган.

Ушбу тадқиқотнинг 2.1 ва 2.2-параграфларида келтирилган республика иқтисодиётининг аграр секторини ривожлантиришнинг макроиқтисодий кўрсаткичлари ўсиши билан бир қаторда, ушбу қисмда келтирилган молиявий кўрсаткичлар таҳлили ўзига тенденцияни кўрсатади. 2020 йилда саноат тармоқларида янги пандемия оқибатлари даврида қўллаб-қувватлаш бўйича кўрилган барча чора-тадбирларга қарамай, ушбу инқирозли ишлов хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига маълум даражада салбий таъсир кўрсатди. Ушбу тенденцияни текислаш учун, шунингдек, биз таҳлилимизда горизонтал ёндашувдан фойдаландик [83].

Горизонтал таҳлилнинг варианти бўлиб молиявий таҳлил тренди (ривожланиш тенденцияларининг таҳлили) ҳисобланади. Тренд таҳлили истиқболли ва прогноз тавсифига эга бўлиб, у аввалги иқтисодий ўсиш ўзгаришлари қонуниятини таҳлили асосида, келажак учун кўрсаткич қийматини прогноз қилиш имконини беради. Бунинг учун регрессия тенгламаси ҳисоблаб чиқилади. Бунда таҳлил қилинган кўрсаткич ўзгарувчи ролини бажаради. Ўзгарувчининг таъсири остида вақт оралиғи ўзгариб турадиган ренгнинг ҳисобланади. Регрессия тенгламаси таҳлил қилинган ренг

2.12-расм. Маҳсулотларни сотишдан тушган соф тушум ва қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулотлари таннархи кўрсаткичлари тренди, млн. сўм
М а н б а: муаллиф томонидан тузилган.

табеллик кўрсаткичининг назарий динамикасини акс эттирувчи чизиқни яратишга имкон беради [83].

Маҳсулотларни (ишларни, хизматларни) сотишдан тушган соф тушумнинг логарифмик тенденциялари ва қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари маҳсулотлари таннархлари 2.12-расмда келтирилган. Кўрсаткичларнинг мутлақ ўсиш суръатларидан келиб чиқиб, 2020 йилда 2019 йилга нисбатан пасайишига қарамай, кейинги уч йилда улар ўсиши прогноз қилинди. Бу маҳсулотларни (ишларни, хизматларни) сотишдан олинган соф тушумга ҳам, маҳсулот (ишларни, хизматларни) таннархига ҳам тааллуқлидир.

Ушбу тренд таҳлили тасодифий таъсирлардан ва индивидуал хусусиятлардан холи бўлган кўрсаткич динамикасидаги асосий тенденцияни аниқлашни ўз ичига олади. Тренд ёрдамида келажакда кўрсаткичларнинг мумкин бўлган қийматлари шаклланади, шунинг учун прогноз таҳлили ўтказилади. Тренд деганда динамика қаторидан олинган маълумотларни математик қайта ишлаш йўли билан тузилган иқтисодий кўрсаткичнинг ўзгаришини ҳисобланган тўғриланадиган эгри чизиғи тушунилади.

2.13-расм. Маҳсулот сотишдан тушган соф тушум ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш таннархи кўрсаткичлари трендлари, млн. сўм

М а н б а: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра муаллиф томонидан тузилган.

Вактнинг турли нуқталари учун бир қатор кузатилган қийматлар мавжуд бўлса, бошқа барча тебранишларни текислай оладиган тренд эгри чизигини топиш керак бўлади [98].

Тренд тенгламасининг параметрларини ҳисоблашдан аввал, тренд турини аниқлаш керак. Ривожланиш хусусиятлари тренд тенгламасининг турини акс эттиради, улар тўғри чизиқли, парабolik, гипербolik ва бошқа шаклларда бўлиши мумкин. Тренд турини аниқлаш амалда турли йўллар билан бажарилади. 2.13-расмда маҳсулот сотишдан тушган соф тушум ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш таннархи кўрсаткичлари трендларини кўриш мумкин.

Аграр секторда қишлоқ хўжалиги тармоғининг молиявий кўрсаткичларини таҳлил қилиш ва прогнозлашда логарифмик трендлардан фойдаланиш қуйидагиларни қайд этиш имконини беради. Қишлоқ хўжалиги тармоғи фаолиятининг асосий молиявий натижаларини шакллантириш, хусусан, маҳсулотни сотишдан тушган тушумлар, асосан, ишлаб чиқариш харажатлари даражаси билан белгиланади.

Юқорида келтирилган таҳлил қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги фаолиятидан олинган молиявий натижани ўзида акс эттиради. Аммо ушбу соҳалар фаолиятидан олинган молиявий натижага таъсир қилувчи алоҳида омилларнинг таъсирини тўлиқроқ тушуниш ва кейинчалик ишлаб чиқариш самарадорлигини аниқлаш учун аграр секторда қишлоқ хўжалик фаолиятидан олинган молиявий маълумотлардан фойдаланган ҳолда омилли таҳлил ўтказиш керак.

Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари фаолиятидан олинган молиявий натижаларнинг омилли таҳлилини ўтказишда барчаунинг таъсир қилувчи омилларни аниқлаш учун (2.2) формуладан фойдаланиш керак:

$$ЯМН = СТ - Т + БД - ДХ, \quad (2.2)$$

бу ерда: $ЯМН$ – якуний молиявий натижадир;

$СТ$ – соф тушум;

$Т$ – маҳсулот таннари;

$БД$ – асосий фаолиятдан бошқа даромадлар;

$ДХ$ – давр харажатлари.

Ушбу омилларнинг фойда миқдорига таъсирини ҳисоблаш занжир алмаштириш усули билан амалга оширилди, бунда ҳар бир омилнинг базис сана қийматини кейинги давр қиймати билан алмаштирилади. (2.2) формула қийматлар кетма-кет алмаштириладиган соф фойдани тавсифлайди, бунинг асосида ҳар бир омилнинг базис сана қийматини кетма-кет алмаштириб, занжир алмаштириш усули билан кейинги даврга қийматни ҳисоб-китоб қилиш мумкин.

Занжирни алмаштириш усули жуда оддий ва интуитив усул бўлиб, у кўп қиррали ҳисобланади ва шунингдек, детерминистик омил моделларининг барча турларида омиллар таъсирини ҳисоблаш учун ишлатилади: аддитив, мультипликатив, такрорланувчи ва аралаш.

Бу усул ҳар бир омил кўрсаткичининг базавий қийматини ҳисобот давридаги ҳақиқий қийматга босқичма-босқич алмаштириш орқали самарали кўрсаткич қийматининг ўзгаришига индивидуал

омилларнинг таъсирини аниқлаш имконини беради. Шу мақсадда натижавий кўрсаткичнинг бир қатор шартли қийматлари аниқланади, бошқа омиллар ўзгармаганда улар бир, кейин иккита, кейин учта ва ҳоказо омилларнинг ўзгаришини ҳисобга олади.

Муайян омил даражасини ўзгартиришдан аввал ва кейин натижавий кўрсаткич қийматини таққослаш бошқа омиллар таъсирини истисно қилган ҳолда, муайян омилнинг натижавий кўрсаткичини ўсишига таъсирини аниқлаш имконини беради. Ушбу усулдан фойдаланганда омилларнинг тўлиқ бўлинишига эришилади. Ушбу усулдан фойдаланганда омиллар қийматларини ўзгартириш тартиби катта аҳамиятга эга, чунки ҳар бир омил таъсирини миқдорий баҳолаш шунга боғлиқ.

2.10-жадвал

Аграр секторда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари фаолиятдан олинган молиявий кўрсаткичларнинг омилли таҳлили натижалари

Кўрсаткичлар	Олинган натижа	
	2018 й.	2020 й.
ЯМН ₂₀₁₈ ; ЯМН ₂₀₂₀	712058,7	980849,2
ЯМН даромад	3602223,6	3838977,4
ЯМН таннарх	1059133,7	2240758,8
ЯМН бошқа даромадлар	1460114,8	1996235,3
ЯМН давр харажатлари	980849,2	1115444,7
Δ ЯМН даромад	2890164,9	2858128,2
Δ ЯМН таннарх	-2543089,9	- 1598218,6
Δ ЯМН бошқа даромадлар	748056,1	- 1842742,1
Δ ЯМН давр харажатлари	- 479265,6	-2723532,7
Δ ЯМН	6660576,5	9022621,6
Δ ЯМН даромад	43,4%	31,7%
Δ ЯМН Р _{таннарх}	38,2%	17,7%
Δ ЯМН бошқа даромадлар	11,2%	20,4%
Δ ЯМН давр харажатлари	7,2%	30,2%

Ма н б а: тадқиқот натижалари асосида муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилган.

2.10-жадвалда омили таҳлилнинг барча кўрсаткичлари умумлаштирилган. Омилар таҳлили натижаларига кўра, якуний молиявий натижанинг ўзгариши даромадлар (31,7 фоизга), тан-нарх, асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар (20,4 фоиз) ва бошқа харажатлар (30,2 фоиз) ўзгаришига энг катта таъсир кўрсатганлиги аниқланди. Ҳозирги шароитда сотиладиган товарларнинг нархи доимий равишда ошиб бормоқда. Бу муқаррар бўлиб, товар ва моддий ресурсларнинг доимий ўсиб бориши, меҳнат сарфи ва бошқалар билан боғлиқ.

Самарадорликни баҳолашда ҳар бир омилнинг таъсири-ни алоҳида ҳисоблаш мантиқан тўғри ҳисобланади. Хўжалик юритишнинг якуний натижаларини фойда кўрсаткичидан кўра тармоқнинг рентабеллик даражаси тўлиқроқ тавсифлайди. Рентабеллик маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотишнинг иқтисодий самарадорлигини акс эттиради. У ишлаб чиқариш рентабеллиги ва сотиш рентабеллиги каби умумлаштирувчи кўрсаткичлар билан ўлчанади.

Иқтисодий ҳисоб-китоблар амалиётида ягона иқтисодий маънога эга бўлган рентабеллик кўрсаткичининг учта шакли

2.11-жадвал

**Аграр сектор тармоқларида рентабеллик
кўрсаткичларининг ўзгариши**

Кўрсаткич	Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжа- ликлари		Қишлоқ хўжалиги		Ўрмон хўжалиги		Балиқ хўжалиги	
	2018 й.	2020 й.	2018 й.	2020 й.	2018 й.	2020 й.	2018 й.	2020 й.
Даромадлилик даражаси, %	27,5	18,2	26,5	17,5	90,5	162,9	58,3	40,6
Рентабеллик коэффициенти	0,275	0,182	0,265	0,175	0,905	1,629	0,583	0,406
Сотишнинг рентабеллиги,%	0,22	0,15	0,21	0,15	0,42	0,62	0,37	0,29

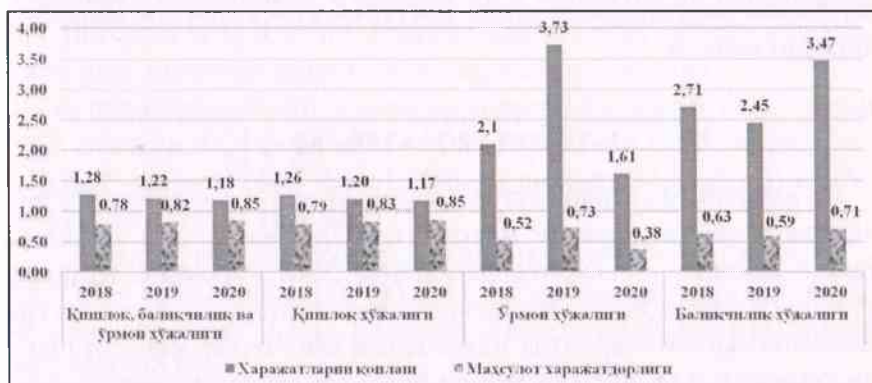
Маъно: тадқиқот натижалари асосида муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилган.

қўлланилади (2.11-жадвал). «Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги» фаолият йўналиши бўйича 2020 йилда рентабеллик даражаси 2018 йилга нисбатан 9 ф.б.га ҳамда сотишдан олинган даромад 0,07 га камайди.

Иқтисодиётнинг аграр сектори маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш самарадорлигини умумлаштирувчи кўрсаткичларига таннархнинг рентабеллиги ва маҳсулотга харажатлар сарфланишининг ҳажмдорлиги киради. Харажатларнинг қопланиши маҳсулот сотишдан 1 сўм харажатдан қанча сўм тушганлигини, маҳсулот таннархининг интенсивлигини ва аксинча, ишлаб чиқарилган ва сотилган маҳсулотнинг 1 сўмидан қанча харажат бўлишини кўрсатади.

2.14-расмда кўрсатилган маълумотларга асосланган ҳолда, айтиш мумкинки, умуман аграр соҳада, шунингдек, алоҳида қишлоқ хўжалигида харажатларни қоплаш (1,26; 1,20; 1,17) пасайиш тенденциясига эга.

Ишлаб чиқариш рентабеллиги, сотиш рентабеллиги, маҳсулот таннархининг қопланиши ва таннархнинг интенсивлиги республика иқтисодиётининг қишлоқ хўжалик маҳсулотлари

2.14-расм. Ўзбекистон аграр секторидида маҳсулотлар таннархини қоплаш ва харажатлар интенсивлигининг ўзгариши

Маълумот: тадқиқот натижалари асосида муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилган.

ишлаб чиқариш ва сотишнинг иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичлари ҳисобланади. Улар ягона иқтисодий моҳиятга эга ва улардан бирини билиб, қолганларини аниқлаш енгил. Афсуски, ушбу кўрсаткичлардан амалий фойдаланишнинг тасдиқланган ва содда усули ҳали мавжуд эмас. Шунинг учун ҳам маҳсулот сотиш самарадорлигининг асосланган даражасини аниқлашнинг услубий ёндашувларини ишлаб чиқишга қаратилган назарий тадқиқотлар ўқув мақсадларида ҳам, иқтисодиётнинг реал секторида ҳам долзарб ва юқори талабга эга.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш мумкинки, аграр соҳа ишлаб чиқаришининг самарадорлиги унинг таркибий қисмларининг бир-бири билан ва ташқи муҳит билан алоқалари ҳамда муносабатлари таркибининг натижаси бўлиб, нафақат объектив, балки кўп босқичли, нисбий тавсифга эгадир. Аграр сектор ишлаб чиқариши иқтисодиётнинг турли соҳалари ва субъектларига нисбатан кўплаб функцияларни бажариши сабабли, унинг самарадорлигини баҳолашда барча кўрсаткичларни ягона қийматлар шкаласига бевосита «боғлаш» мумкин эмас. Самарадорликни баҳолаш турли хил ёндашувлардан фойдаланишни талаб қилади, шу билан бирга қолсин ягона интеграл кўрсаткич ҳисоблашни истисно қилади.

Хулоса ва таклифлар

1. Ўзбекистон аграр сектор тармоқларининг ривожланиш динамикаси ҳамда уларнинг макроиқтисодий ўсишининг таҳлили, ташқи омиллар таъсирига барқарорлигини кўрсатди. Қишлоқ хўжалиги тармоғининг иқтисодий имкониятлари ҳозирги ижтимоий-иқтисодий шароитда мамлакатни озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда, ички ва ташқи бозордаги ноаниқ вазиятларда, жумладан, коронавируснинг салбий оқибатларини тугатишга қаратилди.

2. Аграр секторнинг қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликларининг ялпи қўшилган қийматдаги улуши 29,3 фоиздан (2016 йил)

24,6 фоизгача (2019 йил) пасайганлиги аниқланди. Шунингдек, шу даврда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулотлари (хизматлари) ишлаб чиқариш 4,5 фоиз бандига (46,9 фоиздан 42,4 фоизга) камайди. Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари (хизматлари) ишлаб чиқариш эса 4,4 фоизни ташкил этди.

3. Республиканинг статистик маълумотларининг таҳлили шуни кўрсатдики, 2019 йилга нисбатан ЯҚҚ улуши 0,5 фоизга ошган. Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулотлари (хизматлари) ишлаб чиқариш 0,8 фоиз пунктга, қишлоқ хўжалигида эса 0,6 фоизга кўпайди. Қишлоқ хўжалигида асосий капитали йўналтирилган инвестициялар улуши 2020-йилда 3 фоизгача ошди.

4. Республика аграр секторини ўтган даврда (2016–2020 й.й.) ривожланиш динамикасини белгилаб берувчи асосий шартлар қуйидагилар эканлиги аниқланди: табиий-иқлим омиллари; қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талаб даражаси; ташки ва ички бозорлардаги макроиқтисодий вазият; экспорт салоҳиятини амалга ошириш ва бошқалар.

5. Ҳудудларда қишлоқ хўжалигининг ривожланиш даражаси уларнинг ҳар бирининг ЯҲМдаги ЯҚҚ улуши билан тавсифланади. Тадқиқотда статистик маълумотлар асосида қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг учта даражаси аниқланди:

а) ривожланишнинг юқори даражаси (ЯҲМдаги ЯҚҚ улуши 52,8 фоиздан 44,4 фоизгача) - Жиззах вилояти (52,8 фоиз), Сурхондарё вилояти (47,1 фоиз), Хоразм вилояти (45,3 фоиз) ва Самарқанд вилояти (44,4 фоиз);

б) ўртача ривожланиш даражаси (кўрсаткич 43,7% ичида – 35,5%) – Бухоро вилояти (43,7%), Наманган ва Андижон вилоятлари (ҳар бири 40,7%), Қашқадарё вилояти (40,3%) ва Сирдарё вилояти (38,8%);

в) ривожланишнинг нисбатан паст даражаси (ЯҲМдаги ЯҚҚ улуши 33,5% дан 13,9% гача – Фарғона вилояти (33,5%), Қорақалпоғистон Республикаси (27,4%), Тошкент вилояти (22,9%) ва Навоий вилояти (13,9%). %).

6. Таҳлил жараёнида аграр секторда 2017 - 2020 йилларда сотишдан тушган соф тушумнинг ўсиши қишлоқ хўжалиги тармоғи фаолиятидан нисбатан юқори даромад олинишидан далолат беради. Харажатларнинг ўсиши нисбатан салбий тенденцияни кўрсатади. Ушбу кўрсаткичга давр харажатларининг нисбатан юқори ўсиши кўпроқ таъсир этган. Маҳсулотларни сотишдан олинган ялпи зарар, биринчидан, маҳсулот рентабеллигининг пасайиши, иккинчидан, хом-ашё ва озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш харажатларининг нисбий ўсишидан далолат беради.

7. Молиявий кўрсаткичларнинг омилли таҳлили қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари фаолиятидан олинган якуний молиявий натижанинг ўзгаришига энг катта таъсир кўрсатганлиги аниқланди: а) даромадларнинг ўзгариши (31,7 фоизга); б) таннархнинг ўзгариши, асосий фаолиятдан бошқа даромадлар (20,4 фоизга); в) бошқа харажатлар (30,2 фоизга). Ҳозирги шароитда доимий равишда ошиб бораётган маҳсулот таннархи сотишдан олинган фойдага кучли таъсир кўрсатади. Бу муқаррар жараён бўлиб, товар ва моддий ресурсларнинг доимий ўсиб бориши, меҳнат харажатлари ва бошқалар билан боғлиқ.

8. Таҳлиллар шуни кўрсатдики, аграр секторнинг қишлоқ хўжалиги соҳасида бир қатор ҳал этилмаган муаммолар сақланиб қолмоқда. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг юқори харажатлари, озиқ-овқат саноати ривожланишининг паст даражаси таъсир кўрсатадиган аграр секторда қўшилган қиймат занжирларининг ривожланиши шулар жумласидандир.

9. Янги Ўзбекистон тараққиётининг ҳозирги шароитида аграр тадбиркорликнинг ривожланган тизимини шакллантириш муҳим йўналиш ҳисобланади. Бу қуйидаги масалаларни ҳал этишга боғлиқ: қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши самарадорлигини ошириш учун қулай шарт-шароитларни яратиш, юқори малакали кадрлар билан таъминлаш, кредитлашнинг мавжудлиги ва қўлами, моддий-техника базасини яхшилаш, ресурс тежовчи технологияларни жорий этиш.

10. Республикада аграр ишлаб чиқаришнинг ресурс салоҳияти катта бўлиши билан бир қаторда, рационал қиймат занжирларини жорий этиш бўйича тадбиркорларнинг саъй-харакатлари ниҳоятда сустдир. Бу, биринчи навбатда, республика ҳудудларида агробизнесни иқтисодиётнинг мавжуд имкониятларига мослаштириш механизмнинг етарли даражада ишламаётганлиги билан боғлиқ. Тадбиркорлик салоҳиятидан фойдаланиш алоҳида ҳудудларнинг етарлича даражасида тартибга солиш ва бошқариш тадбирлари кўрилмаганлиги билан чекланади.

11. Аграр секторни барқарор ривожланишини куйидаги шартларга риоя қилиш орқали таъминлаш таклиф этилади: аграр соҳада тадбиркорлик субъектларига қўшимча маслаҳат хизматлари кўрсатиш, агро-бизнес ахборот тизимини қўллаб-қувватлашнинг ягона инфратузилмасини яратиш, инновацион дастурий маҳсулотлардан фойдаланиш, бандликка кўмаклашиш марказлари билан ўзаро ҳамкорлик қилиш, кадрлар тайёрлаш ҳамда уларни ҳукукий қўллаб-қувватлаш.

3 - б о б.

ЎЗБЕКИСТОН АГРАР СЕКТОРИНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШИНИНГ РЕСУРС ТЕЖАМКОРЛИГИ КОНЦЕПЦИЯЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШ УСУЛЛАРИ

3.1. Қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан самарали фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўналишлари

3.1.1. Сув ресурсларини тежашнинг концептуал жиҳатлари

Ўзбекистонда аҳоли сонининг сезиларли даражада кўпайиб бораётганлиги ва иқтисодиёт тармоқларининг жадал суръатларда ривожланаётганлиги сувга бўлган талабнинг кескин ортишига сабаб бўлмоқда. Бунинг натижасида мамлакатимиз минтақаларида сув танқислиги кузатилмоқда. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти расмий маълумотларига кўра, «2030 йилга бориб жаҳон аҳолисининг 47 фоизи сув танқислиги шароитида яшашга мажбур бўлади» [186]. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда истеъмол қилинадиган сувнинг 80 фоизи қишлоқ хўжалиги ҳиссасига тўғри келади. Шуларни ҳисобга олиб, мамлакатимизда 2020–2030 йилларда ер-сув муносабатларини, шунингдек, сув ресурсларидан рационал фойдаланиш тизимини такомиллаштириш қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг устувор йўналиши сифати белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ўзининг «Янги Ўзбекистон стратегияси» асарида «Глобал иқлим ўзгариши таъсирининг кескинлашуви жаҳон мамлакатларида аҳоли жон бошига тўғри келадиган ўртача йиллик сув таъминоти даражасини пасайтира бошлади. Шу боисдан барча мамла-

катларда сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш масалаларига алоҳида эътибор берилмоқда. Ўзбекистонда ҳам мазкур масала долзарб бўлиб қолмоқда. Шунини инобатга олган ҳолда, сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш масалалари давлатнинг мудом диққат марказида бўлиб келмоқда» [46] деб таъкидлаган.

Маълумки, мамлакатимизда сув хўжалигини бошқариш тизими тубдан ислоҳ қилинди, сув ресурсларидан мақсадли ва оқилона фойдаланиш ишлари амалга оширилмоқда ҳамда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланмоқда. Натижада сувдан лимит бўйича фойдаланишга ўтилганидан сўнг кейинги 15 йил давомида бир гектар ҳисобига сувни йўқотиш ҳажми 10-12 фоизга камайди [189], сув хўжаликлари фаолиятининг миқдор ва сифат кўрсаткичлари яхшиланди. Ушбу тадбирлар қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлиги ўсиши ва мазкур тармоқнинг барқарор ривожланишига асос яратди. Шу билан бирга, бугунги кунда қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан фойдаланишни ташкил этиш бўйича ўз ечимини қутаётган муаммолар ҳам мавжуд. Жумладан, сувдан самарали фойдаланиш усуллари, сувга ҳақ тўлаш нормаларини ҳамда шартнома муносабатларини янада такомиллаштириш ва сувдан фойдаланишни прогноз вариантларини ишлаб чиқиш долзарб ҳисобланади.

Айни пайтда, Ҳаракатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегиясига [16] ўтиш «суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш, мелиорация ва ирригация объектлари тармоқларини ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш соҳасига интенсив усуллари, энг аввало, сув ва ресурсларни тежайдиган замонавий агротехнологияларни жорий этиш» устувор вазифалар қаторига киради. Ушбу вазифаларни самарали ечим топиши қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан самарали фойдаланиш йўллари асослашни тақозо этади. Шу жиҳатдан хорижий мамлакатлар тажрибалари асосида мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ва сувга бўлган талабни прогноз қилиш юзасидан ил-

мий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидандир.

Сувдан фойдаланиш муаммоларига кўплаб хорижлик олимларнинг илмий ишларида катта эътибор қаратилган. Жумладан, Briscoe S, Jones W, Perry S. кабиларнинг илмий-тадқиқот ишларида қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан самарали фойдаланишни бошқариш масалалари ўрганилган [176].

Мамлакатимизда ер-сув ресурсларидан фойдаланишни оптимал тарзда бошқариш ҳамда прогнослаштириш муаммолари бир қатор олимлар илмий ишларида ўрганилган [62, 71, 97, 100, 103, 158, 104]. Ушбу муаллифлар ишларидан олинган илмий натижалар маълум методологик хусусиятга эга ҳисобланади.

Узоқ йиллар давомида қишлоқ хўжалиги ерларидан нооқилона фойдаланиш натижасида тупроқнинг табиий унумдорлиги ва экинлар ҳосилдорлиги, етиштирилган маҳсулот сифати пасайиб атроф-муҳит ифлосланиши кузатилмоқда. Жумладан, суғориладиган экин ерларидаги тупроқларнинг 93 фоизда ҳаракатчан фосфор миқдори, 68,3 фоизда алмашувчан калий миқдори, 79,3 фоизда гумус (чиринди) миқдори ўртачадан паст даражага тушиб қолган.

Ер ва сув ресурслари тобора танқис бўлиб бораётган шароитда қишлоқ хўжалиги экинларини жойлаштиришда экинларни иқтисодий самарадорлиги ва бозор конъюнктураси инobatга олинмасдан ҳамда интенсив қишлоқ хўжалиги жорий этилмаганлиги сабабли қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш ҳажми пастлигича қолмоқда. Жумладан, ривожланган давлатларда 1 метр куб сув билан 4–6 АҚШ долларлик маҳсулот етиштириляётган бўлса, республикаимизда бу кўрсаткич 0,15 АҚШ долларини ташкил этмоқда.

Шу нуқтаи назардан қараганда, ушбу тадқиқотда қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш концепцияси энг аввало қишлоқ хўжалиги ерларидан ҳамда сувдан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, бу қишлоқ хўжалиги ерларининг максимал маҳсулдорлик салоҳиятига эришиш, қишлоқ

хўжалиги маҳсулотлари ҳажмини кўпайтириш, тупроқ унумдорлигини тиклаш, давлат-хусусий шериклик доирасидаги лойиҳаларни амалга ошириш учун қулай шароит яратишни кўзда тутди. Шу билан бирга, илғор деҳқончилик тизимларини ва қишлоқ хўжалиги экинларини етиштиришнинг юқори ва интенсив агро-технологияларини жорий қилиш бўйича агротехник, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, замонавий ирригация ва мелиорация технологиялари ҳамда ерларни томчилаб суғориш усуллари кенг жорий этиш, экинлар селекцияси ва уруғчилигини, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш ва сотиш, логистика ва маркетинг тизимларини ривожлантириш, илм-фан ва амалиёт интеграциясини жадаллаштириш асосий мақсадлар каторига киради.

Бунда юқоридагилардан келиб чиқиб қуйидаги концептуал қоидаларни ҳисобга олиш лозим:

1. Ерни суғориш турли манбалардан олинадиган сувнинг асосий қисмини истеъмол қилади ва шунинг учун сувдан фойдаланиш самарадорлиги катта аҳамиятга эга. Бу соҳада ирригация инфратузилмасини модернизация ва автоматлаштириш орқали такомиллаштириш сувни тежаш имконини беради.

2. Суғоришни реал вақт режимида назорат қилиш ва оптималлаштириш концептуал қоида келажакда суғориш сувидан фойдаланиш самарадорлигини оширишни яхшилаш учун масофадан зондлаш техникаси, шунингдек, симсиз алоқа тизимлари ва кўп қиррали сенсорлардан фойдаланишни кенгайтириш лозим.

3. Кўп ҳолларда самарали технологиялардан фойдаланиш натижасида тежалган сув охир-оқибат суғориладиган ерлар майдонини кенгайтириш учун қайта фойдаланилади, баъзан эса ҳавза микёсида умумий сув истеъмолининг соф ўсишига олиб келади. Демак, сувни аниқ тежашга эришиш учун сувни тежайдиган технологиялар ва амалиётлар сувни тежашни рағбатлантириш, сув тақсмоти ва фойдаланишни чекловчи тегишли қоидалар каби бошқа чоралар билан биргаликда қўлланилиши керак.

4. Суғориш сувидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш тенденцияларига таъсир қилувчи омилларга муҳандислик ва технологик инновациялар, ўсимлик ва яйловлар тўғрисида фанлардаги ютуқлар, атроф-муҳит ва ижтимоий-иқтисодий омиллар киради. Шунинг ҳисобига олиб қарама-қарши муаммолар орасида жамоатчилик томонидан қўллаб-қувватланмаслик, айниқса қўлланиладиган усуллар иқтисодий жиҳатдан самарали бўлмаганда ва суғоришнинг янги технологияларни ўзлаштиришни амалга оширилмаслик керак.

5. Кўпгина мамлакатларда сувдан самарали фойдаланиш ва уни прогноз маълумотлари асосида бошқариш бугунги куннинг асосий муаммолари ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, суғориш сувининг асосий қисми дарёлар ва тўғонлардан олинади ва фойдаланишдан олдин сақлаш ёки тўғридан-тўғри илдиз зоналарига қўллаш учун очиқ каналлар ёки қувурлар орқали суғориладиган хўжаликларга етказишда сувлардан фойдаланадиган ирригаторлар прогноз маълумотлари хусусиятларидан ва имкониятларидан тўғри фойдаланиш керак.

6. Қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг яна бир йўналиши суғоришни режалаштириш ҳисобланади. Бу эса ўз навбатида сув истеъмоли ҳажмини бир йил ёки мавсумий муддатга прогноз қилишни талаб этади. Прогнозлар асосида суғориш жадвалини тузиш, қанча сув қўллаш ва қачон суғориш кераклигини аниқлаш суғориш сувидан фойдаланиш самарадорлигини оширишга бевосита таъсир қилади. Ўсимликларни оптимал истеъмол қилиши учун зарур бўлганидан кўпроқ сув қўллаш суғориш сувидан фойдаланиш самарадорлигини оширишни пасайтиради. Мазкур жараёнда суғориш жадвалини тузиш об-ҳаво, ўсиш босқичи ва соябон намлиги каби омиллар таъсир қиладиган ўсимлик сувидан фойдаланиш тартибини тушунишни талаб қилади. Шу боис режалаштириш воситасидан фойдаланмайдиган фермерлар кўпинча суғоришни режалаштиришда ўз тажрибаларига таянадилар, бироқ бундай фермерлар сувнинг катта қисмини беҳудага йўқотилишига сабаб бўлиши мумкин.

7. Кейинги пайтларда суғориш сувини бошқаришда анъанавий равишда техниканинг бошқа соҳаларида қўлланилган реал вақт режимида бошқариш ва оптималлаштириш тушунчаси катта ўрин тугмоқда. Реал вақт режимида бошқарув жараёни автоматлаштирилганда, фикр-мулоҳаза тезда амалга оширилиши мумкин. Реал вақтда бошқарилиши ва оптималлаштирилиши мумкин бўлган ер усти суғориш тизимлари баъзан ақлли суғориш тизимлари деб ҳам юритилади. Анъанавий суғориш тизимлари юқори меҳнат талаби ва паст суғориш сувидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш билан боғлиқ. Бу суғориш сувини бошқариш ва суғориш сувидан фойдаланиш самарадорлигини оширишни такомиллаштиришда катта роль ўйнаши мумкин.

8. Фермерлар суғориш сувининг чекланганлиги билан дуч келганларида, улар қандай қилиб энг яхши ишлаш бўйича қийин қарорлар қабул қилишлари масаласи мамлакатда кенг тарқалган муаммо бўлиб, бу ерда сув асосан ишлаб чиқаришни чекловчи омил ҳисобланади. Сувни тежаш бўйича ташаббуслар асосан муҳандислик ечимларига эътибор қаратишни, масалан, сув оқими йўқотишларини камайтиришни ва хўжалик ичидаги суғориш сувидан фойдаланиш самарадорлигини оширишни янада яхшилашга янги суғориш технологияларини қўллаш орқали эришишлари зарур.

9. Сувни тежайдиган технологияларни жорий этиш сувни дала миқёсида тежаш имконини берди. Бироқ, ҳавза миқёсида сувни аниқ тежашга ҳар доим ҳам эришиб бўлмайди. Сув тежамкор технологиялардан сувни тежашни рағбатлантириш ва сув тақсимотини чеклаш қоидалари каби бошқа чора-тадбирлар билан биргаликда қўлланилганда, ҳавза миқёсида сув истеъмолининг умумий қисқаришига эришиш мумкин. БМТнинг озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти ҳисоб-китобларига кўра, 2000–2030 йиллар оралиғида озиқ-овқатга бўлган талабнинг ўсишини 70–80 фоизи суғориш билан қопланиши керак.

10. Дунёнинг айрим мамлакатларида томчилатиб суғориш, микро-спринклерлар ва бошқа сувни тежовчи қурилмалар каби

замонавий суғориш усулларида фойдаланиш кенг тарқалиб, сувни сезиларли даражада тежаш имконини бермоқда. Фермер хўжаликларида суғоришнинг турли усуллари пухталики билан жорий этиш ҳам сувни катта тежаш имконини берди. Бироқ, суғориш самарадорлигини янада ошириш учун зарур бўлган технологик трансфер тадбирларидан ташқари, такомиллаштирилган суғориш техникасини, хусусан чекка сувлардан фойдаланиш учун мослаштирилганларни ишлаб чиқиш учун ҳали ҳам жиддий тадқиқотлар талаб этилади.

11. Сўнгги йилларда кам ёғингарчилик ва кетма-кет курғокчилик ҳамда суғориладиган майдонларнинг кўпайиши, суғоришнинг асосан паст самарадорлиги туфайли кўп миқдорда сув йўқотилиши, сув ресурсларининг умумий тақчиллигига ва айниқса, ер ости сувлари сатҳининг жуда тез пасайишига олиб келди. Бундай ҳолатлар сувга бўлган талабни ва унинг манбаларини камайиши билан кузатилмоқда. Шуларни ҳисобга олиб суғориш суви ҳажмини кўп вариантли прогнозини амалга ошириш зарурдир.

12. Ҳозирги кунда оқава сувлардан қайта фойдаланиш кенг қамровли сув ресурсларини бошқариш дастурининг муҳим ва ажралмас таркибий қисми эканлиги кенг эътироф этилмоқда. Мавжуд чиқинди сув миқдори суғориш сувига бўлган умумий эҳтиёжнинг кичик қисмини ташкил этишда, уни тўғри тозалаш ва қайта ишлатиш сувнинг ифлосланиши муаммоларини баргараф этиши ва асосан шаҳарлар атрофидаги сув танқислигини енгиллаштириши мумкин. Шу боис оқава сувлардан қайта фойдаланиш масаласига ҳар томонлама эътибор қаратилиши ва мамлакатдаги умумий сув ресурслари сиёсати ва стратегиясининг ажралмас қисми бўлиши керак.

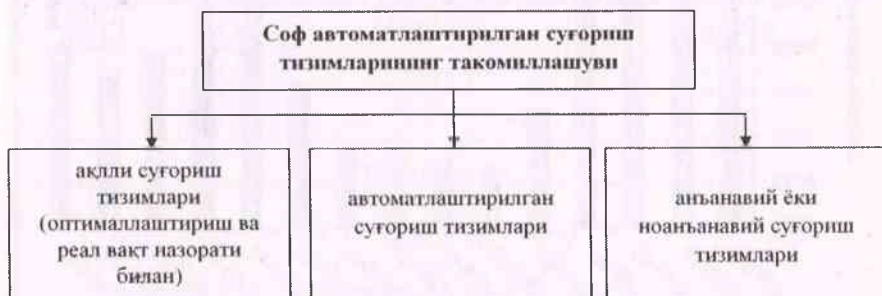
13. Хорижий мамлакатлар тажрибасига кўра, фермерларнинг иштироки ва сувдан фойдаланувчилар уюшмаларининг ташкил этилиши айниқса сув истеъмолини камайтириш учун жиддий чоралар кўрилганда ҳукумат ва фермерлар ўртасида муҳим босқичларни таъминлаши мумкин. Қўшимча эътибор талаб қилинадиган яна бир жиҳат – фермерлар ўртасида сув танқислиги

муаммоси ва такомиллаштирилган технология ҳамда бошқарув воситаларидан потенциал фойда, шу жумладан, суғориш су-
видан фойдаланиш ва техник хизмат кўрсатиш харажатларини
кўллаб-қувватлашда уларнинг иштироки орқали хабардорлиги-
ни оширишдир. Бундай тадбирларни кучайтириш учун ишон-
чли суғориш бўйича маслаҳат хизматларини ташкил этиш/
мустаҳкамлаш ва ишга тушириш, мамлакатнинг бундай хизмат-
ларга бўлган эҳтиёжларини қондириш керак.

14. Ҳозирги вақтда бошқарилиши ва оптималлаштирилиши
мумкин бўлган ер усти суғориш тизимлари ақлли суғориш ти-
зимлари деб юритилиб, баъзи вазифаларни автоматлаштириш
орқали суғоришда учун меҳнат талабини камайтириш учун мўл-
жалланган соф автоматлаштирилган тизимларнинг такомилла-
шуви сифатида қаралиши керак. Анъанавий суғориш тизимла-
ри меҳнатга бўлган талабнинг юқорилиги ва суғориш сувидан
фойдаланишнинг паст самарадорлигини ошириш билан боғлиқ
бўлиши лозим.

Юқоридагиларни инобатга олиб ақлли суғориш технология-
лари бўйича эришилган турли хорижий мамлакатлар тажрибала-
рини кўриш мумкин (3.1-расм).

Айниқса, ер усти суғориш тизимларида вақтинчалик инфил-
трация ўзгарувчанлигини бошқариш учун реал вақт режимида
мослашувчан назорат таклиф қилинган. Бу жараён жаҳон тажри-

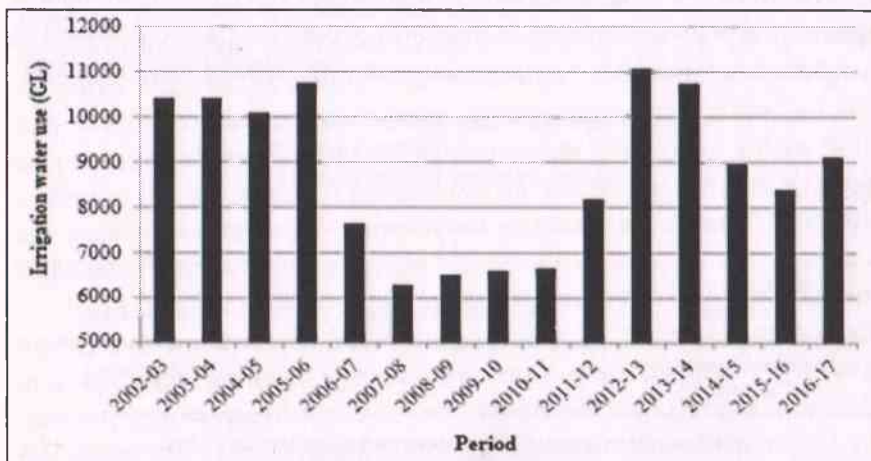
3.1-расм. Суғориш технологияларидаги ютуқлар

М а н б а: муаллиф ишланмаси.

басида Австралиянинг Квинсленддаги тижорий пахта даласида жўяк суғориш учун реал вақт режимида оптималлаштириш тизими кўринишида синовдан ўтказилди, бу суғориш сувидан фойдаланиш самарадорлигини оширишни яхшилаш ва ишчи кучига бўлган эҳтиёжни камайтириш имкониятларини кўрсатди.

Тизим сув оқимини ўлчашни, сувнинг жўяк бўйлаб ҳаракатланишини сезишни, симуляция моделига эга ҳисоблаш тизимини ва турли компонентлар ўртасидаги алоқани осонлаштириш учун телеметрия тизимини ўз ичига олади. Ушбу тизимнинг тижорат ўхшаши ишлаб чиқарилган ва тижорат мақсадида суғориладиган далада ўтказилган синовлар шуни кўрсатдики, уни максимал қўллаш самарадорлигига эришиш учун суғориш ҳодисаларини кесиш вақти билан назорат қила олади. Австралия бўйлаб суғориш учун сувдан фойдаланиш тенденцияси 3.2-расмда кўрсатилган.

Америка Қўшма Штатлари тажрибасида бир вақтнинг ўзида сув тежайдиган технологияларнинг (спринклер ва томчилатиб) ўзлаштирилишини ва суғориладиган умумий майдоннинг ортиб бораётганини кўрсатди. Бу кам суғоришни кенгайтириш учун

3.2-расм. Австралияда суғориш учун сувдан фойдаланиш тенденцияси

Ма н б а: [133].

ҳар қандай сувни тежашдан қайта фойдаланиш мумкинлигини исботлаб берди.

Мазкур ҳолатлар суғориладиган ерлар ҳажмининг ўзгариш тенденцияси ва суғориладиган сувдан фойдаланишнинг суғориладиган майдон билан боғлиқлигини кўрсатади, яъни фермерлар кўпроқ сувга эга бўлганда, улар кўпроқ ерни суғорадилар (ва аксинча). Шу сабабли, юқорида келтирилган тажрибалар натижаларига кўра сувни тежовчи қабул қилинган технологиялар ва амалиётлар натижасида тежалган сув қайта ишлатилиши мумкин.

Бироқ, суғориш самарадорлигини ошириш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, шу жумладан, ер ости сувларини тўлдириш ўртасида яхши мувозанатга эришиш учун ишлатилиши мумкин

3.3-расм. Сувдан фойдаланиш самарадорлигига таъсир этувчи омиллар

М а н б а: муаллиф ишланмаси.

бўлган стратегиялар мавжуд. Бунга мисол тариқасида Австралия ҳукумати томонидан молиялаштириладиган сувни тежаш ташаббусларини келтиришимиз мумкин. Бу ташаббусларга кўра тежалган сув атроф-муҳитдан фойдаланиш учун чиқарилади. Тежалган сувнинг атроф-муҳитда тартибга солиниши, шунинг учун ресурсдан фойдаланиш самарадорлигининг ошиши ушбу ресурс истеъмоли тезлигининг ошишига олиб келиши мумкинлигини кўрсатадиган «қайта тикланиш самараси» ҳодисасини юмшатади. Дунёнинг турли бурчакларида олиб борилган кўплаб бошқа тадқиқотлар ҳам сувдан тежамкор технологияларнинг кенг қўлланилишини сув истеъмолининг умумий кўпайиши билан, асосан суғориладиган ерларнинг кенгайтирилиши ҳисобига боғланган. Бу борада Испания тажрибаси сувни тежайдиган технологиялар ўғитлардан фойдаланишни қисқартириш ва сувдан фойдаланишни яхшироқ ҳисобга олиш каби афзалликларга эга эканлиги билан ажралиб туради.

Суғориладиган деҳқончиликнинг суғориш сувидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш тенденцияларига бир қатор омиллар таъсир қилади. Фермер ҳўжаликларида суғоришни ривожлантириш, суғориш жадвалини тузиш, реал вақт режимида назорат қилиш ва оптималлаштириш, алоқа тармоқларида сув йўқотишларини камайтириш орқали суғориш сувидан фойдаланиш самарадорлигини оширишни яхшилади. Бу борада амалиётда турли хил усул ва дастурий таъминотлар, суғориш сувидан фойдаланиш самарадорлигини оширишни яхшилаш учун ишлатилиши керак.

3.1.2. Суғориш сувига бўлган талаб ва таклиф мувозанатини прогноз вариантлари

Иқлим ўзгаришининг глобаллашуви сувсизлик жараёнининг дунё миқёсида давом этиши натижасида сув танқислиги хавфи тобора жиддий тус олмоқда. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси ҳудудларида сув танқислиги яққол намоён бўлмоқда. Шу нуқтаи

назардан сув ресурсларидан фойдаланишни прогноз қилиш зарур ва усуғориш сувини танқислигини олдини олиш ҳамда самардорлигини оширишга асос ҳисобланади.

Статистик маълумотлар шуни кўрсатадики, Орол денгизи ҳавзаси бўйича мамлакатимиз ҳудудида шаклланган сув ресурслари 11,53 км³ (шундан Амударё ҳавзаси бўйича - 5,14 км³, Сирдарё ҳавзаси бўйича - 6,39 км³)ни ташкил этади. Ушбу кўрсаткич республикамиз бўйича истеъмол қилинадиган сув ресурсларининг атиги 20,5% ини ташкил этади (3.1-жадвал). Қолган қарийб 80%и истеъмол қилинадиган сув трансчегаравий сув манбалари (Сирдарё ва Амударё) ҳисобидан таъминланади.

Таъкидлаш жоизки, Сирдарё ва Амударё сув ҳавзалари Марказий Осиё давлатларини сув билан таъминлаб турувчи асосий сув манбаларидир (3.2-жадвал).

3.1-жадвал

Ўзбекистон ҳудудида шаклланадиган ва истеъмол қилинадиган сув ресурслари, 2021 йил

Кўрасаткичлар	Орол денгизи ҳавзаси бўйича	шундан:	
		Амударё ҳавзаси	Сирдарё ҳавзаси
Шаклланадиган сув ресурслари миқдори, км ³	11,53	5,14	6,39
Истеъмол қилинадиган сув ресурслари миқдори, км ³	56,19	38,91	17,28

Ма н б а: Ўзбекистон Республикаси Сув ҳўжалиги вазирлиги маълумотлари.

Сув истеъмоли бўйича Ўзбекистон Марказий Осиёда етакчи давлат ҳисобланади. Фойдаланилмайдиган сув ресурсларининг мавжуд сув ресурсларидаги улуши Амударё сув ҳавзаси бўйича 49,7 %ни, Сирдарё сув ҳавзаси бўйича 48 %ни ташкил этади. Чучук сув захираларига бой бўлган Тожикистон ва Қирғизистон давлатларида ушбу кўрсаткич бошқа давлатларга нисбатан паст. Бунинг асосий сабаби мазкур давлатларда суғорма деҳқончиликка мўлжалланган ер ресурсларининг чекланганлигидир.

Марказий Осиё давлатларида ўртача йиллик сув ресурсларини шаклланиши ва ажратилган чекланган сув миқдорлари (лимит),

2021 йил

млрд. м³

Давлатлар	Амударё ҳавзасида		Сирдарё ҳавзасида		Жами Орол денгизи ҳавзасида	
	Шаклланади	Фойдаланилади	Шаклланади	Фойдаланилади	Шаклланади	Фойдаланилади
Ўзбекистон	5,14	38,91	6,39	17,28	11,53	56,19
Қирғизистон	4,04	0,38	26,79	4,03	30,83	4,41
Тожикистон	44,18	9,88	0,38	2,46	44,56	12,34
Қозоғистон	-	-	2,50	12,29	2,50	12,29
Туркменистон	2,79	21,73	-	-	2,79	21,73
Афғонистон	22,19	7,44	-	-	22,19	7,44
Жами	78,34	78,34	36,06	36,06	114,40	114,40

Маъно: Ўзбекистон Республикаси Сув ҳўжалиги вазирлиги маълумотлари.

Республикаимиз сув фондига – жилғалар, сойлар, дарёлар, сув омборлари, кўллар, денгизлар, каналлар, коллектор-дренаж тармоқлари, булоқлар, ҳовузларнинг сувлари ва бошқа ер усти¹ ҳамда ер ости² сувлари, қор захиралари ва музликлар, трансчегравий сув объектлари сувлари киради (3.5-расм).

Ўзбекистоннинг ер усти сувлари – кўп йиллик ўртача оқим бўйича 11,47 км³ ни ташкил этади. Шундан Амударё ҳавзаси бўйича 4,82 км³ (Сурхондарё – 3,25 км³, Қашқадарё – 1,06 км³, Зарафшон – 0,51 км³), Сирдарё ҳавзаси бўйича 6,65 км³ (Фарғона водийси дарёлари – 1,50 км³, ўртача оқадиган дарёлар – 0,36 км³, Чирчиқ, Ангрен – 4,79 км³) ҳудудига тўғри келади.³

Республикаимиз ер ости сувлари 24,02 км³ ни ташкил этади. Шундан 9,93 км³ Амударё сув ҳавзаси, 14,09 км³ эса Сирдарё сув

¹ Ер усти сувлари – ер қобиғининг устида жойлашган сувлар.

² Ер ости сувлари – ер сатҳидан пастда ер қобиғининг тоғ жинслари қатламларида жойлашган сувлар.

³ Ўзбекистон Республикаси Сув ҳўжалиги вазирлиги маълумотлари.

ҳавзаси улушига тўғри келади. Ер ости сувларининг 85 %и ер усти сувларидан ҳосил бўлади. Ер ости сув ресурсларининг 8,95 км³ чучук сув бўлиб, уларнинг таркибидаги туз миқдори бир грамм литрни ташкил этади.¹

Республикамизда йиллик сув миқдорининг 62% дарё ўзанлари, 35% дан кўпроғи сой ва булоқ сувларидан олинади. Ер ости ва зовур сувлари 3%га яқин миқдорни ташкил этади. Йиллик сув миқдорининг энг катта қисми Қорақалпоғистон Республикаси, Қашқадарё ва Тошкент вилоятига тўғри келади (3.3-жадвал).

Қишлоқ хўжалигида стратегик аҳамиятга эга пахта ва ғалла экинлари биринчи навбатда сув билан таъминлашига устуворлик берилган. Қарийб 60% сув ушбу экинларни суғориш учун сарфланмоқда. Шу боис қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлиги кўп жиҳатдан пахта ва ғаллага сарфланган сувнинг иқтисодий самарадорлигига боғлиқ.

Таҳлиллар шундан далолат берадики, пахта ҳосилдорлиги 2020–2021 йиллар мобайнида 2,0%га, ғалла ҳосилдорлиги эса 3,5%га ўсган. Бу, ўринда, пахта хом-ашёсини етиштириш учун сарф қилинган сув миқдорини 7,6%га, ғалла етиштириш учун 2,1 м³ га камайганини қайд этишимиз даркор.

Лекин бир центнер пахта хом-ашёсини етиштириш учун сарфланган сув харажатлари 2021 йилда 2020 йилга нисбатан 18,8%, бир центнер ғалла етиштириш учун сарфланган сув харажатлари 0,1 фоизга кўпайган (3.4-жадвал).

Мазкур иккита экин турлари кейинги 2015-2021 йилларда барча суғориладиган ерларнинг қарийб 68 фоизини қамраб олган. Ушбу ер омили сувдан фойдаланишни прогноз қилишга катта таъсир қилди. Ердан фойдаланишнинг миқдор ва сифат ўзгариши натижасида сувни тежаш, ҳосилдорликни ҳамда қишлоқ хўжалиги рентабеллигини ошиши имкониятлари юзага келади.

Статистик маълумотларга кўра, республикада 2015 йилдан 2021 йилгача лимит бўйича 45 222 млн. м³, ҳақиқатда 47 364 млн.

¹ Ўзбекистон қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги маълумотлари.

**Ўзбекистон Республикаси вилоятлари бўйича сув манбаларидан
олинадиган чекланган сув миқдори (лимит)**

млн. м³

Вилоятлар номи	Жами йил- лик чеклан- ган сув миқдори (лимит)	шундан			
		Дарё ўзанлари- дан	Сой ва бўлоқлар- дан	Ер ости сувлари- дан	Зовур сувлари- дан
Жами республика бўйича	56306,4	34963,0	19952,8	468,6	922,0
Қорақалпоғистон Республикаси	8335,0	8335,0	-	-	-
Андижон	3120,0	945,0	2115,0	10,0	50,0
Бухоро	4373,0	3960,0	273,0	60,0	80,0
Жиззах	2803,9	2241,6	530,3	2,0	30,0
Қашқадарё	7021,0	4400,0	2381,0	170,0	70,0
Навоий	2606,1	620,0	1877,5	38,6	70,0
Наманган	3087,0	2577,0	410,0	48,0	52,0
Самарқанд	3186,0	-	2953,0	13,0	220,0
Сурхондарё	4270,0	1570,0	2600,0	20,0	80,0
Сирдарё	3119,2	3041,2	-	28,0	50,0
Тошкент	5342,2	588,2	4590,0	14,0	150,0
Фарғона	4358,0	2000,0	2223,0	65,0	70,0
Хоразм	4685,0	4685,0			

Маълумот: Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги маълумотлари.

м³ миқдорда сув олинган. Бу лимит бўйича олинган сувга нисбатан 4,7 фоизга кўп (7-илова).

Шу билан бир вақтда, 2021 йилда 2020 йилга нисбатан лимит бўйича 4374 м³ ёки 11,6% кам сув олинган. Аммо, қишлоқ хўжалигида шу йилда қарийб 2% сув кўп сарфланган. Бу юқорида таъкидланганидек, пахта ва дон ҳосилдорлигини ошиб бориши билан кузатилган.

**Республика бўйича пахта хом ашёси ва дон етиштиришда
фойдаланилган сувнинг иқтисодий самарадорлиги**

Кўрсаткичлар	Йиллар							2020 йил 2021 йилга нисбатан, %; (+) марта ўсиши
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Пахта								
Ҳосилдорлиги, ц/га	26,9	23,2	25,8	26,8	27,3	24,3	26,3	102,0
1 ц учун сарф қилинган сув миқдори, м³	371,7	431,0	392,1	373,1	366,3	411,5	380,2	92,4
1 ц учун сарф қилинган сув харажатлари, сўм	13569,2	16121,0	6353,2	7537,3	8864,1	11523,2	11749,3	118,8
Ғалла								
Ҳосилдорлиги, ц/га	54,7	56,0	49,9	49,0	50,8	50,3	53,8	103,5
1 ц учун сарф қилинган сув миқдори, м³	219,3	214,2	200,4	204,0	196,8	198,8	223,0	97,7
1 ц учун сарф қилинган сув харажатлари, сўм	8007,2	8014,4	3246,0	4122,4	4764,2	5567,3	6892,4	100,1

Ма н б а: Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Тренд моделлари асосида амалга оширилган прогнозларнинг кўрсатишича 2025 йилга бориб, лимит бўйича сув олиш ҳажми 40 917,8 млн. м³ ни ташкил этиши мумкин. Лимит бўйича сув олиш 2030 йилда 39 442,6 млн. м³ бўлиши кутилади (3.5-жадвал).

Сув олишнинг прогноз ҳажми республика бўйича ҳақиқатда 2025 йилда 45 378,4 млн. м³, 2030 йилда 44 486,2 млн. м³ ни ташкил этиши мумкин. Бу эса Ўз навбатида давлатимиз ҳудудларида ҳам сув олиш лимитлари ва амалда сувдан фойдаланиш миқдори 2025–2030 йилларда камайиб бориши кутилади (3.4-расм).

Статистик маълумотларга қараганда, республикада энг кўп сув истеъмоли Қорақалпоғистон Республикаси ҳамда Қашқа-

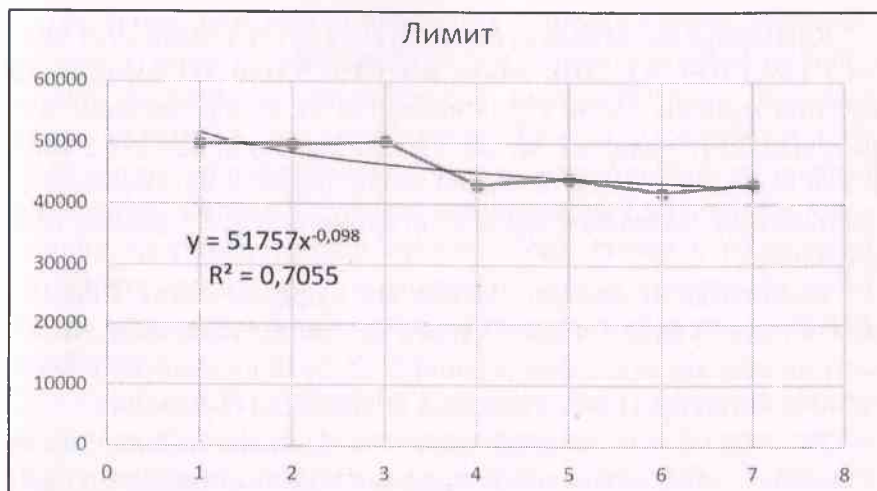
**Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалик ерларини суғориш учун
олинган сув миқдори ва истиқболда ўзгаришининг прогнози**

Йиллар	t	Лимит	Ҳақиқатдан
2015	1	49935	49970
2016	2	49706	49429
2017	3	50196	53745
2018	4	43187	45696
2019	5	44088	48563
2020	6	41908	45930
2021	7	43222	45231
2022	8	42214,9	46150,8
2023	9	41730,5	45863,6
2024	10	41301,8	45608,2
2025	11	40917,8	45378,4
2026	12	40570,4	45169,6
2027	13	40253,4	44978,4
2028	14	39962,1	44802,1
2029	15	39692,8	44638,6
2030	16	39442,6	44486,2

*М а н б а: жадвал ЎзР Сув хўжалиги вазирлиги маълумотларидан фойдаланиб
муаллиф ҳисоб-китоблари асосида тузилган.*

дарё вилоятига тўғри келади. Қорақалпоғистонда ер суғориш учун 2021 йилда лимит бўйича сув олиш 8 038 млн. м³ ни ташкил этган. Ушбу ҳудудда шу йилда ҳақиқатда 7573 млн. м³ сув истеъмол қилинган ва бу лимит бўйича олинадиган сувдан 6,1 фоизга камдир. Яъни 2015 йилда Қорақалпоғистон Республикасида 456 млн. м³ суғориш суви тежаб қолинган.

Эконометрик усуллар билан амалга оширилган ҳисоб-китобларга кўра, 2025 йилда ушбу ҳудудда суғориш сувига бўлган талаб 5 308,4 млн. м³ ни, 2030 йилга бориб эса 4 912,2 млн. м³ ташкил этиши мумкин. Бунда 2030 йилда тежаш ҳажми республикада 2025 йилга нисбатан 8,1 фоизни ташкил этиши кутилади (8-илова).

3.4-расм. Ўзбекистон Республикасининг лимит бўйича ва амалдаги сувги олишни кўрсаткичли функция бўйича прогнози графиги

М а н б а: ЎЗР Сув хўжалиги вазирлиги маълумотларидан фойдаланиб муаллиф ҳисоб-китоблари асосида тузилган.

Қашқадарё вилоятида суғориш сувига бўлган талаб 2025 йилда 5 199,3 млн. м³, 2030 йилда эса 5 162,5 млн. м³ даражасида бўлиши мумкин. Ушбу кўрсаткичлар 2021 йилга нисбатан мос равишда, 261,7 млн. м³ ва 2030 йилга нисбатан эса 298,5 млн. м³ га кам ҳисобланади (8-илова). Ушбу олинган натижаларнинг эконометрик моделлари графиклар кўринишида 3.5-расмда келтирилган.

Тадқиқотда шунингдек, Наманган, Сирдарё ҳамда Тошкент вилоятлари бўйича суғориш сувига бўлган талабларнинг эконометрик моделларидан фойдаланиб 2025-2030 йиллар учун амалга оширилган прогноз натижалари келтирилди (8-илова).

Ушбу прогноз натижалари даражали функция модели орқали олинган. Статистик маълумотларни вақт бўйича узайтириш йўли билан прогнозларнинг янги қийматларини топиш мумкин.

3.6-жадвал

Ўзбекистон Республикасида томчилатиб суғориш майдонини 2018–2021 йил ҳолати ва 2025–2030 йилларга прогноз натижалари

Йил	t	ЎзР	Андижон	Жиззах	Қашқадарё	Сурхондарё	Хоразм
2018	1	415	38	50	39	23,2	20,7
2019	2	421	40,3	56,2	45	25,0	25,7
2020	3	430	43,3	61,4	50,4	27,6	25,7
2021	4	433	44,9	61,3	29,9	29,0	45,4
2022	5	440,5	47,6	67,0	35,6	31,2	47,9
2023	6	446,8	49,9	70,9	33,41	33,2	55,31
2024	7	453,1	52,3	74,8	31,22	35,2	62,72
2025	8	459,4	54,7	78,7	29,03	37,2	70,13
2026	9	465,7	57,0	82,6	26,84	39,2	77,54
2027	10	472,0	59,4	86,6	24,65	41,2	84,95
2028	11	478,3	61,8	90,5	22,46	43,2	92,36
2029	12	484,6	64,1	94,4	20,27	45,2	99,77
2030	13	490,9	66,5	98,3	18,08	47,2	107,18

Маълумот: жадвал ЎзР Сув ҳўжалиги вазирлиги маълумотларидан фойдаланиб муаллиф ҳисоб-китоблари асосида тузилган

Шу билан бир вақтда амалиётда суғориш сувини тежашда, қишлоқ хўжалиги тармоқларида томчилатиб суғориш майдонларини истиқболда кенгайтириш имкониятларини баҳолаш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Бундай масалаларни ечимини топиш эконометрик моделларни ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиб томчилаб суғориш майдонларини истиқболда ўзгаришини прогнозлаштириш мумкин. Ушбу ёндашув томчилатиб суғоришни кенгайтириш юзасидан бошқарув қарорларни қабул қилиш учун зарурий ахборотларни тақдим этишда самарали йўл ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги маълумотларига кўра 2018 йилда мамлакатимизда 415 минг гектар ерда томчилатиб суғориш амалга оширилган, 2021 йилда эса бу кўрсаткич 433 минг гектарни ташкил этган. Ёки 2021 йилда 2018 йилга қараганда томчилатиб суғориш ер майдони 4,3 фоизга кўпайган. Шу даврда томчилатиб суғориладиган ер майдони Андижон, Жиззах, Сурхондарё ҳамда Хоразм вилоятларида кенгайган (3.5-жадвал). Фақат Қашқадарёда томчилатиб суғориш майдонлари 30,4 фоизга камайган. Бу ушбу вилоятда суғориш сувининг лимит бўйича олиш ва ҳақиқатдан сувдан фойдаланиш ҳажми пасайганлиги, яъни сув танқислиги юз бераётганлиги билан изоҳланади.

Томчилатиб суғориш майдонларини истиқболда кенгайтириш албатта суғориш сувининг ҳажмига, шунингдек, томчилатиб суғоришга инвестициялар киритиш йўли билан боғлиқ. Шунининг олганда, 3.6-жадвалда томчилатиб суғориш ер майдонлари 2025–2030 йиллар учун эконометрик усуллар билан республика ва айрим вилоятлар бўйича прогнозлар амалга оширилди.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида томчилатиб суғориш ер майдони 2025 йилда қарийб 460 минг гектарга, 2030 йилга бориб эса 490,9 минг гектарга кўпайиши мумкин. Бу 2021 йилга нисбатан мос равишда 6,1 ва 13,4 фоизга ёки 26,4 ва 57,9 минг гектарга кўпдир.

3.5-расм. Ўзбекистон ҳудудлари бўйича эконометрик усуллар орқали ҳисобланган сувга талабнинг прогнози графиги

М а н б а: ЎЗР Сув ҳўжалиги вазирлиги маълумотларидан фойдаланиб муаллиф ҳисоб-китоблари асосида тузилган.

Томчилатиб суғориш Андижон вилоятида 2018 йилда 38 минг гектар ерда амалга оширилган, 2021 йилда эса бу кўрсаткич қарийб 50 минг гектарни ташкил қилган. Прогнозларга кўра, 2025 йилда ушбу вилоятда томчилатиб суғориш 54,7 минг гектардан 66,5 минг гектарга ошиши кутилади ёки 2021 йилга нисбатан томчилатиб суғориш майдони 2025 йилда 9,8 минг гектарга, 2030 йилда 21,6 минг гектаргача кенгайиши мумкин.

Прогноз натижаларига кўра, Республиканинг Жиззах, Сурхондарё, Хоразм ва бошқа вилоятларда ҳам томчилатиб суғориш майдонлари кенгайиши кутилади. Мамлакатимизнинг Қашқадарё вилоятида эса истиқболда томчилатиб суғориш ер майдони қисқариши мумкин. Бунинг асосий сабаби, республикамизда бўлгани каби кейинги йилларда суғориш суви танқислиги ҳисобланади. Шу билан бирга томчилатиб суғориш майдонларини томчилатиб суғоришга тайёрлаш катта ҳажмдаги инвестицияларни ҳамда электр энергияси учун харажатларни ҳам талаб этади. Шунинг эътиборга олиб сувни тежаш нуқтаи назаридан эмас, балки бошқа экинларга қилинадиган харажатларни ҳам ҳисобга олиб самарадорликни баҳолаш лозим.

Мухтасар айтганда, томчилатиб суғориш усули мамлакатимиз суғорма деҳқончилигини ривожлантиришнинг муҳим истиқболли йўналиши бўлиб, сув танқислигини юмшатади, экологик муҳитни яхшилайдиган, сув ва бошқа ресурсларни иқтисод қилади, экинлар ҳосилдорлигини ошириб, маҳсулот сифатини яхшилайдиган.

Сувни иқтисод қилиш мамлакатимиз суғорма деҳқончилигининг стратегик мақсадидир. Мана шу мақсаддан келиб чиққан ҳолда сувни етказиб берувчилар ҳам, сувни истеъмол қилувчилар ҳам ўз вазифаларини бажаришга катта масъулият билан ёндашиши лозим. Сувни тежашнинг ташкилий, институционал, иқтисодий, ҳуқуқий, технологик, техник, экологик, ижтимоий ймкониятларидан тўлароқ фойдаланиш ва ушбу жараёнга жамоатчиликни жалб этиш муҳим аҳамият касб этади.

3.2. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини экспорт қилишнинг ресурс салоҳиятини прогнозлаштириш

Аграр секторни барқарор ривожлантириш жараёнларида ер-сув ресурсларидан самарали фойдаланиш масалалари билан бир қаторда қишлоқ хўжалик тармоқларида маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва уларни экспорт қилишнинг ресурс салоҳияти келгуси давр учун қай даражада бўлишини аниқлаш ҳам муҳим аҳамиятга эгадир. Шу сабабдан ҳам мазкур жараёнларда, айниқса ривожланишнинг ҳозирги босқичида мураккаб тузилмалар сифатида аграр сектор тармоқларини барқарор ривожлантириш феноменини тадқиқ қилиш муаммолари, стратегик миллий устуворликни англатади ва давлат аграр сиёсатининг муҳим йўналишларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Ривожланаётган олтинчи технологик тартиб доирасида аграр соҳа ривожланишининг асосий шартлари ахборот технологиялари ва ҳамкорликдаги иқтисодиётни жорий этиш, рақамли агробизнес платформаларига асосланган кластерларни яратиш, «ақлли» ва органик қишлоқ хўжалиги фаолияти, маҳаллий қишлоқ жамоаларининг бошқарув жараёнларини экспортга йўналтиришда манфаатдор томонларнинг ролини кучайтириш билан бевосита боғлиқ.

Ҳозирги кунда мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг кўплаб турларини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва экспорт қилиш борасида катта имкониятга эга эканлигини таъкидлашимиз лозим. Лекин, бу имкониятлардан ҳозирча етарлича фойдаланилаётгани йўқ. Мамлакат экспорт салоҳиятининг юксалишида қишлоқ хўжалиги муҳим аҳамиятга эга. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспортини ривожлантиришнинг қуйидаги асосий ҳуқуқий-меъёрий, иқтисодий ва ташкилий механизмларини келтиришимиз мумкин.

Ҳуқуқий-меъёрий механизм:

- ◆ экспортга йўналтирилган маҳсулот ишлаб чиқарувчи маҳсус ҳудудларнинг ресурс салоҳиятини шакллантириш мақ

садида «Қишлоқ хўжалиги экспорти ресурс салоҳияти ҳудудлари» дастурини ишлаб чиқиш;

- ♦ мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилишнинг содда-лаштирилган тартиби бўйича ҳуқуқий – меъёрий ҳужжатларни такомиллаштириш;
- ♦ юридик ва жисмоний шахслар экспорт фаолиятини амалга оширишда ҳуқуқлар тенглигини таъминлаш;
- ♦ тез бузилувчи қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қўшни мамлакатлар ҳудудларидан олиб ўтиш бўйича давлатлараро битим тузиш;
- ♦ такроран солиққа тортишда МДҲ давлатлари билан солиқ юкини енгиллаштириш бўйича битим тузиш.

Иқтисодий механизм:

- кичик бизнес корхоналари, деҳқон ва фермер хўжаликларининг экспорт фаолиятини рағбатлантириш мақсадида тижорат банкларида экспорт олди кредитлаш механизминини ишлаб чиқиш;
- янги барпо этилган боғ ва токзорларни ҳосилга киргунча ягона ер солиғидан озод қилиш;
- ёқилғи-мойлаш материаллари ва кимёвий ўғитлар сотиб олиш учун имтиёзли кредитлаш механизмини татбиқ этиш;
- мева-сабзавот маҳсулотларини республика ҳудуди бўйича ташишда автомобиль ва темир йўл тарифларини мавсумий пасайтирилган ставкаларини жорий этиш.

Ташкилий механизм:

- мавжуд қишлоқ хўжалиги, айниқса, мева-сабзавот маҳсулотлари улгуржи бозорлар фаолиятини такомиллаштириш, яъни катта сифимга эга омборхоналар, музлаткичлар, ювиш, саралаш, кадоқлаш, ўраш тизимини ташкил қилиш;
- миллий экспортёрларни жаҳон бозорларидаги конъюнктуравий ўзгаришлар тўғрисидаги жорий ва прогноз ахборотлари билан таъминлаш, маркетинг тадқиқотларини олиб бориш мақсадида ички ва ташқи бозорлар маркетинг марказини ташкил этиш;

- қишлоқ хўжалиги экспорт маҳсулотлари сифатини ошириш мақсадида стандартлаш ва сертификациялаш, жумладан, фитосанитар, техник, экологик стандартлар ва талабларни жорий этиш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш зарур.

Республикамизда аграр тармоқ экспорт салоҳиятини оширишга ижобий ва салбий таъсир кўрсатувчи омиллар мавжуд бўлиб, ижобий таъсир кўрсатувчи омилларга қулай иқлим шароитининг мавжудлиги, етарли ишчи кучининг мавжудлиги, маҳсулотларни қайта ишлаш учун корхоналар қувватининг етарли эканлиги; маҳсулотларни қадоқлаш тизими яратилганлиги; давлат томонидан экспорт қилувчиларга бир қатор имтиёзларнинг берилганлигини келтириш мумкин. Мазкур жараёнга салбий таъсир кўрсатувчи омиллар сифатида аграр сектор маҳсулотлари сифатининг пастлиги, уларни сақлаш тизимидаги муаммоларнинг мавжудлиги, ишлаб чиқариш харажатларининг нисбатан юқорилиги, экспорт қилувчиларнинг кўпчилиги экспорт бўйича етарли даражада билим ва малакага эга эмаслиги, экспорт қилувчиларнинг кўп қисмининг таваккаллик билан иш тутиши, экспорт қилишдан мўмай даромад тушумини таъминлаш ноаниқлиги, маҳсулотлар асосан паст нарх таклиф қилаётган қўшни давлатларга сотилаётганлиги, экспорт харажатлари кескин ошиб бораётганлиги; денгизга чиқиш учун камида икки давлат ҳудудини кесиб ўтишнинг зарурлиги каби омилларни келтиришимиз мумкин.

Аграр сектор маҳсулотларини ташқи бозорларга экспорт қилишнинг мамлакат ва миллий товар ишлаб чиқарувчилар учун афзаллик томонлари мавжуд. Улар қуйидагиларда намоён бўлади: Биринчидан, маҳсулотларнинг ички истеъмолдан ортган қисмини жаҳон бозорларида сотиш мамлакат учун валюта маблағлари ишлаб топиш, валюта резервларини ошириш ҳамда тўлов балансини мустаҳкамлашга имкон яратади. Кейин товар ишлаб чиқарувчилар учун ўз маҳсулотларини экспорт қилиш валюта ишлаб топиш, сотишдан пул тушумлари ва фойдани кўпайти-

риш учун қўшимча имкониятлар очиб беради. Бу эса жаҳон бозорлари, айниқса Европа Иттифоқи каби ривожланган мамлакатлар бозорларида озиқ-овқат маҳсулотларининг истеъмол, сифат ва экологик хавфсизлик жиҳатларига қўйиладиган техникавий, фармакология, санитария, ветеринария, фитосанитария, экологик стандартлари талаблари жуда юқори бўлиб, бу ҳолат миллий товар ишлаб чиқарувчиларни ўз маҳсулотларининг истеъмол хусусиятлари, сифати ва экологик хавфсизлигини мунтазам ошириб боришга мажбур қилади.

Шу билан бирга, ички бозор тўйинган шароитда ортиқча маҳсулотларни экспортга чиқариш жаҳон бозорларининг бир қисmini эгаллаш орқали сотувлар ҳажмини ва даромадларни оширишга, ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш эвазига таъминладиган «қўлам самараси» маҳсулотлар таннархини пасайтиришга, сотилмай туриб қоладиган маҳсулотларни йўқотишдан келадиган зарарлардан сақлашга имкон беради.

Ўзбекистон учун жаҳоннинг турли минтақаларидаги бозорларда фаолият кўрсатиш иқлимдаги хилма-хиллик ва мавсумийликка боғлиқ ҳолда маҳсулот турлари ҳамда ишлаб чиқаришни доимо диверсификация қилишга йўл очилиши, ички бозорда иқлимнинг маълум мавсумида ўз маҳсулотини сотиши мумкин бўлган товар ишлаб чиқарувчилар иқлимдаги хилма-хиллик эвазига жаҳон бозорларида йил давомида маҳсулот сотишга эришишлари мумкин. Шунингдек, давлатлараро ва корхоналараро товар айланиши ҳамда кооперацион-ишлаб чиқариш алоқалари кенгайди, халқаро савдо ишлаб чиқариш ресурсларини оптимал тақсимлашга йўл очиб, ишлаб чиқариш қўламини кенгайтиради ва ишлаб чиқариш самарадорлигини юксалтиради. Бу қуйидагиларга имкониятлар беради:

- ◊ миллий товар ишлаб чиқарувчилар учун жаҳоннинг капитал, товар, хом-ашё-ресурс, молиявий, меҳнат, илмий ва ахборот бозорларига кенг йўл очилади;
- ◊ жаҳон бозорларида кучли рақобат муҳитининг мавжудлиги аграр соҳа товарлари ассортименти ва сифатининг ях-

шиланишига, қўшимча сервис хизматларининг ривожланишига олиб келади;

- ◇ халқаро савдо ва иқтисодий алоқаларнинг кенгайиши ўл навбатида аграр сектор корхоналари маҳсулотлари экспорти инфратузилмалари ҳамда коммуникация тармоқларининг ривожланишига олиб келади;
- ◇ аграр сектор иштирокчилари ўртасида ўзаро тажриба алмашишга, янги билим ва қўникмаларни эгаллашга ҳамда илғор технологиялар ва инновацион ғоялардан биргаликда фойдаланишга йўл очади.

Аграр сектор маҳсулотлари экспорти салоҳиятини ривожлантириш учун ҳосилдорлик ҳамда экин майдонини кенгайтириш ҳисобига маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш, унинг сифатини ошириш, қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш, экспорт харажатларини камайтириш, экспорт географиясини кенгайтириш, экспортни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва мунтазам равишда амалиётга жорий этиш лозим. Шунингдек, аграр сектор тармоқлари маҳсулотлари экспорт ресурс салоҳиятини ошириш учун экспорт қилувчи корхоналар ва экспортга алоқадор ташкилотлар томонидан маркетинг изланишларини чуқурроқ олиб бориш керак. Шу орқали аграр сектор қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини янги бозорларга экспорт қилиш имконияти ошади.

Аграр сектор маҳсулотлари экспортининг салоҳиятини оширишнинг асосий йўналишларидан бири – бу мева-сабзавот тармоқларидир. Мева-сабзавот тармоқлари мамлакат ва унинг ҳудудларини озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда муҳим бўлган ҳисобланади. Бу соҳада мева ва сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқаришни жадал ривожлантириш учун барча чоралар кўришмоқда ва бу ўз натижаларини бермоқда. Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитасининг 2020 йил яқунлари бўйича маълумотларига кўра, Ўзбекистон ташкил даромадлари таркибида аграр секторнинг қишлоқ хўжалик маҳсулотлари экспортидаги улуши 9,8% ни ташкил қилган. Қишлоқ

ҳуҷалик тармоғи йилига 21 миллион тоннадан ортиқ мева ва саб-
завотларни етиштириш салоҳиятига эга бўлса-да, ҳозирги кун-
да фақатгина уларнинг 1,5 миллион тоннасигина экспорт қилин-
моқда. 2020 йилда сақлаш ва қайта ишлаш имкониятлари етарли
маслиги сабабли, жами етиштирилган мева-сабзавот маҳсулот-
ларининг атиги 15% қайта ишланган ва 30%ида йўқотишлар ку-
тилган.

Ўзбекистон Республикасида 2020 йилда аграр секторда озиқ-
овқат маҳсулотларининг асосий қисми 974,2 млн. АҚШ доллар
қийматга эга бўлган 1 457,6 минг тоннадан зиёд мева-сабзавот,
узум ва бошқа маҳсулотлар экспорт қилинган. Бу 2019 йилнинг
мусов даврига нисбатан 310,8 млн. АҚШ доллариға ёки 23,8 % га
камайди. Мева-сабзавот маҳсулотларининг экспорт таркибига
кўрилса 400,0 млн. АҚШ долариға тенг 768,3 минг тонна саб-
завот, шунингдек, 353,9 млн. АҚШ доллари қийматидаги 402,3
минг тонна мева ва резаворлар экспорт қилинди (3.7-жадвал).

3.7-жадвал

**Ўзбекистон Республикасида 2018–2020 йилларда
аграр секторда мева ва сабзавотлар экспорти**

Маҳсулот турлари	2018 йил		2019 йил		2020 йил	
	минг тонна	млн. АҚШ доллари	минг тонна	млн. АҚШ доллари	минг тонна	млн. АҚШ доллари
Мева ва резаворлар	307,6	357,7	591,2	406,8	402,3	353,9
Узум	206,8	238,5	293,2	328,3	181,4	188,2
Қовун ва тарвуз	16,5	6,5	36,4	13,1	105,6	35,6
Ёрғоқ	29,3	22,9	16,4	14,4	12,9	16,5
Сабзавотлар	670,1	318,9	816,5	542,4	768,3	400
Жами	-	944,5	-	1305,0	-	99,2

А н б а: жадвал Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўми-
тасининг 2018-2020 йиллардаги Ўзбекистон Республикаси таш-
қи савдо айланмаси маълумотлариға мувофиқ муаллиф томо-
нидан мустақил равишда тузилган.

Мамлакат экспортидаги асосий ҳамкор давлатлар сифатида Россия Федерацияси, Хитой, Қозоғистон, Туркия, Қирғизистон ва бошқаларни кўриш мумкин. Ўзбекистон 2019 йилдан бошлаб 140 дан ортиқ давлатлар билан савдо алоқаларига эга ва 45 мамлакат билан савдо шартномаларини имзолади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти ҳажми 2019 йилда 2020 йилга нисбатан кўпроқ бўлган ва 2018 йилда мевалар экспорти ҳажми бошқа турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига нисбатан анчагина юқори бўлганлигини кузатиш мумкин. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, 2020 йилдаги экспорт ҳажмидаги камайишлар бевосита COVID-19 пандемияси билан ҳам боғлиқдир. Чунки, бутун дунё мамлакатлари бўйлаб ўрнатилган карантин чекловлари нафақат мамлакат миллий иқтисодиётига, балки халқаро савдо айланмасига ҳам салбий таъсир кўрсатди.

Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, аграр сектор ва аҳоли томорқаларида 2017 йилда 18,5 минг тонна, 2021 йилда эса 22,6 минг тонна ерёнғоқ экспорт қилинган ва ундан 2017 йилда 20,3 млн., 2021 йилда эса 25,5 млн. АҚШ доллари миқдорида маҳсулот сотилган.

Ушбу маҳсулотни экспорт қилиш юқори даромад келтириши билан бирга унга бўлган талаб ҳам чет элда ошиб бориши мумкин. Прогнозларга кўра ерёнғоқ экспорти 2025 йилда 32,5 минг тоннадан, 2030 йилда 72,1 минг тоннагача ошиши мумкин. Бу кўрсаткичлар 2021 йилга нисбатан 2025 йилда 1,5 ва 2030 йилда 3,2 мартага кўп ҳисобланади. Ушбу маҳсулот экспортида даромадлар олиш ҳажми ўсиб бориши кутилади. Ерёнғоқ экспортдан 2025 йилда аграр сектор қарийб 42 млн., 2030 йилда эса 80,3 млн. АҚШ доллари даромад олиш мумкин. Бу кўрсаткич 2017 йил 2025 йилга таққослаганда 2 мартага, 2017 йил ва 2030 йилларда қарийб 4 мартага кўпдир. Ушбу прогноз натижалари 9, 10-иловаларда келтирилган полиминал ва экспоненциал функциялардан фойдаланиб прогноз қилинган.

Аграр секторда сабзавот маҳсулотлари экспорти ҳажми бошқа

турдаги кишлок хўжалик маҳсулотлари ичида энг катта ўринга эга. Мамлакатимизда 2017 йилда 10219,9 минг тонна 2021 йилда эса 10859,3 минг тонна сабзавот ишлаб чиқарилган. Шундан 560,0 минг тоннаси 2017 йилда, 2021 йилда 898,4 минг тоннаси экспорт қилинган.

Мамлакатда экспортга сотиладиган сабзавот ҳажмидан 2025 йилда 672,0 млн. АҚШ долларида 794,9 млн. АҚШ долларида даромад олиш прогноз қилинган. 2030 йилда экспортга сотиладиган сабзавот маҳсулотларидан олинадиган даромад 896,1 млн. АҚШ долларида 1405,2 млн. АҚШ долларида тенг бўлиши мумкин.

Эконометрик усуллар билан амалга оширилган прогнозларга қараганда, 2025 йилда сабзавотлар экспорти умумий ҳажми 1207 минг тонна, 2030 йилда 1592,2 минг тоннани ташкил этиши мумкин. Ушбу ҳисоб-китобларни сабзавот маҳсулотлари экспорти ресурс ҳажмининг қуйи чегараси деб қаралса, қуйи экспорт қилиш кейинги йилларда ривожланиш тенденциясига эга. Узум экспорти 2021 йилда 2017 йилга нисбатан 46,4%га кўпайган. Бу 2021 йилда 298,5 млн. АҚШ долларида тенг даромад келтирган ёки бу 2017 йилга нисбатан 17,8 фоизга ошган.

Прогнозларга кўра, узум экспорти ресурс ҳажми аграр секторда 2025 йилда 398,4 минг тоннани, 2030 йилда 529,8 минг тоннани ташкил этиши мумкин. Бундай ўсиш 2017 йилга нисбатан мос равишда 2 мартага ва 2,7 мартага, 2021 йилга нисбатан эса 1,4 ва 1,8 мартага юқори бўлиши кутилади. Ушбу маҳсулот экспортидан 2025 йилда 2021 йилга нисбатан 14 фоиз, 2030 йилда қарийб 30 фоиз кўп даромад олиш кутилади. Бунда узум экспорти ресурс ҳажми (минг тонна) ва унинг даромади (млн. АҚШ доллари) қуйидаги эконометрик усуллар билан прогноз қилинган:

2025–2030 йиллар учун (минг тонна):

$$y = 25,88t + 165,2; R^2 = 0,95. \quad y = 0,928t^2 + 20,3t + 172,0; R^2 = 0,951.$$

2025–2030 йиллар учун (млн. АҚШ долл.):

$$y = 22,58t + 319,7; R^2 = 0,55. \quad y = 325,76e^{0,0557t}; R^2 = 0,55.$$

Мамлакатимиз аграр секторида истиқболда қовун ишлаб чиқариш ва уни экспорт қилиш ресурс ҳажми юқори тезликда ўсиши мумкин. Прогнозларга кўра, ушбу маҳсулот ҳажми 2021 йилдан 2025 йилга бориб 53,1 фоизга, 2030 йилда эса 78,9 фоизга кўпайиши мумкин. Шу даврда даромад ҳажми 2025 йилда 175,0 млн. АҚШ доллариға, 2030 йилда бу кўрсаткич 2,6 мартаға ошиши кутилади (11–12-иловалар). Ушбу прогнозлар:

$$y=280,5\ln(t)-85,309; R^2=0,64 \text{ ҳамда}$$

$$y=2,635t^2-5,18t+8,12; R^2=0,96$$

логарифмик ва полиминал функциялар орқали танланган.

Шу билан бир вақтда, аграр сектор тармоқларида мева-сабзавот, узум ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмларини прогнозлари мамлакатимиз ҳудудларида уларға бўлган талабни ўсиб бориш тенденциясини кўрсатади. Бундай тенденцияни 3.8-жадвалда келтирилган прогноз кўрсаткичларидан кузатиш мумкин.

Прогнозда 5 турдаги аграр сектор қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бўйича олинган статистик маълумотлардан фойдаланиб маҳсулотлар экспорти ресурс ҳажми ва ундан олинадиган даромадлар (млн. АҚШ долл.) беш турдаги эконометрик функцияларни қўллаш орқали прогнозлар амалға оширилган. Прогноз натижаларининг асосланганлиги R^2 дитерминация коэффициенти орқали баҳоланган. Ҳар бир экспорт қилинадиган маҳсулот тури бўйича ишлаб чиқилган эконометрик модел логарифмик тадқиқот иловаларида келтирилган.

Мамлакатимизда мева экспорти ҳажми 2022 йилда 568,6 минг тоннани ташкил этиши кутилади. Бу кўрсаткич 2025 йилга бориб, 722 минг тоннани, 2030 йилда 977,8 минг тоннадан ошиши мумкин.

Прогноз кўрсаткичлари 2021 йил билан солиштирганда мос равишда 15,7; 48,8; 98,9 фоизга ошиши мумкин.

Шу даврларда мева экспорти ресурс ҳажми 2025 йилда 12,8 фоизга, 2030 йилда 37,1 фоизга ошиши кутилади. Ушбу хи-

Ўзбекистон Республикаси аграр сектори тармоқларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспортининг
2017–2021 йиллардаги ҳамда 2025–2030 йиллардаги ресурс ҳажмининг ўзгариш динамикаси

Йиллар	t	Мева		Узум		Қовун		Ерёнгоқ		Сабзавот	
		минг тонна	млн. АҚШ долл.	минг тонна	млн. АҚШ долл.	минг тонна	млн. АҚШ долл.	минг тонна	млн. АҚШ долл.	минг тонна	млн. АҚШ долл.
2017	1	283,1	350,7	198,5	253,5	12,5	7	18,5	20,3	560	309,1
2018	2	307,6	357,7	206,8	283,5	16,5	6,5	29,3	22,9	670,1	318,9
2019	3	591,2	406,8	238,5	293,2	36,4	13,1	16,4	14,4	816,5	542,2
2020	4	402,3	357,9	281,4	288,2	405,6	29,6	12,9	16,5	768,3	400
2021	5	491,5	463,2	290,6	298,5	366,2	41,8	22,6	25,5	898,4	488,7
2022	6	568,6	454,8	320,8	311,8	417,4	71,8	21,1	28,3	975,2	543,9
2023	7	619,7	477,3	346,7	321,3	460,0	101,	28,9	32,3	1052,7	587,9
2024	8	670,9	499,9	372,6	330,7	498,1	0135,3	27,7	36,7	1130,2	631,9
2025	9	722,0	522,4	398,4	340,2	531	175,0	32,5	41,9	1207,7	676,0
2026	10	773,2	544,9	424,3	349,7	560,7	219,8	38,4	44,7	1285,2	720,0
2027	11	824,3	567,4	450,2	359,1	587,4	270,0	45,3	54,3	1362,7	764,0
2028	12	875,5	589,9	476,1	368,6	611,8	325,4	53,2	61,9	1440,2	808,1
2029	13	926,6	612,5	502,0	378,1	634,3	386,2	62,1	70,5	1517,7	852,1
2030	14	977,8	635,0	527,8	387,6	655,1	452,1	72,1	80,3	1595,2	896,1

М а н б а: жадвал ЎЗР Қишлоқ хўжалиги вазирлиги маълумотлари ҳамда муаллифнинг эконометрик усуллар билан амалга оширган прогноз кўрсаткичлари асосида тузилган

соб-китобларда қуйидаги чизикли ҳамда даражали эконометрик функциялардан фойдаланилган.

$$\begin{aligned}\text{Мева (минг тонна):} \quad y &= 51,17t + 261,69 \quad (R^2 = 0,397); \\ y &= 258,25 - t^{0,37} \quad (R^2 = 0,57).\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\text{Мева (млн. АҚШ долл):} \quad y &= 22,52t + 319,7 \quad (R^2 = 0,55); \\ y &= 7,04t^2 - 19,73t + 369 \quad (R^2 = 0,63).\end{aligned}$$

Аграр секторда қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг экспорти ресурс ҳажмининг янги вариантлари статистик маълумотларни ўтган йилги кўрсаткичларини қўшиш орқали вақтли қаторни узайтириш ёки зарур ҳолларда уни қисқартириш йўли билан прогноз натижаларининг янги вариантини топиш мумкин. Аграр секторда қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг экспорти ресурс ҳажмининг янги вариантлари статистик маълумотларни ўтган йилги кўрсаткичларини қўшиш орқали вақтли қаторни узайтириш ёки зарур ҳолларда уни қисқартириш йўли билан прогноз натижаларининг янги вариантини топиш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, аграр соҳа тармоқларида маҳсулотлар экспорт ресурс салоҳияти ишлаб чиқариш ҳажмлари етарли бўлишига қарамасдан амалда тўлиқ фойдаланилмаётгани ва истикболда ушбу имкониятни янада ошириш учун хорижий ҳамкорларни мамлакатда мавжуд экспорт салоҳияти билан кенг таништириш механизмини такомиллаштириш зарур.

3.3. Аграр секторга ички ҳамда ташқи инвестиция ресурсларини жалб этиш усулларини такомиллаштириш

Аграр сектор маҳсулотлари экспорти ресурсини янада кенгайтирувчи инвестицияларни ишлаб чиқаришга кенгроқ жалб этиш зарур. Бунинг учун эса қишлоқ хўжалигига ички ва ташқи инвестицияларни жалб этишда инвестиция фаоллиги қуйидаги тамойиллар асосида амалга оширилмоғи лозим:

- қишлоқ хўжалиги, ўрмон ва балиқчилик хўжаликларига хорижий инвестицияларни кенг жалб этишни таъминладиган ҳукуқий, ижтимоий-иқтисодий, ташкилий ва инсти-

туционал шарт-шароитларни мунтазам такомиллаштириб бориш;

- фермер ва деҳқон хўжаликларни ташқи иқтисодий фаолиятини ташкил этиш, қўллаб-қувватлаш, имтиёзлар бериш ва амалга оширишнинг давлат томонидан тартибга солиниши ҳуқуқий-ташкилий ва иқтисодий механизмларни ривожлантириш;
- хорижий инвесторлар маблағларини қишлоқ хўжалиги тармоғининг барқарор ривожланишини таъминлайдиган ва рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш имкониятлари кенг бўлган соҳалар, минтақалар ва бевосита қишлоқ хўжалиги субъектларига йўналтириш;
- аграр сектор субъектларини жозибадор ва устувор аҳамиятга эга бўлган лойиҳалар ишлаб чиқаришга ҳар томонлама амалий ёрдам кўрсатиш ва уларни тарғибот қилиш тизимини такомиллаштириш.

Ушбу тамойилларнинг амалиётга жорий этилиши бевосита ички хорижий ва ташқи инвестицияларни аграр соҳага кенг жалб этиш, тармоқнинг инвестиция фаоллигини ошириш ва пировардида унинг барқарор ривожланишига эришишини таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Аграр соҳани устувор ривожлантиришда қишлоқ хўжалигидаги муаммоларни ҳал қилишнинг энг муҳим омили ва шарт-шароитларидан бири бу инвестиция фаоллигини янада ошириш ҳисобланади. Инвестициялар тармоқни моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва аграр секторни барқарор ривожланишининг муҳим шarti бўлиб қолмоқда. Қишлоқ хўжалигида институтционал ўзгаришларни амалга ошириш билан бир қаторда соҳага кенг қамровли инвестиция ресурсларини олиб кириш, қишлоқ хўжалигига кенг қўламда йўллаш учун қулай шарт-шароитларни вужудга келтириш ҳозирги ислохотлар босқичида амалга оширилаётган аграр сиёсатнинг асосини ташкил қилмоғи лозим.

Аграр секторга 2017–2018 йилларда жами қиймати 740,1 миллион 11 АҚШ доллариди сармоя киритилиши билан 434 та ло-

йиҳа амалга оширилди. Ушбу лойиҳалар қуйидаги йўналишларга қаратилган бўлиб, унда 163 та лойиҳа мамлакатда мева-сабзавот ва узумни қайта ишлашга, 39 та лойиҳа мамлакатда гўшт ва сут маҳсулотларини қайта ишлашга, 159 та лойиҳа экспорт учун мева ва сабзавотларни сақлаш, сақлаш терминалларини со-вутгичлар билан жиҳозлашга ҳамда 36 та лойиҳа маҳсулотларни қадоклаш имкониятларини кучайтиришга йўналтирилган эди.

Шу ўринда Ўзбекистон Республикасининг 2021–2023 йил-ларга мўлжалланган инвестиция дастури тасдиқланганлигини таъкидлаш лозим. Мазкур дастурда капитал қўйилмалар ресурс ҳажмини ўзлаштириш бўйича йиғма прогноз параметрлари ўз ифодасини топган (3.9-жадвал).

3.9-жадвал

**Ўзбекистон Республикасида капитал қўйилма ресурсларини
2021–2023 йилларда ўзлаштириш бўйича йиғма
прогноз параметрлари**

млрд. сўм (жорий нархларда)

Т/р	Молиялаштириш манбалари	2021 йил учун прогноз	Келгуси йиллар учун прогноз параметрлари:	
			2022 й.	2023 й.
1	2	3	4	5
	Жами капитал қўйилмалар	251 085	309 335	367 930
	шу жумладан:			
1.	Марказлашган инвестициялар:	52 005	60 196	68 337
1.1.	Бюджет маблағлари	17 700	19 650	22 150
1.2.	Ўзбекистон Республикаси Тикланиш ва та- раққиёт жамғармаси (сўмда)	2 607	3 005	3 217
	<i>млн. АҚШ долларида</i>	239	253	258
1.3.	Ўзбекистон Республикаси кафолати остидаги хорижий кредитлар (сўмда)	31 698	37 541	42 970
	<i>млн. АҚШ долларида</i>	2 908	3 160	3 450
2.	Мавқалашмаган инвестициялар:	199 079	249 139	299 593
2.1.	Корхона маблағлари, шу жумладан корхо- наларнинг ўз қарамоғида қолдирилаётган солиқлар	57 551	68 233	79 926

1	2	3	4	5
2.2.	Тижорат банклари кредитлари ва бошқа қарз маблағлари	39 989	49 111	57 196
2.3.	Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кафолатланмаган хорижий кредитлар (сўмда)	83 500	110 448	137 910
	млн. АҚШ долларида	7 661	9 297	11 073
2.4.	Аҳоли маблағлари	18 040	21 346	24 560

Ма н б а: [30].

Мазкур дастур 2021–2023 йиллар давомида 928,3 трлн. сўм миқдоридagi марказлашган ва марказлашмаган инвестиция ресурслари, жумладан, 37,5 млрд. АҚШ доллари миқдоридagi хорижий инвестициялар ўзлаштирилишини назарда тутadi. Ушбу кўрсаткичлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари асосида ҳамда ҳар йилги тасдиқланадиган тармоқлар ва ҳудудларнинг ривожланиш концепциялари асосида аниқлаштирилиши ва янгиланиши мумкин.

Мазкур дастур 2021–2023 йиллар давомида 928,3 трлн. сўм миқдоридagi марказлашган ва марказлашмаган инвестиция ресурслари, жумладан, 37,5 млрд АҚШ доллари миқдоридagi хорижий инвестициялар ўзлаштирилишини назарда тутadi. Ушбу кўрсаткичлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари асосида ҳамда ҳар йилги тасдиқланадиган тармоқлар ва ҳудудларнинг ривожланиш концепциялари асосида аниқлаштирилиши ва янгиланиши мумкин.

Энди мазкур инвестиция дастурида аграр сектор учун мўлжалланган лойиҳалар ва инвестицияларга эътибор қаратамиз. 3.10-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2021 йилда 153 682,3 млрд. сўмлик инвестиция ва кредитларни ўзлаштириш прогноз сифатида белгиланган бўлса, аграр ва озиқ-овқат соҳаларини ривожлантиришдаги уларнинг улуши 4,61 фоизни ташкил этади, кейинги йиллар прогнозларида бу кўрсаткич мос равишда 2022 йил учун 2,37 фоиз, 2023 йил учун 2,16 фоиз бўлиши белгиланган.

**Аграр секторда 2021–2023 йилларда инвестициялар ва кредит
ресурсларини ўзлаштириш бўйича прогноз параметрлари**

млрд.сўм

Кўрсаткичлар номи	2021 йил	2022 йил	2023 йил
Инвестициялар ва кредитлар, жами	153 682,3	197 244,4	234 024,1
Шу жумладан, аграр ва озиқ-овқат соҳалари ривожлантириш	7 097,0	4 674,8	5 044,3
Аграр ва озиқ-овқат соҳаларини ривожлантириш жамига нисбатан, фоизда	4,61	2,37	2,16
тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар	55 827,2	73 197,0	91 183,2
кафолатланмаган хорижий кредитлар	27 672,5	37 251,6	46 727,2
давлат кафолати остидаги хорижий кредитлар	31 701,1	33 477,9	38 586,1
Шу жумладан, аграр ва озиқ-овқат соҳаларини ривожлантиришда			
тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар	687,8	1 329,4	1 452,3
кафолатланмаган хорижий кредитлар	76,3	86,7	92,2
давлат кафолати остидаги хорижий кредитлар	5 899,1	2 625,5	2 789,9

Ма н б а: [30].

3.11-жадвалда жами аграр секторга киритилган инвестиция ва кредитлар ҳажмининг 2022 йилдан 2025 йилларга ҳамда 2026 йилдан 2030 йилгача даврда ўзгаришлари прогноз қилинди. Ҳисоб-китобларга кўра, ушбу секторга 2025 йилда 406,1 трлн. сўм, 2030 йилда эса 583 трлн. сўм инвестициялар киритилиши кутилади. Шундан, аграр ва озиқ-овқат соҳалари ривожланишига 2025 йилда 5,5 трлн., 2030 йилда эса 5,0 трлн. сўм инвестициялар киритилиши кутилади.

2021 йилда 9 609,1 млрд. сўмлик, 2022 йилда 11 910,0 млрд. сўмлик, 2023 йилда эса 13 649,30 млрд. сўмлик тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитларни жалб қилиш белгиланган бўлиб, аграр ва озиқ-овқат соҳаларини ривожлантиришдаги уларнинг улуши мос равишда 2021 йил 0,86 фоизни, 2022 йилда учун 1,03 фоиз, 2023 йил учун 0,94 фоиз бўлиши ҳисобланган (3.11-жадвал).

**Аграр секторда инвестиция ва кредит ресурсларини
2025-2030 йилларда ўзгаришининг прогнозлари**

трлн.сўм

Йиллар	t	Жами инвестициялар ва кредитлар	Жумладан, аграр ва озиқ- овқат соҳалари	Тўғридан- тўғри хорижий инвестициялар	Жумладан, аграр соҳага
2018	1	153,6	7,61	55,8	1,2
2019	2	197,2	4,6	73,2	1,4
2020	3	234	5,1	91,2	1,5
2021	4	259,5	7,1	94,1	2,1
2022	5	299,7	5,8	111,8	2,25
2023	6	335,2	5,7	125,1	2,53
2024	7	370,6	5,6	138,4	2,81
2025	8	406,1	5,5	151,7	3,09
2026	9	441,5	5,4	165,0	3,37
2027	10	477,0	5,3	178,3	3,65
2028	11	512,4	5,2	191,5	3,93
2029	12	547,9	5,1	204,8	4,21
2030	13	583,3	5,0	218,1	4,49

*Ма н б а: жадвал ЎЗР Қишлоқ ҳўжалиги вазирлиги маълумотлари
асосида муаллиф ҳисоб-китоблари бўйича тузилган.*

Шу билан бир вақтда, аграр секторга жами киритилган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар 2022 йилда 111,8 трлн. сўм, 2025 йилда 151,7 трлн. сўмга ошиши кутилади, 2030 йилга бориб эса ушбу кўрсаткичлар 165 трлн. сўмдан 218,1 трлн. сўмгача кўпайиши мумкин. Аграр соҳа тармоқлари ривожланишига киритилаётган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар эса шу даврда 2,25 трлн. дан 4,49 трлн. гача ошиши мумкин (3.12-жадвал).

Аграр секторда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитларнинг жами ҳажми 2022–2025 йилларда чизиқли функция орқали ҳисобланганда 16021,8 млрд. сўмдан 2025 йилда 20526,9 млрд. сўмгача, экспоненциал функция бўйича 2026 йил-

дан 2030 йилгача 27648,3 млрд. сўмдан 45915,9 млрд. сўмгача ошиб бориши кутилади. Шу даврларда аграр соҳани ривожлантиришга тўғридан-тўғри хорижий инвестиция жалб этиш логарифмик функция бўйича 2025 йилда 168,8 млрд. сўмдан 2030 йилда 189,8 млрд. сўмгача ошиши мумкин. Даражали функция бўйича эса 189,7 млрд. сўмдан, 2030 йилда эса 239,7 млрд. сўмгача кўпайиши кутилади (13-илова).

3.12-жадвал

Аграр секторда 2021–2023 йилларда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредит ресурсларини жалб қилиш бўйича прогноз параметрлари

млрд.сўм

Кўрсаткичлар номи	2021 йил	2022 йил	2023 йил
Инвестициялар ва кредитлар, жами	9 609,1	11 910,0	13 649,3
<i>Шу жумладан</i> , аграр ва озиқ-овқат соҳаларини ривожлантириш	83,0	123,8	129,5
Аграр ва озиқ-овқат соҳаларини ривожлантириш жамига нисбатан, фоизда	0,86	1,03	0,94
тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар	5 704,4	6 780,6	8 101,0
кафолатланмаган хорижий кредитлар	3 835,5	5 129,3	5 548,2
<i>Шу жумладан</i> , аграр ва озиқ-овқат соҳаларини ривожлантириш			
тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар	76,0	116,3	121,7
кафолатланмаган хорижий кредитлар	7,0	7,5	7,8

Ма н б а: [30].

Ҳозирги вақтда аграр хўжаликлар фаол инвестиция сиёсатини олиб боришда унинг соҳасини малакали кадрлар билан таъминлаш масаласи инвестиция ресурсларидан самарали фойдаланишда муҳим аҳамият касб этади. Инвестицион прогнозлар ва дастурлар, бизнес режалар ишлаб чиқиш ва баҳолаш, рақобат шароитида ички ва ташқи инвесторлар топиш, инфляция, бозор муносабатларининг номуътадил шароитларида лойиҳаларни бошқариш учун янги билим ва тажрибалар талаб қилинади. Бунда

кадрларнинг билими, малакаси, савияси етарли бўлмаган мутахассислар ҳисобига шаклланганлиги инвестиция бизнеси ривожига салбий таъсир кўрсатади. Шу нуқтаи назардан, инвестиция сиёсатида аграр соҳани билимли кадрлар билан таъминлаш борасида қуйидаги механизмларни амалга ошириш лозим:

- иқтисодий, техник ва қурилиш тизимларининг олий таълим муассасаларида инвестиция-инновация йўналишлари бўйича мутахассислар тайёрлашни кенгайтириш;
- инвестиция лойиҳалари ва дастурлари бўйича буюртмачилар, раҳбарлар ва менежерларни мақсадли тайёрлаш;
- қишлоқ хўжалигидаги инвестиция лойиҳалари соҳаларида шериклар топиш ва бизнес режаларни тўлдириш мақсадида етакчи маҳаллий ва хорижий корхоналарда хўжалик раҳбарларининг малакаларини ошириш.

Аграр соҳада инвестиция фаоллигини ошириш ва қулай инвестиция фаолиятини шакллантириш учун қуйидаги вазифаларни ҳал этишни талаб этади:

- қишлоқ хўжалигини инвестициялаш учун ички ва ташқи капитал маблағлари ресурсларини жалб этишни таъминлайдиган институционал бозор инфратузилмаси субъектларини ривожлантириш;
- қишлоқ хўжалигига хизмат кўрсатувчи банк тизими фаолиятини ривожлантириш ва уларнинг капиталлашув даражасини ошириш;
- инвестицияларни жалб этишни ташкилий шакллари тақомиллаштириш;
- аграр тармоқ лойиҳаларида давлат ва хусусий инвесторларнинг иштирокини асослаш ва инвестицияларини қабул қилишдаги услубиятини тақомиллаштириш;
- ички ва ташқи инвестициялашни маркетинг ахборотлари билан таъминлашни ташкил этиш.

Хулоса ва таклифлар

1. Глобал иқлим ўзгариши таъсирининг кескинлашуви оқибатида охириги 15 йилда аҳоли жон бошига тўғри келадиган суғориладиган ер майдонлари ўлчами 24 фоизга (0,23 гектардан 0,16 гектаргача), ўртача йиллик сув таъминоти умумий даражаси эса 3 048 метр кубдан, 158,9 метр кубга қисқарди.

2. Қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан самарали фойдаланиш омиллари, шартлари ҳамда суғориладиган ерларда маҳсулотлар етиштиришни кўпайтириш, тупроқ унумдорлигини ошириш, инновацион ечимлардан кенг фойдаланиш зарурлигини ҳисобга олувчи концептуал қоидалар ишлаб чиқилди.

3. Сув исрофгарчилигининг давом этиши тармоқда иқтисодий ислохотлар суи давом этаётганлигидан далолат беради. Сувнинг йўқотилишини бартараф этишга йўналтирилган ташкилий, иқтисодий ва маъмурий чора-тадбирларини қўллаш, бозор тамойилларини кенгроқ жорий этишнинг устувор йўналишлари ва механизмлари асосланди.

4. Сувни тежовчи технологияларни жорий этиш сувдан мақсадли ва самарали фойдаланишга йўналтирилган стратегик мақсаднинг бош омили бўлиб хизмат қилмоғи лозим. Ушбу технологияларни кенг миқёсда жорий этиш мақсадида давлат томонидан рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш механизмини яратиш зарур.

5. Хорижий тажрибалар таҳлили асосида фермер хўжалигида суғоришни режалаштириш, суғориш жадвалини тузиш, аниқ вақт режимида суғоришни назорат қилиш ва сув алмашинувини оптималлаштириш, суғориш тармоқларида сув йўқотишларини камайтириш орқали суғориш сувидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш усулларини таклиф этади.

6. Суғориш тармоқларининг эскириши ва улардан фойдаланиш коэффициентининг пастлиги сувни йўқотишдаги асосий манба бўлиб ҳисобланади. Шу боис ирригация тизимларини модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлашда

Давлат дастурини ишлаб чиқиш зарур. Уни амалга ошириш учун маҳаллий, хорижий инвестицияларни, Ўзбекистон Республикаси тикланиш ва тараққиёт жамғармалари маблағларини жалб этиш мақсадга мувофиқ.

7. Фойдаланилган сув самарадорлигининг секин, сув тан-нархининг кескин ўсиб бориши, молиявий маблағлардан фойдаланиш самарадорлигининг пастлигидан далолат беради. Сув истеъмолчилари уюшмаларининг сув хўжалигини бошқаришдаги иштирокини ошириш ва мавқеини мустаҳкамлаш учун хўжаликлараро суғориш тармоқларини молиялаш ва бошқаришни фермер хўжаликлари ихтиёрига бериш лозим.

8. Аграр секторда маҳсулотларни экспорти ресурс ҳажми салоҳиятини оширишнинг институционал, норматив-ҳуқуқий, иқтисодий, ташкилий механизмлари таклиф қилинган.

9. Аграр сектор тармоқларида маҳсулотлар экспорти ресурс салоҳияти ҳажми барча турдаги мева-сабзавот, узум ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари таклифларининг прогноз кўрсаткичлари тез ўзгариб бориш тенденцияларини кўрсатади. Прогнозларга кўра, мева экспорти 2025 йилда 722,0 минг тоннани, 2030 йилда эса 977,8 минг тоннани ташкил этиши мумкин. Бу кўрсаткич 2025–2030 йилларда 2021 йилга нисбатан мос равишда 230,5 ва 486,3 минг тоннага ёки 46,8 ва 98,9 фоизга ошиши кутилади.

10. Аграр секторга 2018–2021 йилларда барча манбалардан қарийб 845 трлн. сўм инвестиция ва кредит ресурслари йўналтирилган. Улардан 315 трлн. сўм инвестиция ва кредит ресурслари йўналтирилган. Улардан 315 трлн. сўми ёки 37,2 фоизи тўғридан-тўғри хорижий инвестиция ва кредит ресурслари ҳисобланади.

11. Ҳисоб-китобларга қараганда республикада 2021 йилда 18 040 млрд. сўмга тенг аҳоли маблағлари капитал қўйилма ресурслари ўзлаштирилган. Келгуси йилларда ушбу капитал қўйилмалар ресурс ҳажми (2022–2023 й.й.) 21,3 трлн. сўмдан 24,5 трлн. сўмгача ошиш мумкинлиги прогноз қилинган.

4 - б о б.

ЎЗБЕКИСТОННИНГ АГРАР СЕКТОРИДА ҚЎШИЛГАН ҚИЙМАТ ЯРАТИШНИ ВА УНИНГ РАҚОБАТ УСТУНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ЙЎЛЛАРИ

4.1. Қўшилган қийматни яратиш модели ва алгоритмларини ишлаб чиқиш

Аграр секторнинг ўзаро боғлиқ тармоқларида қўшилган қиймат ҳажмини ҳисоблаш модели ва алгоритмларини ишлаб чиқиш, ҳар бир босқичда маҳсулотни қайта ишлаш даражаси ва қиймат занжирларини яратишга оид жараёнларни аниқлаш талаб қилади. Расмий ҳужжатлар ва илмий нашрларда ушбу тушунчаларнинг аниқ таърифлари жуда кам учрайди, бу уларни изоҳлаш ва миқдорий таҳлил қилишни қийинлаштиради.

Шу муносабат билан, биз, ушбу соҳадаги илмий ёндашувлар таҳлили асосида аграр соҳа тармоқларида қўшилган қиймат яратишнинг методологик асослари ва унинг занжирини ўрганишга ҳаракат қилдик.

Бунинг учун маҳсулот ва хизматлар ишлаб чиқариш ва уларнинг оралиқ истеъмоли ўртасидаги фарқ сифатида ялпи қўшилган қийматни прогноз қилишда турли ёндашув ва усуллардан фойдаланилади. Н. Грегори Мэнькю асарларида оралиқ маҳсулотлар ва қўшилган қийматни ҳисоблаш методикаси берилган [88]. Бирлашган Вена институтининг тўпламида макроиқтисодий таҳлил ва ишлаб чиқаришни прогнозлаш ва уларни белгилловчи омиллар келтирилган [86]. Бундай таҳлил хорижий мамлакатларда кенг қўлланиладиган Форсайт методологияси бўйича қўшилган қиймат ҳисобини ўтказиш имкониятини беради [151].

Ўзбекистонда қиймат занжирини яратишнинг услубий жиҳатлари 2000 йиллардан бошлаб амалга оширила бошланди. Республикада ялпи маҳсулот ҳажми, иқтисодиёт тармоқларининг қўшилган қиймати прогнозларини тузиш бўйича ялпи ҳудудий маҳсулотни жорий (прогноз) ва қиёсий нархларда ҳисоблаш учун услубий тавсиялар ишлаб чиқилган [85]. Кейинги 2016 йилда Осиё тараққиёт банки (ОТБ) томонидан қишлоқ хўжалигидаги агрофирмалар, қайта ишлаш корхоналари, савдо ва бошқа корхоналар доирасида «Боғдорчилик соҳасида қўшилган қиймат занжирини ривожлантириш» лойиҳасини амалга ошириш молиялаштирилди.

Аграр секторда ялпи қўшилган қийматнинг моҳияти, турлари ва шаклланиши. Миллий иқтисодиётдаги ишлаб чиқариш жараёни турли технологик жараёнларнинг бирлиги сифатида белгиланади. Бу жараёнлар, биринчидан, айрим турдаги маҳсулотларни бошқа турдаги маҳсулотларга айлантиришга, иккинчидан, алоҳида хўжалик бирликлари ўртасида ҳар хил турдаги маҳсулотлар алмашинуви жараёнларига қаратилган.

Айрим турдаги маҳсулотларни бошқаларга айлантиришнинг ўзига хослиги муайян ишлаб чиқариш жараёнида қўлланиладиган технологияларнинг хусусиятлари билан белгиланади. Вақт ўтиши билан бир маҳсулотни бошқасига ёки ишлаб чиқариш технологиясига айлантириш усуллариининг ўзгариши мос равишда миллий иқтисодиётнинг алоҳида бўлинмалари ўртасидаги маҳсулотлар алмашинуви тавсифидаги ўзгаришларни белгилайди.

Маҳсулотларнинг принципиал жиҳатдан турли функционал гуруҳлари мавжуд: а) жорий ишлаб чиқариш эҳтиёжларини қондириш учун фойдаланилади ёки оралик маҳсулотлар; б) ноишлаб чиқариш истеъмоли ва жамғариш учун, яъни асосий капитални (якуний маҳсулот) кенгайтириш учун фойдаланилади.

Замонавий статистика амалиётида қўлланиладиган «харажатлар – маҳсулот чиқариш» жадваллари тизими Миллий ҳисоблар тизими (МХТ) таркибига киради ва маҳсулот ҳамда хизматлар ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланиш, шунингдек, ишлаб

чиқариш жараёнида шаклланадиган даромадларнинг батафсил тавсифларини ўз ичига олади. У ушбу кўрсаткичларни батафсилроқ даражада макроиқтисодий таҳлил қилиш, МХТ имкониятларини тўлдириш ва кенгайтириш имконини беради.

«Харажатлар – маҳсулот чиқариш» жадвали тизимининг марказий унсури симметрик «харажатлар-маҳсулот чиқариш» жадвали ёки «тармоқлараро баланс» жадвали (ТАБ) деб аталади. ТАБ – бу иқтисодиётда ҳар хил турдаги маҳсулот ва хизматларни ишлаб чиқариш ва фойдаланиш ҳажмлари ўртасидаги тенгликни ўрнатадиган махсус жадвал тури. ТАБнинг мақсади – иқтисодиётдаги такрор ишлаб чиқариш жараёнини моддий ва харажатлар таркиби бўйича батафсил тармоқ мавжудлигида тўлиқ тавсифлашдан иборат.

ТАБда қўлланиладиган тармоқлар таснифи халқ ҳўжалиги тармоқлари классификатори (ХХТК) асосида тузилган. Шу билан бирга, ТАБда тармоқларни таснифлаш тамойиллари статистик амалиётда қабул қилинганлардан фарқ қилади. Иқтисодий статистикада саноат деганда тармоқ маҳсулотида маълум турдаги маҳсулотларнинг устунлиги асосида гуруҳланган корхоналар йиғиндиси тушунилади. ТАБ маҳсулот ва хизматларнинг бир хил гуруҳлари тўплами бўлган «соф» саноат тармоқлари учун тузилган.

ТАБ қуйидаги бўлимлардан (квадрантлардан) иборат. I квадрант жорий ишлаб чиқаришнинг тармоқлараро муносабатларини акс эттиради. Баланснинг II квадрантида жамғариш ва истеъмол қилиш учун фойдаланиладиган маҳсулотлар (якуний маҳсулот ёки ялпи ички маҳсулот) тармоқлар кесимида кўрсатилган. Қўшилган қиймат унсурлари ТАБнинг III квадрантида кўрсатилган.

Мамлакатда ҳўжалик юритувчи субъектлар томонидан ишлаб чиқарилган барча қўшилган қийматлар йиғиндиси ЯИМни ташкил этади. Ялпи қўшилган қиймат ишлаб чиқариш қийматидан оралиқ истеъмол қийматини айрилганига тенг. Қўшилган қиймат товарлар (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш ва уларни ишлаб чиқариш босқичидан бошлаб якуний истеъмолчига сотишгача

бўлган ишлаб чиқариш ва айланишнинг бутун цикли давомида яратилади.

Иктисодиёт назариясида қўшилган қиймат қуйидагича таърифланади [94]:

1) товарлар, ишлар ва хизматлар ишлаб чиқаришнинг муайян жараёнида яратилган қийматнинг ўсиши;

2) сотилган маҳсулот таннархи минус уни ишлаб чиқариш учун фойдаланилган материаллар таннархи;

3) оралиқ товарлар қиймати айирилиб ташланган тармоқлар сотув қиймати. Якуний маҳсулотни сотиш нархи якуний маҳсулотни ишлаб чиқаришнинг барча босқичлари қўшилган қиймат йиғиндисига тенг.

Қўшилган қийматнинг маҳсулот қийматиغا нисбати маҳсулот қийматининг бевосита уни ишлаб чиқарувчи томонидан яратилган қисмини акс эттиради. Аслида, бу харажатлар ишлаб чиқарувчи назорати остида амалга ошириладиган меҳнат ва капитал маҳсулотларининг умумий қийматиغا ҳисса қўшади. Шу тарзда аниқланган қўшилган қиймат улуши алоҳида корхона, саноат ва умуман иктисодиёт учун ҳисобланади.

Алоҳида тармоқлар даражасида бу кўрсаткич вақт ўтиши билан анча барқарор ва таҳлилий жиҳатдан қизиқиш уйғотади:

$$v_{c,j} = \frac{v_j}{x_j} \quad (1),$$

бу ерда:

$v_{c,j}$ – қўшилган қиймат улуши;

v_j – тармоқда яратилган қўшимча қиймат j ;

x_j – тармоқда маҳсулот чиқариш қиймати j .

Қўшилган қиймат улуши қанчалик юқори бўлса, саноат корхоналари томонидан ташқи етказиб берувчилардан оралиқ материаллар, товарлар ва хизматларни сотиб олиш нисбатан кичикроқ бўлади ва уларнинг бошқа корхоналар ёки олдинги ишлаб чиқариш занжири билан иқтисодий алоқалари заифлашади.

Қўшимча қийматнинг юқори улуши одатда ишлаб чиқариш занжирининг бошида бўлган ва кейинчалик фойдаланиш учун

материаллар, бутловчи қисмлар ва хизматларни етказиб бериш билан боғлиқ бўлган тармоқларга хосдир. Қўшилган қиймат улушини камайтириш ва шунга мос равишда оралик истеъмол улушини ошириш жараёни аутсорсинг деб номланади.

Соф қўшилган қиймат — бу ялпи қўшилган қиймат ҳамда истеъмол қилинган асосий капитал ўртасидаги фарқ. Корхона томонидан олинган соф қўшилган қиймат жалб қилинган тўрт томон ўртасида тақсимланади. Булар: иш ҳақи оладиган ходимлар; солиқ ва ижтимоий бадалларни йиғадиган давлат; корхонага берилган кредит учун фоиз оладиган кредиторлар; турли шаклларда фойда олиш ҳуқуқига эга бўлган ишлаб чиқариш воситаларининг эгалари: дивидендлар, жорий ҳисоб варақлар бўйича фоизлар, фойда ва бошқалар.

Қўшилган қиймат уч босқичдан ўтади: шаклланиши, тақсимланиши ва ишлатилиши (4.1-жадвал). Базавий баҳоларда ва жорий баҳоларда қўшилган қиймат, бухгалтерия ва иқтисодий қўшилган қиймат, ялпи ва соф қўшилган қиймат, ишлаб чиқарилган ва реализация қилинган қўшилган қиймат мавжуд.

Аграр секторнинг айрим тармоқлари бир хил технологик занжирда ишлаб чиқариш жараёнида ўзаро боғланган. Шунинг учун тахминан бир хил қўшилган қиймат ставкасини (хусусан, иш ҳақи ва фойда) олиш тавсия этилади. Бу кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш, фаолиятнинг якуний натижаларига юқори моддий қизиқиш ва ишлаб чиқариш жараёнида инновацияларни кенгроқ қўллаш имконини беради. Бу эса иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши учун зарур бўлган маҳсулотлар рақобатбардошлигини оширишга, мувозанатли иқтисодий ўсишни таъминлашга ёрдам беради.

Қўшилган қиймат занжирларини яратиш концепциясининг тамойиллари. Қиймат ёки харажат ёндашуви ғояси М. Портерга тегишли. Ўзининг «рақобатбардош устунлик: қандай қилиб юқори натижага эришиш ва унинг барқарорлигини таъминлаш» китобида у маҳсулот қийматини белгилаб, қиймат занжири тушунчасини киритди», маҳсулот қийматини» белгилашда ... хари-

дорлар бир маҳсулот ёки хизмат учун тўлашга тайёр бўлган, шунингдек, уни яратиш учун барча операцияларни амалга ошириш қийматни инобатга олишдир, шу жумладан, фойдани [112].

4.1-жадвал

Қўшимча қийматни шакллантириш, тақсимлаш ва улардан фойдаланиш хусусиятлари ва аниқлаш формуласи

Босқич	Қўшилган қиймат тавсифи	Формула
1. Шаклланиши	Қўшилган қиймат ($ДС_{шакл}$) – бу ялпи маҳсулот (ЯМ) ва оралиқ истеъмол (ОИ) ўртасидаги фарқ.	$ДС_{шакл} = ЯМ - ОИ$ (2)
2. Тақсимланиши	Қўшилган қиймат (ҚҚ) тасарруфдаги даромадга (Д) ва тўловлар учун ҳисобланган даромадга (ХД) бўлинади. Ҳисобланган даромадлар ёлланма меҳнатга иш ҳақи, солиқлар ва йиғимлар, кредитлар бўйича фоизлар, дивидендлардан ташкил топади.	$ҚҚ_{тақ} = Д + ХД$ (3)
3. Фойдаланиш	Тасарруфдаги даромад шахсий капиталнинг ўсиши ($\Delta ШК$) ва амортизациянинг ўсиши ($\Delta А$) га бўлинади. Ҳисобланган даромад-тўланган даромад (ХД) ва ички заём капиталининг кўпайиши ($\Delta ИЗК$). Шахсий капиталнинг ўсиши – бухгалтерия талқинида тақсимланмаган даромад миқдоридир. Амортизациянинг ошиши билан биргаликда у шахсий даромадни ҳосил қилади.	$ТС_{фой} = \Delta ШК + \Delta А + ХД + \Delta ИЗК$ (3)

Ма н б а: муаалиф томонидан тузилган.

Портер қиймат занжирини рақобатбардош устунликни аниқлаш ва уни мустаҳкамлаш йўлларини топишнинг асосий воситаси деб атайди. Унинг фикрича, бизнесда қиймат занжирини товарларнинг харажатлари ва қийматини шакллантирадиган тўққизта стратегик боғлиқ фаолиятдан иборат: компаниянинг асосий вазифаси занжирнинг ҳар бир бўғинида яратилган харажатлар ва қийматларни кузатиб бориш ва таҳлил қилиш ҳамда корхона самарадорлигини ошириш йўлларини топишдир [165].

Илмий адабиётлар «қиймат занжири», «қиймат занжирини яратиш», «қиймат занжирини бошқариш» ва бошқалар каби тоифалар билан ишлайди.

Г.Джереффининг асарлари занжир иштирокчилари ўртасида қиймат тақсимоти масаласига бағишланган. У М.Портре таълимотини ривожлантирган. Дж.Хамфри, Т. Стурджион билан ҳаммуаллифликда Т. Джереффи етакчилик ролини бажариш хусусиятига кўра, қиймат занжирларини фарқлаш табақалашувини кўрсатиб берган [141]. Икки турдаги қиймат занжирларини яратилиши ўртасидаги фарқни асослаб берди [109]: Харидорлар томонидан бошқариладиган занжирлар ва ишлаб чиқарувчилар томонидан бошқариладиган занжирлар. Бироқ, муаллиф занжирда ким харидор ва ким ишлаб чиқарувчи эканлигини белгиламайди [117].

Р.Каплинский ва М. Морис занжир ичидаги ва ташқарисидаги респондентларнинг кенг доирасидан эксперт баҳоларини олишга қаратилган ва занжир таркибини, унинг иштирокчиларининг ролини аниқлашга, қиймат занжири самарадорлигини ошириш захираларини баҳолашга имкон берадиган воситаларни жорий қилдилар [77].

«Қиймат занжири» тушунчаси корхона даражасида кўпроқ қўлланилади, чунки истеъмолчи учун қиймат аниқ микро даражада, яъни маълум бир корхонада яратилади. Бироқ, «қиймат занжири» тушунчаси макро ва мезо даражаларида, тармоқларни ўрганишда кўпроқ қўлланилади ва шу билан корхонанинг занжирдаги ўрнини, шунингдек бошқарув компаниясининг мавжудлигини таъкидлайди. Қўшилган қиймат занжиридаги (ҚҚЗ) бошқарувчи боғланиш унинг иштирокчилари ўртасида қўшилган қиймат тақсимогининг нисбатларини белгилаш қобилятига эга.

Ҳозирги кунда «Қўшилган қиймат занжири яратиш» концепциясига асосланиб, бизнесни самарали юритиш методологияси ишлаб чиқилган бўлиб, у дунёнинг етакчи иқтисодчилари орасида тан олинган.

Умуман олганда, таклиф этилаётган методиканинг камчилиги шундаки, унда ҚҚЗЯдан фойдаланиш натижаларини микдорий

баҳолашга етказилмаган эди. Ўтган асрнинг 90-йилларидан бошлаб кўплаб муаллифлар ва тадқиқотчилар (Барановская Т. П., Власенко А. В., Барановская Т. П., Власенко А. В., Лойко В. И) [59, 66, 81] ушбу бўшлиқни технологик интеграция билан ишлаб чиқариш тизимлари оқимини аниқлаш учун математик моделлар ва тадқиқот усуллари ишлаб чиқиш орқали тўлдиришга ҳаракат қилганлар (М. Портернинг терминологияси бўйича ҚҚЗЯ асосида ишлаб чиқариш тизимлари).

Дастлаб, қиймат занжири таҳлилининг мақсади, масалан, компанияларда ноишлаб чиқариш харажатларини камайтириш бўлган. Барча бизнес жараёнлар асосий ва ёрдамчиларга бўлинди: асосийлари тўғридан-тўғри маҳсулотнинг рақобатбардош афзалликларини яратди, ёрдамчи эса бизнес жараёнларининг нормал ишлаши учун зарурдир. Фаолиятнинг асосий турлари, қоида тариқасида, қуйидагиларни ўз ичига олади: қирувчи ресурсларни олиш, сақлаш ва тарқатиш; тайёр маҳсулотни қайта ишлаш, йиғиш, сифатини назорат қилиш; маҳсулотни тақсимлаш; истеъмолчиларни маҳсулот билан таништириш; сотишдан кейинги хизмат.

Қиймат занжирларини таҳлил қилиш ва режалаштириш жараёни асосий ваколатлар ва ишлаб чиқариш ресурсларини таҳлил қилишдан бошланиб, истеъмолчиларнинг афзалликларини таҳлил қилиш билан якунланиши мумкин. Занжирни бошқариш жараёни истеъмолчиларнинг устувор йўналишларини кўриб чиқишдан бошланиб, ресурсларни режалаштириш ва асосий ваколатлар билан тугайдиган муқобил варианты ҳам мавжуд [146].

Ҳозирги вақтда ва халқаро ташкилотлар томонидан қабул қилинган ҳолда, қиймат занжирининг қуйидаги таърифи энг кенг тарқалган [77, 110, 111] – бу корхоналар томонидан маҳсулот ёки хизматни ишлаб чиқиш босқичидан охиригى истеъмолчи томонидан фойдаланишга олиб келиш бўйича амалга ошириладиган тўлиқ фаолият туридир. Қиймат занжирларини кенгайтириш жараёнини қиёсий афзалликлар тамойилларига мувофиқ ишлаб чиқаришнинг географик бўлиниши деб ҳам таърифлаш мумкин, бу технологик тараққиёт, транспорт ва алоқа харажатларини ка-

майитириш, корпоратив фикрлаш ва бошқарув стратегияларининг ўзгариши, савдо режимларини изчил эркинлаштириш ва хорижий инвестициялар учун шароитларни оsonлаштириш билан таъминланади.

Биз А. А. Быкова, О.Д. Колб, Т.В. Хвалько фикрларини қўлаган ҳолда [65], репродуктив қиймат назарияларининг қиймат занжирини бошқаришнинг замонавий концепциясини ишлаб чиқишга қўшган ҳиссаси нафақат қиймат яратишнинг ўзига хос омилларига, балки улар ўртасидаги алоқаларга ҳам эътибор қаратишдан иборат деб ҳисоблаймиз. Бу бошқарувга тизимли ёндашувнинг асосий хусусиятидир. Қиймат занжирини бошқариш, ўз навбатида, алоҳида операциялар ва фаолиятлар ўртасидаги алоқаларни ўзгартиришни ўз ичига олади, бу эса иқтисодий тармоқлар даражасида салбий таъсирларга чидамли иқтисодий тизимларни шакллантириш имконини беради.

Ушбу мавзу бўйича турли муаллифларнинг нашрларини ўрганиш шуни кўрсатадики, маҳсулот нархини бошқаришнинг мавжуд назарий асослари амалий тавсифига эга муаммоларни ҳал қилиш учун тегишли услубий ёрдам билан қўллаб-қувватланмайдди. Хусусан, саноатнинг ўзига хос хусусиятларини, шу жумладан қишлоқ хўжалигини ҳисобга олган ҳолда қиймат занжирларини шакллантириш, саноатда маҳсулот қийматини шакллантириш жараёни иштирокчилари ўртасида қўшимча қиймат таксимотини оптималлаштириш усуллари мавжуд эмас.

Аграр секторда қўшилган қиймат занжирларини яратишга услубий ёндашув. ҚҚЗЯ ва унинг барча иштирокчиларини аниқлаш сифатли методологиянинг устуворлигига асосланган махсус тадқиқот дастури сифатида амалга оширилиши керак. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг қийматини шакллантириш ва уни занжирнинг асосий иштирокчилари ўртасида таксимлаш жараёнини аниқлаш лозим.

Тармоқдаги қиймат занжирлари чизмаларида асосий функционал алоқалар аниқланиши ва нафақат қишлоқ хўжалиги хом ашёсини етиштириш билан шуғулланадиган фермер, деҳқон ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш ташкилотлари, балки озиқ-

овқат маҳсулотларини қайта ишлаш ва ишлаб чиқариш билан шуғулланадиган озиқ-овқат саноати корхоналари томонидан яратилган қўшилган қиймат улуши ҳам баҳоланиши керак. Асосий ва ёрдамчи материаллар, асбоб-ускуналар ва технологияларни етказиб берувчи, маҳсулотларнинг улгуржи ва чакана савдоси билан шуғулланадиган ташқи контрагентлар томонидан асосий функционал боғланишлар ҳам аниқланади ва қўшилган қийматнинг фоиз улушлари аниқланади.

Қўшилган қиймат яратишни моделлаштириш учун экинлар стиштириш бўйича ахборот базасини яратиш зарур. Буларнинг барчаси қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи фермер, деҳқон ва қишлоқ хўжалиги ташкилотлари тўғрисидаги маълумотларга кўра, уларнинг фаолият турлари, иш муддати, ташкилий-ҳукукий шакли, солиққа тортиш тизими, асосий фондлар таркиби ва бошқалар бўйича тузилади. Қўшилиши лозим бўлади:

- ◆ молиявий-иқтисодий кўрсаткичлар (ишлаб чиқариш ҳажми, йўқотишлар, ялпи қўшилган қиймат ва бошқалар), бу умумий ва алоҳида экинлар бўйича ишлаб чиқаришни баҳолаш имконини беради;
- ◆ маҳсулот таннархи, унинг харажат моддалари бўйича тузилиши ва ишлаб чиқариш ва реализация цикли босқичлари контекстида импорт улуши;
- ◆ кредитлаш, суғурталаш, техник жиҳатдан тартибга солиш тизими ва тармокни давлат томонидан тартибга солишнинг бошқа омиллари самарадорлигини баҳолаш имконини берувчи давлат томонидан қўллаб-қувватлаш шакллари ва самарадорлиги тўғрисидаги маълумотлар;
- ◆ бозорнинг ҳолати, фойдаланиладиган технологиялар, инвестициялар, шу жумладан, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши учун ресурсларни етказиб бериш географияси ва тузилишини, асосий савдо каналларини ва бошқаларни баҳолашга имкон берадиган маълумотлар;
- ◆ қўшилган қиймат таркибини, маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотишнинг технологик циклининг босқичлари бўйича тақсимланишини, қўшилган қийматнинг ўсишига таъсир этув-

чи омилларни ва бошқа кўрсаткичларни баҳолаш имкони-
ни берувчи қўшилган қиймат тўғрисидаги маълумотлар.

Ушбу маълумотларга асосланиб, 4.2-жадвалда қишлоқ хў-
жалиги маҳсулотларининг таннархини, шунингдек, улар асоси-
да озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни таҳлил қилиш
мумкин.

4.2-жадвал

**Ишлаб чиқариш таннархини динамикада таҳлил қилиш
кўрсаткичлари (бўғдой, ун ва нон маҳсулотлари
ишлаб чиқариш мисолида)**

Кўрсаткичлар	Кўрсаткичнинг динамик қиймати				
	1 йил	2 йил	3 йил		t-йил
1. Бўғдой етиштириш					
Ўртача нарх (қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқа- рувчиларининг баҳоси)	$\bar{y}_1$	$\bar{y}_2$	$\bar{y}_3$		$\bar{y}_t$
Ҳақиқий фойда, зарар (-)	$x\phi_1$	$x\phi_2$	$x\phi_3$		$x\phi_t$
Товарларнинг чакана қиймати	$чқ_1$	$чқ_2$	$чқ_3$		$чқ_t$
Воситачининг товар сотишдан олган фой- даси, зарари (-)	$в\phi_1$	$в\phi_2$	$в\phi_3$		$в\phi_t$
2. Ун ишлаб чиқариш					
Бир бирлик маҳсулотнинг тўлиқ таннархи	$т\tau_1$	$т\tau_2$	$т\tau_3$		$т\tau_t$
Маҳсулот ишлаб чиқарувчини сотиш нархи	$сн_1$	$сн_2$	$сн_3$		$сн_t$
Ҳақиқий фойда, зарар (-)	$x\phi_1$	$x\phi_2$	$x\phi_3$		$x\phi_t$
Товарларнинг чакана қиймати	$чқ_1$	$чқ_2$	$чқ_3$		$чқ_t$
Воситачининг товар сотишдан олган фой- даси, зарари (-)	$в\phi_1$	$в\phi_2$	$в\phi_3$		$в\phi_t$
3. Нон ва нон маҳсулотлари ишлаб чиқариш					
Бир бирлик маҳсулотнинг тўлиқ таннархи	$т\tau_1$	$т\tau_2$	$т\tau_3$		$т\tau_t$
Товар ишлаб чиқарувчининг сотиш нархи	$тсн_1$	$тсн_2$	$тсн_3$		$тсн_t$
Ҳақиқий фойда, зарар (-)	$x\phi_1$	$x\phi_2$	$x\phi_3$		$x\phi_t$
Товарларнинг чакана қиймати	$иқ_1$	$иқ_2$	$иқ_3$		$иқ_t$
Воситачининг товар сотишдан олган фойдаси, зарари (-)	$в\phi_1$	$в\phi_2$	$в\phi_3$		$в\phi_t$

Ма н б а: муаалиф томонидан тузилган.

Ўз-ўзидан қишлоқ хўжалигида фаолият юритувчи хўжалик юритувчи субъектларнинг технологик циклда бирин-кетин кетаётган операцияларга ихтисослашуви автоматик равишда ягона қиймат занжирида иштирок этишни кўрсатмайди. Иктисодий агентлар икки шартда ҚҚЗЯнинг бўғинларига айланади:

1) бошқа бўғинлар билан биргаликда ишлаб чиқариш ва иктисодий рентани ўзлаштириш;

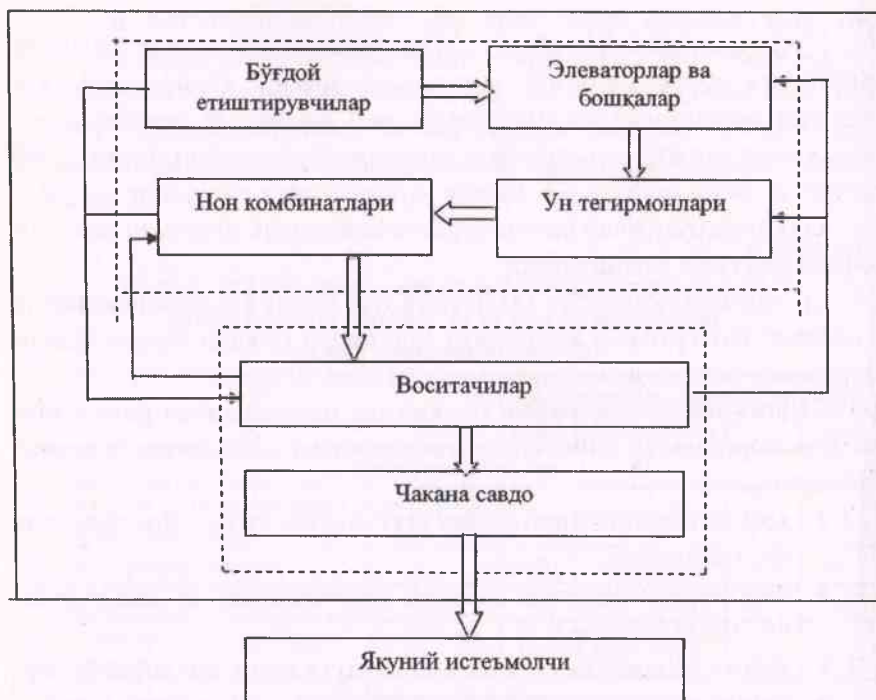
2) классик бошқарув (а) поғона ёки квази интеграциялашган (гибрид) (б) тузилма доирасида бошқарув орқали бошқа иштирокчилар билан ҳаракатларни мувофиқлаштириш.

Тадқиқотнинг дастлабки босқичида қиймат занжирига киритилган корхоналар аниқланди, масалан, нон маҳсулотлари ишлаб чиқаришда:

- ◆ хом ашё етиштириш билан шуғулланувчи қишлоқ хўжалик корхоналари;
- ◆ уни сақлашга ихтисослашган корхоналар (лифтлар ва бошқа омборхоналар);
- ◆ хом ашёни қайта ишлаш билан шуғулланувчи корхоналар;
- ◆ ишлаб чиқариш корхоналари (новвойхона ва бошқалар);
- ◆ товарларни охирги истеъмолчига олиб келиш билан шуғулланадиган корхоналар (чакана савдо ва воситачилик савдо компаниялари).

4.1-расмда ҚҚЗЯ ишлаб чиқариш жараёнида (масалан, нон ишлаб чиқариш) иштирок этувчи хўжалик юритувчи субъектларнинг тузилиши кўрсатилган.

Қўшилган қиймат ва фойда турли хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида бир текис тақсимланмайди. Хўжалик юритувчи субъект томонидан қабул қилинган қўшимча қиймат миқдори, биринчи навбатда, унинг якуний маҳсулот қиймат занжиридаги ўрнига (ҳолатига) (ёки амалга ошириладиган иктисодий фаолият турига (турларига)), иккинчидан, ишлаб чиқарилган ва сотилган маҳсулот турига ва учинчидан, механизмга боғлиқ маҳсулотларнинг алоҳида гуруҳлари нархларини давлат томонидан тартибга солиш. Шундай қилиб, ишлаб чиқариш занжири доирасида қў-

4.1-расм. Нон маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун қиймат занжири ўнслари

Ма а н б а: муаллиф ишланмаси.

шилган қиймат таркиби ва тузилишини ўрганиш хўжалик юри-тувчи субъектларнинг самарадорлигини ошириш ва уларнинг бозордаги рақобатбардош ўрнини мустаҳкамлашга қаратилган бошқарув қарорларини қабул қилиш учун асос бўлиб хизмат қи-лади.

Математик жиҳатдан ишлаб чиқариш занжири маҳсулот ёки хизматларни ишлаб чиқариш ва тарқатишнинг тармоқ кетма-кетлиги сифатида ифодаланиши мумкин. Бунинг учун ишлаб чиқаришда қўлланиладиган оралик маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун таркибий қисмларга кетма-кет ажратиш керак. Фараз қилайлик, кишлок хўжалигида $N = \{1, 2, \dots, n\}$ та тармоқ

Ўлғанди кредитлар	Сугурга	Субсидия	Соліқ имтиёзлари	Назорат чекловлари	Валюта курси	Бокхона ва тарифларини тартибга солиш	Транспорт тарифлари
бор	йук	бор	бор	йук	бор	йук	йук
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
Бўғдой дони (уруғ) 2-3 %	Экин 34-40 %	Парварин- лаш 20 %	Тоталаш 20-25 %	Саклаш 7-10 %	Уруғ / Хом ашё, материаллар / Химия воситалари / Ҳосилни саклаш, қайта ишлаш жойларига / Махсулотларини сотиш жойларига йитиш	5-8 %	Транспорт
Сотиб олиш +	Қишлоқ хўжалиги +	Аграр техника +	Аграр техника +	Ишлаб чиқарувчи +			
Ишлаб чиқариш +	Аграр техника +	Агрохимё +	Механиза- циялаш +	Бошқа. Хавфли моддаларини саклаш (ўғитлар, ёқилги-мойлаш материаллари, химия воситалари) +			
Саклаш +	Агрохимё +	Фито санитар назорат +					
Реализация -							
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
Иш хақи 11-17%—	Амортиза- ция 10-30%—	Соліқлар 1-6%—	Фойда 18-53%—		Усмонлик ларини химия қилиш химияни +	Агрохимёвий хизмат +	Узғиребна лдор (қимёвий химия) +
					Ишлаб чиқариш- техник ва технологик тархнб		
Дон етиштириш бўйича қўшилган қиймат (... (сум).							

4.2-расм. Донни етиштириш, сақлаш ва ташиш бўйича агрегатлашган қўшилган қиймат занжирининг умумлаштирилган модели

Ма н б а: илмий манбаларни умумлаштириш асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

мавжуд. Шу билан бирга, ҳар бир тармоқ деганда бир хил ёки ўхшаш фаолият билан шуғулланадиган ташкилотлар гуруҳи тушунилади. Шу турдаги тармоқда дон маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва тарқатиш занжирини яратиш умумлашган модели 4.2-расмда ифода этилган.

Ўз навбатида, a_{kj} ишлаб чиқариш учун k тармоқ корхоналари, масалан, $a_{lk} = z_{lk}/x_k$ бўлган l тармоқ томонидан ишлаб чиқарилган товар ва хизматларнинг $a_{lk} a_{kj}$ birlikларини сарфлашлари керак. Иқтисодиётда N та тармоқ мавжуд бўлганлиги сабабли, уларнинг маҳсулотларини сотиб олишнинг умумий қиймати

$$\sum_l^N a_{lk} a_{kj} \text{ бўлади.}$$

Тармоқ корхоналарининг ҳиссаси m , учинчи босқичда $a_{ml} a_{lk} a_{kj}$ га тенг ёки жами N тармоқ иқтисодиётига:

$$\sum_m^N \sum_l^N a_{ml} a_{lk} a_{kj} \text{ (2) бўлади ва ҳ.к.}$$

j тармоқ маҳсулотининг бир бирлигини ишлаб чиқариш учун зарур бўлган занжирнинг ушбу уч босқичида барча тармоқларда ишлаб чиқариш ҳажми қуйидагиларга тенг:

$$a_{kj} + \sum_l^N a_{lk} a_{kj} + \sum_m^N \sum_l^N a_{ml} a_{lk} a_{kj}. \quad (3)$$

Худди шундай, ишлаб чиқариш занжирини олдинга ўтказиб бориш мумкин, яъни, j тармоқ маҳсулотларидан кейинги фойдаланиш нуқтаи назаридан.

Аграр секторда қўшилган қийматни прогноз қилиш алгоритми ишнинг 4.1-иловасида келтирилган.

Аграр сектор кишлок хўжалигида ишлаб чиқариш жараёнининг қўшилган қиймат занжирини математик моделлаштириш. Энг универсал иқтисодий категория сифатида қиймат оқимлари асосида ишлаб чиқариш жараёнларини таҳлил қилиш ёндашуви Денисов А.А томонидан таклиф этилган [70]. Унинг ёндашувида ишлаб чиқариш моддий ва меҳнат ресурслари бўғинлар (блоклар) сифатида ифодаланган бўлиб, улар ўртасида қиймат оқимлари ўтади. Бу муаллифга электр даврларининг математик

назариясини, шу жумладан ўтиш даврини оқимларнинг микдорий таҳлилида қўллаш имконини берди.

Лойко В.И., Барановская Т.П., Луценко Е.В., Трубилин А.И. [81, 148, 99] кишлок хўжалиги ишлаб чиқариш жараёнининг қўшилган қиймат занжири бўйича олиб борган тадқиқотларида асосий харажатлар пул оқими d_1 бўйича, қўшимча харажатлар эса умумий ҳолда асосий харажатларнинг улуши сифатида белгиланди.

Ишлаб чиқариш нуктаи назаридан, қўшимча харажатлар — бу бир турдаги материаллар оқимини бошқасига айлантириш жараёнига кетадиган харажатлар. Шунинг учун қўшилган қиймат технологик ишлаб чиқариш занжири чизмаси бўйича пул оқими икки d_{11} ва d_{12} оқимга бўлиниши керак.

$$d_1 = d_{11} + d_{12}. \quad (4)$$

d_{11} оқими кишлок хўжалиги ишлаб чиқариш харажатларини қоплайди ва шу билан М1 асл моддий оқимини яратади. Қўшимча пул оқими d_{12} ҳар бир материал оқими трансформацияси блокадаги трансформация жараёнлари харажатларини қоплаш учун мўлжалланган.

Оқим йўли $d_{11} \rightarrow$ қуйидагича таърифланиши мумкин. M_1 моддий оқими кишлок хўжалиги ишлаб чиқариш блокада («Қ/х ишлаб чиқариш») d_{11} трансформацияси натижасида юзага келади. d_{11} оқими $M_1 = k_1 d_{11}$ ишлаб чиқариш харажатларини қоплайди, бу ерда k_1 блокдаги d_{11} пул оқимининг («Қ / х ишлаб чиқариш») кишлок хўжалиги маҳсулотларининг (ўсимлик ёки чорвачилик) М1 моддий оқимига конвертация коэффициенти сифатида қаралиши мумкин (4.3-расм).

Агар кишлок хўжалиги маҳсулотининг вазн бирлигини ишлаб чиқариш таннархининг пул эквивалентини C_a билан белгиласак (бирлик харажатлари), у ҳолда маълум пул оқими d_{11} учун M_1 ишлаб чиқариш ҳажмини қуйидагича ёзиш мумкин:

$$M_1 = \frac{d_{11}}{C_a}, \quad \text{яъни,} \quad k_1 = \frac{1}{C_a}, \quad (5)$$

Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш жараёнининг қўшилган қиймат занжири чизмадаги шартли белгилар		
1.	d_{11}	- харажатларнинг асосий пул оқими;
2.	d_{12}	- қўшимча пул оқими (конверсия жараёнлари харажатлари);
3.	d_{121}	- сақлаш харажатлари
4.	d_{122}	- циклик қайта ишлаш, қўшилган қиймат занжири боғланишларидаги трансформация жараёнларининг харажатлари;
5.	d_{1221}	- цикли қайта ишлаш, қўшилган қиймат занжирининг биринчи босқичида (биринчи бўғинда) M_2 материал оқимини k_{21} конвертация коэффиценти билан M_{21} материал оқимига айлантириш харажатлари;
6.	d_{1222}	- цикли қайта ишлаш, қўшилган қиймат занжирининг иккинчи босқичида (иккинчи бўғин) M_{21} материал оқимини k_{22} конвертация коэффиценти билан M_{22} материал оқимига айлантириш харажатлари;
7.	d_{122n}	- даврий қайта ишлаш чиқариш қўшилган қиймат занжирининг N – босқичида (N – бўғин) M_{2n-1} материал оқимини k_{2n} конвертация коэффиценти билан M_{2n} материал оқимига айлантириш харажатлари;
8.	d_2	- ишлаб чиқарилган маҳсулотларни бозорда сотишдан тушган маблағларнинг пул оқими.

4.3-расм. Аграр сектор қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш жараёнининг қиймат занжири диаграммаси

Ма н б а: муаллиф ишланмаси.

M_1 моддий оқими кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш учун «Жамғарма» блокининг кириш қисмига киради, унда кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари баъзи ўзгаришларга (трансформацияга) учрайди.

«Жамғарма» блокининг чиқишида бир цикл учун мўлжалланган материал оқими аллақачон ҳаракат қилмоқда:

$$M_2 = \frac{1}{m} k_2 M_1, \quad (6)$$

m – ишлаб чиқариш давридаги цикллар сони;

k_2 – «Жамғарма» блокининг конверция коэффиценти.

Циклик қайта ишлаш саноатининг қиймат занжири n та бўлгандан иборат ҳисобланади.

4.2. Агробизнес тармоқлари корхоналарида қўшилган қиймат занжирини яратиш услубияти

Бугунги кунда Ўзбекистонда кишлоқ хўжалиги соҳасини ривожлантириш учун катта имкониятлар мавжуд. Ушбу тармоқнинг асосини унинг аграр бизнеси (кейинги ўринларда – агробизнес) ташкил этади. Агробизнес бозор иқтисодиётининг тармоғи сифатида 1955 йилдан бошлаб ривожланган мамлакатларда кенг тарқалди. Иқтисодий адабиётларда [92] агробизнес кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етказиб бериш соҳасидаги хизматларни ишлаб чиқариш ва тақсимлаш бўйича барча операциялар, фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш операциялари, кишлоқ хўжалиги хом ашёси ва ундан яратилган товарларни сақлаш, қайта ишлаш, сотиш бўйича операциялар йиғиндиси сифатида таърифланади..

Агробизнес иқтисодий фаолият тури сифатида кишлоқ ҳудудларини ривожлантиришга, хусусан, аҳоли даромадларини оширишга ва маҳаллий бюджетларга солиқ тушумларини кўпайтиришга, кичик ва ўрта аҳоли пунктларида аҳоли бандлигини таъминлаш муаммосини ҳал этишга хизмат қилади. Ишлаб чиқилган бу фаолият жуда мураккаб ва хилма-хилдир. Қишлоқдаги тадбир-

кор катта билимга эга бўлиши ва кўп иш қилишга қодир бўлиши керак. Унинг агробизнес соҳасидаги касбий қизиқишлари доираси қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти доирасидан ташқарида бўлиб, қишлоқ хўжалиги ҳам ашёсини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, сақлаш, саноат ва ижтимоий агрохизматлар, ташиш ва сотиш соҳасида бозор ва давлат томонидан тадбиркорликни тартибга солиш вазифалари билан белгиланади. Мамлакат аҳолисининг озиқ-овқатга бўлган эҳтиёжини, асосан, ўз ишлаб чиқариши ҳисобидан қондириш агробизнеснинг олий мақсади ҳисобланади [92].

Агробизнеснинг мақсади қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабни тўлиқ таъминлаш шароитида даромадни максимал даражада оширишдир. Агробизнесни бундай тушуниш уни қишлоқ хўжалигини зарур ресурслар билан таъминлаш ҳамда озиқ-овқат ва техник хом ашёни ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва тақсимлашнинг кетма-кет босқичларини амалга оширишни мувофиқлаштириш тизими сифатида қарашга имкон беради.

«Янги Ўзбекистон» стратегияси вазифаларини амалга оширишда республика ҳудудларида қишлоқ хўжалиги соҳасини ривожлантиришнинг мақсадли таҳлили муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга. Худудий миқёсда ишлаб чиқариш самарадорлигини баҳолаш учун ялпи худудий маҳсулот (кейинги ўринларда ЯҲМ), шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг кўрсаткичлари уларни ривожлантиришнинг асосий кўрсаткичидир. Қишлоқ хўжалигидаги иқтисодий фаолият минтақалардаги ўрмон ва балиқчилик билан биргаликда ЯҲМда турли хил ўринларни эгаллайди, бу эса, аслида, ҳудудларнинг ихтисослашувига боғлиқ.

2020 йилда «Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги» фаолият йўналиши бўйича ялпи қўшилган қиймат (кейинги ўринларда ЯҚҚ) 151250,9 млрд.сўмни ташкил этди ва 2017 йилга нисбатан бу кўрсаткич 1,7 баробарга ошди (4.3-жадвал).

Республика ҳудудларида ЯҚҚ мутлақ кўрсаткичларда сезиларли суръатларда ўсди. Чунончи, сўнгги тўрт йилда бу кўрсат-

Ўзбекистон ҳудудлари бўйича қишлоқ, ўрмон ва балиқ ҳўжалигининг ялли қўшилган қўймати
(2017–2020 йиллар)

Ҳудуд	2017 й.		2018 й.		2019 й.		2020 й.	
	Млрд-сўм	Жамига нисбатан, %	Млрд-сўм	Жамига нисбатан, %	Млрд-сўм	Жамига нисбатан %	Млрд-сўм	Жамига нисбатан %
Ўзбекистон Республикаси	90983,9	100	113660,7	100	130306,9	100	151251,0	100
Қорақолпоғистон Республикаси	2783,7	3,1	4005,9	3,5	5034,1	3,9	6005,0	4,0
вилоятлар:								
Андижон	9603,2	10,6	11830,4	10,4	14054,6	10,8	15676,0	10,4
Бухаро	7713,9	8,5	10003,5	8,8	11171,0	8,6	13786,4	9,1
Жиззах	5262,9	5,8	6906,2	6,1	8195,9	6,3	9583,8	6,3
Қашқадарё	9150,6	10,1	10674,6	9,4	12189,0	9,4	14528,9	9,6
Навоий	3940,6	4,3	5050,7	4,4	5756,6	4,4	6896,1	4,6
Наманган	6962,4	7,7	8371,0	7,4	9901,7	7,6	11357,5	7,5
Самарқанд	13213,9	14,5	15350,5	13,5	16925,5	13,0	19452,5	12,9
Сурхондарё	7351,3	8,1	9189,6	8,1	10710,9	8,2	11736,8	7,8
Сирдарё	3112,9	3,4	3517,8	3,1	4571,8	3,5	4990,9	3,3
Тошкент	9015,3	9,9	11042,5	9,7	12460,2	9,6	14858,1	9,8
Фарғона	7256,7	8,0	10245,2	9,0	10896,7	8,4	12583,8	8,3
Хоразм	5616,6	6,2	7472,9	6,6	8438,9	6,5	9795,3	6,5

Ма н б а: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра тузилган.

кич Қорақалпоғистон Республикасида энг салмоқли бўлиб, унинг ҳажми 2,2 баробарга ошиб, 2020 йилда 6 005 миллиард сўмни ташкил этди. Шунингдек, Бухоро, Жиззах ва Навоий вилоятларида бу даврда ҳар бир вилоятда 1,8 бараварга ўсиш кузатилди.

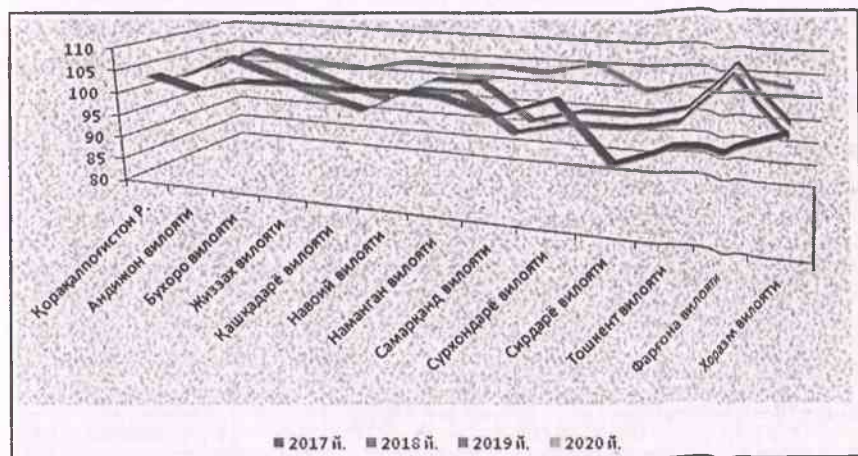
Ҳудудларда кишлоқ хўжалигининг ривожланиш даражасини ҳар бир ҳудуднинг ЯММдаги ЯҚҚ кўрсаткичининг улуши билан тавсифлаш мумкин. 2017 ва 2020 йиллар учун уларнинг ҳудудлар бўйича улуши 4.3-жадвалда келтирилган маълумотларга асосланиб, ҳудудларда кишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг учта даражасини (юқори, ўрта ва нисбатан паст) ажратиш мумкин.

ЯХМда ялпи қўшилган қиймат улуши 44,4 фоиздан 52,8 фоизгача бўлган ҳудудларга Жиззах вилояти (52,8 фоиз), Сурхондарё вилояти (47,1 фоиз), Хоразм вилояти (45,3 фоиз) ва Самарқанд вилояти (44,4 фоиз) киради.

Ундан кейинги ўринда кишлоқ хўжалиги тармоғининг ўртача ривожланиш даражасига эга бўлган ҳудудлар туради, уларда ЯХМда ЯҚҚ улуши 43,7% – 35,5% оралиғида. 2020 йил якуни бўйича бу ҳудудларга қуйидагилар киради: Бухоро вилояти (43,7 фоиз), Наманган ва Андижон вилоятлари (ҳар бири 40,7 фоиз), Қашқадарё вилояти (40,3 фоиз) ва Сирдарё вилояти (38,8 фоиз).

Бундай ўсиш тенденциясига қарамай, агар ҳудудларнинг ЯҚҚдаги ҳиссасини ҳисобга оладиган бўлсак, 2020 йилда республика кўрсаткичида Сирдарё вилояти ва Қорақалпоғистон Республикасининг салмоқли улуши (мос равишда 3,3 фоиз ва 4 фоиз) бўлганлигини кўриш мумкин.) (4.3-жадвал). Ўтган йили бу кўрсаткич бўйича энг юқори ўринлар Андижон, Самарқанд, Тошкент ва Қашқадарё вилоятлари бўлди, жами ЯҚҚнинг 41,8 фоизини ташкил этди.

4.4-расмда кўрсатилган ЯҚҚнинг ўсиш (камаيиши) индекслари 2017–2020 йиллар давомида, қандай ўзгарганини кўришингиз мумкин. Республика ҳудудларида кўрсаткич билан боғлиқ вазият, 2017 йилда 2016 йилга нисбатан ўсиш суръатлари республиканинг Сирдарё (7,1 фоизга), Тошкент (2,9 фоиз) ва

4.4-расм. Ўзбекистон ҳудудлари бўйича ялпи қўшилган қийматнинг ўсиш (пасайиши) индекслари, %

Маълумотлар: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра тузилган.

Фарғона (2,7 фоиз) каби вилоятларида ЯҚҚнинг камайганини кўрсатади. Бирок, 2020 йилдаги вазият бироз фарқ қилади, чунки барча ҳудудларда ЯҚҚнинг ўсиш суръатлари аҳамияти камроқ бўлса ҳам ўсган. ЯҚҚнинг ўртача йиллик ўсиш суръати 2,8 фоизни ташкил этди.

Юқоридаги таҳлилларга асосланган кишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликларининг 2012–2021 йиллардаги ялпи қўшилган қиймат кўрсаткичларининг статистик таҳлили ва уларни 2022–2030 йиллар учун прогнозлари амалга оширилди. Бунда 2012–2021 йиллар давомида иктисодиётнинг барча тармоқлари фаолиятдан олинган ялпи қўшилган қийматнинг статистик кўрсаткичларини ретроспектив (динамик қаторлар асосида) таҳлил қилиш. Дастлаб u_1 мезони (яъни, барча тармоқлар фаолиятдан олинган ялпи қўшилган қиймат) бўйича маълумотларнинг статистик таҳлили ўтказилади ва 2030 йилгача башорат қилинадиган давр (t) билан белгиланади. Бу (t_1^I, t_{10}^I) давр учун таҳлил қилинадиган куйидаги маълумотларга мос келади:

t_1^I – 2012 й.; t_2^I – 2013 й.; t_3^I – 2014 й.; t_4^I – 2015 й.; t_5^I – 2016 й.;
 t_6^I – 2017 й.; t_7^I – 2018 й.; t_8^I – 2019 й.; t_9^I – 2020 й.; t_{10}^I – 2021 й.

Қабул қилинган белгиларга мувофиқ тегишли 4.4-жадвални шакллантирамиз.

4.4-жадвал

**Ўзбекистонда 2012–2021 йиллар учун ялпи қўшилган қийматнинг
 статистик кўрсаткичлари, жорий нархларда**

Ялпи қўшилган қиймат, жами (yI мезони)		Шу жумладан қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг ялпи қўшилган қиймати (y2 мезони)	
Давр	Кўрсаткич	Давр	Кўрсаткич
$t_1^I \dots t_{10}^I$	Млрд. сўм	$t_1^I \dots t_{10}^I$	Млрд. сўм
t_1^I (2012)	113273,4	t_1^I (2012)	36954,7
t_2^I (2013)	137382,9	t_2^I (2013)	42636,8
t_3^I (2014)	168449,1	t_3^I (2014)	53613,2
t_4^I (2015)	201204,0	t_4^I (2015)	64680,3
t_5^I (2016)	232990,4	t_5^I (2016)	74779,0
t_6^I (2017)	282684,4	t_6^I (2017)	90983,9
t_7^I (2018)	379152,9	t_7^I (2018)	113660,7
t_8^I (2019)	484128,7	t_8^I (2019)	130306,9
t_9^I (2020)	557813,5	t_9^I (2020)	151279,6
t_{10}^I (2021)	681423,7	t_{10}^I (2021)	183518,5

Ма н б а: муаллиф томонидан тузилган.

Ушбу жадвалда келтирилган маълумотлар таҳлил қилинаётган yI мезони $t_1^I \dots t_{10}^I$ давр давомида 113273,4 млрд.сўмдан 681423,7 млрд.сўмгача ёки 6 баробар ошганлигини кўрсатади. Мамлакатимизда ялпи қўшилган қиймат (yI) ҳар йили ўртача 323850,3 млрд.сўмга ошиб борган.

Ҳар бир йил алоҳида таҳлил қилинса, у ҳолда yI мезони ўтган йилга нисбатан ўсиш йўналишида қуйидагича ўзгарган: $t_1^I \rightarrow t_0^I = 23,6\%$, мос равишда, $t_2^I \rightarrow t_1^I = 21,3\%$, $t_3^I \rightarrow t_2^I = 22,6\%$; $t_4^I \rightarrow t_3^I = 19,4\%$; $t_5^I \rightarrow t_4^I = 15,8\%$; $t_6^I \rightarrow t_5^I = 21,3\%$; $t_7^I \rightarrow t_6^I = 34,1\%$; $t_8^I \rightarrow t_7^I = 27,7\%$; $t_9^I \rightarrow t_8^I = 15,2\%$; $t_{10}^I \rightarrow t_9^I = 22,2\%$.

Прогноздан олдинги таҳлил доирасида биз томондан ўрганилган иккинчи кўрсаткич – бу 2012–2021 йиллар давомида қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари фаолиятдан олинган ялпи қўшилган қийматдир.

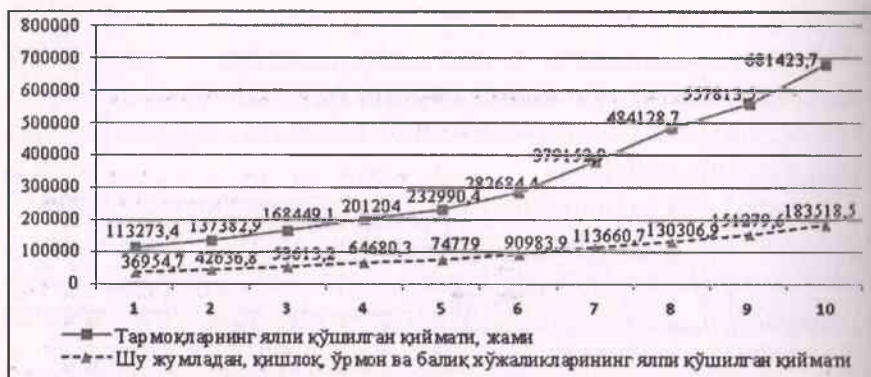
Ҳозирда биз таҳлил қилинадиган ва сўнгра унинг 2022–2030 йилларга мўлжалланган маълумотлари прогноз қилинадиган иккинчи кўрсаткич республикамызда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари фаолиятдан олинган ялпи қўшилган қиймат (у2 мезони) ҳисобланади. Ушбу мезон учун ҳам $t_1^2 \dots t_{10}^2$ кўринишга эга даврий оралиқ ўрнатилган.

Шунга мувофиқ, t_1^2 – бу 2012 йилда олинган маълумотлар, мос равишда, t_2^2 – 2013 й., t_3^2 – 2014 й., t_4^2 – 2015 й., t_5^2 – 2016 й., t_6^2 – 2017 й., t_7^2 – 2018 й., t_8^2 – 2019 й., t_9^2 – 2020 й., t_{10}^2 – 2021 йилда олинган маълумотлар эканлиги белгиланган.

Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликларининг ялпи қўшилган қиймати (у2) бўйича статистик маълумотларнинг ретроспектив таҳлили ушбу кўрсаткичнинг ($t_1^2 \dots t_{10}^2$) давр мобайнида қанчалик ошганлигини кўрсатади. 2012–2021 йиллар давомида ушбу тармоқлар фаолиятдан олинган ялпи қўшилган қиймат қарийб 5 баравар, яъни 36954,7 млрд.сўмдан 183518,5 млрд.сўмгача ошди. 4.5-расмда 2012–2021 йилларда барча тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати ҳамда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг ялпи қўшилган қиймати кўрсаткичларининг графиклари келтирилган.

у1 мезонида у2 мезонининг t_{10}^2 (2021 й.) даврнинг t_{10}^1 (2021 й.) даврга нисбати каби улуши 26,9% ни ташкил этади. t_1^2 даврда у1 мезонидаги у2 мезони t_1^1 даврга нисбатан 5,7 фоиз бандга пасайганлигини кўриш мумкин.

Таҳлил қилиш давомида биз у2 мезони (қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари фаолиятдан олинган ялпи қўшилган қиймат) у1 (иқтисодиётнинг барча тармоқлари фаолиятдан олинган ялпи қўшилган қиймат) кўрсаткичига қараганда камроқ даражада ўсганлиги сингари қизиқарли фактга дуч келдик. Бу факт таҳлил қилинган ($t_1^2 \dots t_{10}^2$) даврда у2 иккинчи мезон учун

4.5-расм. Ўзбекистонда 2012–2021 йилларда барча тармоқлар бўйича ҳамда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари фаолиятдан олинган ялпи қўшилган қиймат кўрсаткичлари, млрд. сўм

Ма н б а: муаллиф томонидан тузилган.

олинган қуйидаги маълумотлар билан тасдиқланади. Шундай қилиб: $t_1^2 \rightarrow t_0^2 = 20,5\%$, мос равишда, $t_2^2 \rightarrow t_1^2 = 15,4\%$, $t_3^2 \rightarrow t_2^2 = 25,7\%$; $t_4^2 \rightarrow t_3^2 = 20,6\%$; $t_5^2 \rightarrow t_4^2 = 15,6\%$; $t_6^2 \rightarrow t_5^2 = 21,7\%$; $t_7^2 \rightarrow t_6^2 = 24,9\%$; $t_8^2 \rightarrow t_7^2 = 14,6\%$; $t_9^2 \rightarrow t_8^2 = 16,1\%$; $t_{10}^2 \rightarrow t_9^2 = 21,3\%$ ташкил этади.

Бундан ташқари, 4.5-жадвалда келтирилган таҳлил қилинаётган ўн йиллик (2012-2021 йй.) давомида у1 ва у2 мезонларини ўсиш фоизининг камайиш тартибида гуруҳлаш шуни кўрсатадики, биринчи мезон бўйича энг катта ўсиш 34,1% дан (2017 йилга нисбатан 2018 йил) бошланади ва 15,2% (2019 йилга нисбатан 2020 йил) билан яқунланади. Иккинчи мезон (у2) бўйича ўхшаш кўрсаткичнинг юқори чегараси 25,7% (2013 йилга нисбатан 2014 йил), пастки чегараси 14,6% ни (2018 йилга нисбатан 2019 йил) ташкил этади.

$R^2 = 0,9$. Иқтисодиёт барча тармоқларининг ялпи қўшилган қиймати (у1 мезони) ҳамда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари фаолиятдан олинган ялпи қўшилган қиймат (у2 мезони) бўйича прогноз кўрсаткичларининг таҳлили. у1 мезон учун $t_{11}^1 - t_{19}^1$ даврга мўлжалланган чизикли функция модели қуйидагича аниқланган:

Ялпи қўшилган қийматни камайиш тартибида гуруҳлаш,
ўтган йилга нисбатан %да

Ялпи қўшилган қиймат, жами (y , мезони)			Шу жумладан, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликларининг ялпи қўшилган қиймати (y_2 мезони)		
	Давр $t_1^1 \dots t_{10}^1$	Ўтган йилга нисбатан %да		Давр $t_1^2 \dots t_{10}^2$	Ўтган йилга нисбатан %да
1	t_7^1 (2018)	34,1	1	t_3^2 (2014)	25,7
2	t_8^1 (2019)	27,7	2	t_7^2 (2018)	24,9
3	t_1^1 (2012)	23,6	3	t_6^2 (2017)	21,7
4	t_3^1 (2014)	22,6	4	t_{10}^2 (2021)	21,3
5	t_{10}^1 (2021)	22,2	5	t_4^2 (2015)	20,6
6	t_2^1 (2013)	21,3	6	t_1^2 (2012)	20,5
7	t_6^1 (2017)	21,3	7	t_9^2 (2020)	16,1
8	t_4^1 (2015)	19,4	8	t_5^2 (2016)	15,6
9	t_5^1 (2016)	15,8	9	t_2^2 (2013)	15,4
10	t_9^1 (2020)	15,2	10	t_8^2 (2019)	14,6

Маълумот: муаллиф томонидан тузилган.

$$y = 61929t - 16760, \quad R^2 = 0,93.$$

Барча тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати y , кўрсаткичи бўйича башорат қилинадиган давр ($t_{11}^1 - t_{19}^1$) қуйидагича белгиланган: $t_{11}^1 - 2022$ й.; $t_{12}^1 - 2023$ й.; $t_{13}^1 - 2024$ й.; $t_{14}^1 - 2025$ й.; $t_{15}^1 - 2026$ й.; $t_{16}^1 - 2027$ й.; $t_{17}^1 - 2028$ й.; $t_{18}^1 - 2029$ й.; $t_{19}^1 - 2030$ й.

Дастлаб, y , мезони прогноз қилинаётган биринчи 2022 йилда (t_{11}^1) прогнозгача бўлган охириги 2021 йилга (t_{10}^1) нисбатан қандай ошганини таҳлил қиламиз. Ялпи қўшилган қийматни прогноз қилиш бу кўрсаткичнинг ушбу даврда 2,5% га пасайганини кўрсатади, бу эса арифметик хато билан боғлиқ бўлиши мумкин. 4.8-жадвалда ушбу мезоннинг 2022-2030 йиллар учун прогноз маълумотлари кўрсатилган.

Умуман $t_{11}^1 - t_{19}^1$ давр давомида барча тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати y 664459,0 млрд.сўмдан (2022 йил) 1159891,0 млрд. сўмгача (2030 йил) ёки 1,7 баробарга ўсади деб прогноз

қилинмоқда (4.6-жадвал). Ялпи қўшилган қиймат y_1 ҳар йили ўртача 912175 млрд.сўмга ошиши кутилади.

Агар ҳар бир йил учун прогноз маълумотларини алоҳида кўриб чиксак, у ҳолда y_1 мезони ўтган йилга нисбатан қуйидагича ўзгаради: $t_{11}^1 \rightarrow t_{10}^1 = -2,5\%$, мос равишда, $t_{12}^1 \rightarrow t_{11}^1 = 9,3\%$, $t_{13}^1 \rightarrow t_{12}^1 = 8,5\%$, $t_{14}^1 \rightarrow t_{13}^1 = 7,9\%$, $t_{15}^1 \rightarrow t_{14}^1 = 7,3\%$, $t_{16}^1 \rightarrow t_{15}^1 = 6,8\%$, $t_{17}^1 \rightarrow t_{16}^1 = 6,4\%$, $t_{18}^1 \rightarrow t_{17}^1 = 6\%$, $t_{19}^1 \rightarrow t_{18}^1 = 5,6\%$.

Иккинчи прогноз қилинадиган кўрсаткич (y_2 мезони) – бу қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари фаолиятдан олинадиган ялпи қўшилган қийматдир. y_2 мезони 2022–2030 йиллар учун прогноз қилинди.

4.6-жадвал

Ялпи қўшилган қийматнинг 2022–2030 йиллар учун
прогноз кўрсаткичлари

Ялпи қўшилган қиймат, жами (y_1 мезони)		Шу жумладан, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликларининг ялпи қўшилган қиймати (y_2 мезони)	
Давр	Кўрсаткич	Давр	Кўрсаткич
$t_{11}^1 \dots t_{19}^1$	Млрд. сўм	$t_{11}^2 \dots t_{19}^2$	Млрд. сўм
t_{11}^1 (2022)	664459,0	t_{11}^2 (2022)	181777,7
t_{12}^1 (2023)	726388,0	t_{12}^2 (2023)	197693,7
t_{13}^1 (2024)	788317,0	t_{13}^2 (2024)	213609,7
t_{14}^1 (2025)	850246,0	t_{14}^2 (2025)	229525,7
t_{15}^1 (2026)	912175,0	t_{15}^2 (2026)	245441,7
t_{16}^1 (2027)	974104,0	t_{16}^2 (2027)	261357,7
t_{17}^1 (2028)	1036033,0	t_{17}^2 (2028)	277273,7
t_{18}^1 (2029)	1097962,0	t_{18}^2 (2029)	293189,7
t_{19}^1 (2030)	1159891,0	t_{19}^2 (2030)	309105,7

Маъна: муаллиф томонидан тузилган.

Ушбу мезон (y_2) учун ҳам $t_{11}^2 \dots t_{19}^2$ кўринишга эга даврий оралик ўрнатилган. Шунга мувофиқ, t_{11}^2 – 2022 й.; t_{12}^2 – 2023 й.; t_{13}^2 – 2024

й.; $t_{14}^2 - 2025$ й.; $t_{15}^2 - 2026$ й.; $t_{16}^2 - 2027$ й.; $t_{17}^2 - 2028$ й.; $t_{18}^2 - 2029$ й.; $t_{19}^2 - 2030$ й. деб белгиланган.

y_2 мезонини $t_{11}^2 - t_{19}^2$ давр учун прогноз қилиш модели қуйидагича:

$$y = 15916t - 6701,7, \quad R^2 = 0,96.$$

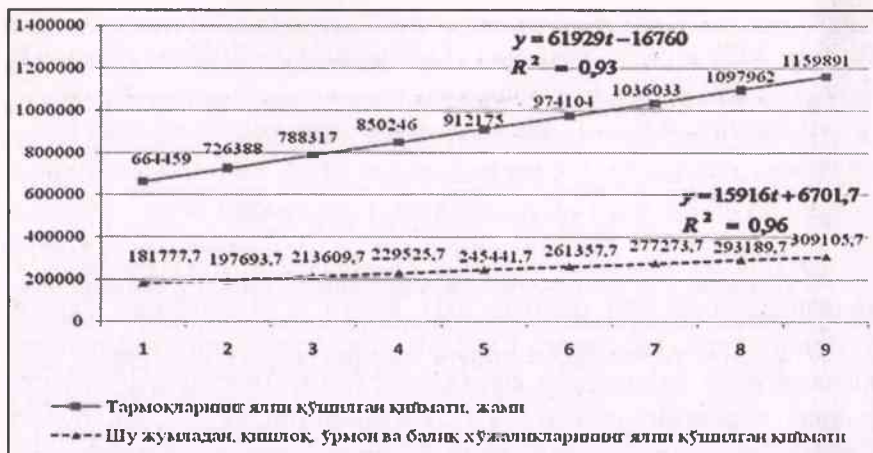
y_2 мезони биринчи прогноз қилинаётган 2022 йилда (t_{11}^2) прогнозгача бўлган охириги 2021 йилга (t_{10}^2) нисбатан қандай ўсишини таҳлил қиламиз. Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари фаолиятдан олинадиган ялпи қўшилган қиймат прогнози ушбу даврда кўрсаткичнинг 0,9% га пасайишини кўрсатади, бу эса арифметик хато билан боғлиқ бўлиши мумкин. 4.8-жадвалда ушбу мезоннинг 2022–2030 йиллар учун прогноз қилинган маълумотлари келтирилган.

Умуман $t_{11}^2 \dots t_{19}^2$ давр давомида кўриб чиқиладиган тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати (y_2) 181777,7 млрд. сўмдан (2022 йил) 309105,7 млрд.сўмгача (2030 йил) ёки 1,7 баробарга ўсади деб прогноз қилинмоқда. Бу кўрсаткич ҳар йили ўртача 245441,7 млрд. сўмга ёки ўртача 0,5–0,6 фоизга ошиши мумкин.

4.6-расмда иктисодиётнинг барча тармоқлари фаолиятдан олинган ялпи қўшилган қиймат ҳамда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари ялпи қўшилган қийматининг 2022–2030 йилларга мўлжалланган прогноз кўрсаткичлари графиклари келтирилган.

Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиқларининг ялпи қўшилган қийматини ҳар бир йил учун прогноз қилиш, бу кўрсаткичнинг ўтган даврга нисбатан қуйидагича ўзгаришини кўрсатади: $t_{12}^2 \rightarrow t_{11}^2 = 8,8\%$, мос равишда, $t_{13}^2 \rightarrow t_{12}^2 = 8,1\%$, $t_{14}^2 \rightarrow t_{13}^2 = 7,5\%$, $t_{15}^2 \rightarrow t_{14}^2 = 6,9\%$, $t_{16}^2 \rightarrow t_{15}^2 = 6,5\%$, $t_{17}^2 \rightarrow t_{16}^2 = 6,1\%$, $t_{18}^2 \rightarrow t_{17}^2 = 5,7\%$, $t_{19}^2 \rightarrow t_{18}^2 = 5,4\%$ ташкил этади.

Шундай қилиб, юқоридаги ҳисоб-китобларга асосланиб, янада чуқур ўтказилган прогноз (йиллар бўйича) натижасида ялпи қўшилган қийматнинг ўтган даврга нисбатан фоиздаги ўсиб

4.6-расм. Ўзбекистон иқтисодиёти тармоқларида ялпи қўшилган қиймати ҳамда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари ялпи қўшилган қийматининг 2022–2030 йиллар учун прогноз кўрсаткичлари, млрд. сўм.

Маълумот манбаи: муаллиф томонидан тузилган.

бориши маълум пасайиш тенденциясига эга эканлигини кўриш мумкин. Бундан ташқари, ушбу кўрсаткичнинг (y_2 мезони) йиллар бўйича фоиздаги ўзгаришлари барча тармоқларнинг ялпи қўшилган қийматига (y_2 мезони) нисбатан камроқ эканлигини кўриш мумкин.

4.3. Аграр секторни барқарор ривожлантириш ва рақобат устуңлигини таъминлаш йўллари

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030 йилларга мўлжалланган Стратегиясини қабул қилиниши, унда белгиланган устувор йўналишлар бўйича мақсадли вазифалар босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Қабул қилинган Стратегиянинг устувор йўналишлари қуйидагиларни ўз ичига олади [16]:

- ♦ аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш;
- ♦ қулай агробизнес муҳитини ва қўшилган қиймат занжирини яратиш;

- ◆ соҳа бошқарувида давлат иштирокини камайтириш ва инвестициявий жозибадорликни ошириш;
- ◆ табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва атроф-мухит муҳофазасини таъминлаш;
- ◆ давлат бошқарувининг замонавий тизимларини ривожлантириш;
- ◆ тармоқни қўллаб-қувватлашга йўналтирилган давлат харажатларини босқичма-босқич диверсификация қилиш;
- ◆ қишлоқ хўжалигида илм-фан, таълим, ахборот ва маслаҳат хизматлари тизимини ривожлантириш;
- ◆ қишлоқ ҳудудларини ривожлантириш;
- ◆ тармоқ статистикасининг шаффоф тизимини ишлаб чиқиш.

Ушбу мақсадга эришиш учун аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламини озиқ-овқат билан таъминлаш механизмларини такомиллаштириш, шунингдек, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларини ижтимоий объектлар билан интеграциялаш ҳамда бошоқли дон етиштиришда ва озиқ-овқат маҳсулотлари нархларини давлат томонидан тартибга солиш механизмидан босқичма-босқич воз кечиш ҳамда бошоқли донни бозор нархларида сотиб олиш механизминини жорий этиш вазифалари белгиланган.

Бизнинг тадқиқотларимизда [121], аграр секторнинг тармоқлари ва соҳаларининг бозор муносабатларига мос бўлган таркибий тузилиши асосланган. Шу билан бир вақтда, 2020–2030 йилларга мўлжалланган Стратегияда аграр секторнинг ер ва сув ресурсларидан фойдаланиш, ўрмон хўжалиги, чорвачилик ва балиқчилик мажмуаларини ривожлантиришни кейинги йилларда янада кучайтириш, шунингдек, Президент Шавкат Мирзиёевнинг «Янги Ўзбекистон стратегияси» асари [46] ҳамда «2020–2026 йилларда Янги Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси тўғрисида»ги ЎЗР Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60 Фармонида [20] етти устувор йўналишларни ўз ичига олган Давлат дастурида белгиланган вазифаларни ҳал этиш бўйича услубий тавсияларни ишлаб чиқиш белгиланган.

Шу нуктаи назардан қараганда, Ўзбекистон аграр сектори таркибига кирувчи табиий ресурслардан фойдаланиш соҳаларини бошқариш, ўрмон ва сув ресурслари, аграр ва балиқчилик мажмуаларини янада ривожлантириш йўналишларини ҳисобга олиш лозим.

Статистик маълумотларга қараганда, Ўзбекистон аҳолиси 2021 йилда 34,7 млн. кишини ташкил қилган. Бу кўрсаткич 2020 йилга нисбатан 500 минг кишига ёки 1,5 фоизга ошган. Аҳоли сони ўсиши билан бирга мамлакатда ЯИМ ҳажми ҳам ўсиш тенденциясига эга. Бу кўрсаткич 2021 йилда 2020 йилга нисбатан 1,7 фоиздан 7,0 фоизга, ёки шу даврда 59,9 АҚШ долларида 67,9 млн. АҚШ долларига кўпайган. Аҳоли жон бошига ЯИМ ҳажми 2021 йилда 2020 йилга таққосланганда 1750 АҚШ долларида 1955 АҚШ долларига ошган ёки шу даврда ўсиш 205 АҚШ долларига тенг бўлган (4.7-жадвал).

4.7-жадвал

**Ўзбекистон Республикасида асосий макроиқтисодий
кўрсаткичлар динамикаси**

Кўрсаткичлар	2019 й.	2020 й.	2021 й.
Доимий ўртача аҳоли сони, минг киши	33,6	34,2	34,7
Ялпи ички маҳсулот, ўтган йилга нисбатан %да	105,7	101,7	107,0
АҚШ доллари эквивалентида, млн. долл.	59,9	59,9	67,9
Аҳоли жон бошига ЯИМ ҳажми, долл.	1784	1750	1955
Саноат	105,0	100,7	109,5
Қурилиш	122,9	109,2	106,0
Қишлоқ хўжалиги	103,1	103,0	104,0
Хизматлар	106,0	100,5	107,8
Инвестициялар, млрд. сўм	195,9	210,2	253,6
Ўсиш суръати, ўтган йилга нисбатан %	138,1	95,6	107,4
Кредит қўйилмалар, трлн. сўм	281	280	337
Экспорт, млрд. сўм	17,5	15,1	18,0
Импорт, млрд. долл.	24,3	21,2	23,9

Маъно: ЎзР Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги маълумотлари.

Шу билан бир каторда, иқтисодиёт тармоқлари барқарор ўсиш қонуниятига эга бўлмоқда. Коронавирус пандемияси туфайли 2020 йилда деярли барча тармоқларда 2019 йилга таққосланганда ишлаб чиқариш ҳажми пасайган бўлсада, 2021 йилда саноат, қурилиш ҳамда хизматлар соҳаларида ўсиш юқори бўлган. Қишлоқ хўжалигида ЯИМ ишлаб чиқариш 2021 йилда 4,0 фоизни ташкил этди. Бу 2019–2020 йилларга солиштирганда юқори кўрсаткич ҳисобланади. Ушбу ижобий силжишлар кейинги йилларда сақланиб қолиши кутилади. Бунга мамлакатимизда 2030 йилгача белгиланган Стратегияда кўзда тутилган чора-тадбирлар муҳим роль ўйнайди. Шу нуқтан назардан, Ўзбекистон иқтисодиётига қиритилган инвестициялар ҳамда кредит қўйилмаларнинг 2021 йилда кўпайганлиги ҳам асосий омил бўлади. Мамлакатимизда 2021 йилда экспорт ҳажми 18 млрд. долларни ташкил қилган, бу 2020 йилга нисбатан қарийб 3 млрд. долларга ёки 20 фоизга кўп. Аҳоли импорт ҳажми юқориликча қолмоқда. Шу боис импорт ўринини босувчи товар маҳсулотларини ишлаб чиқаришни таъминлаш учун инвестициялар жалб қилиш ҳамда малакали ишчиларни тайёрлаш бутун аграр секторини қамраб олиш учун давлат дастурини қабул қилиш зарур.

Шу билан бирга, халқаро даражада тан олинган услубиятлар ва илғор тажрибалар асосида озиқ-овқат хавфсизлигини баҳолаш тизимини жорий қилиш ҳамда доимий мониторинг қилиш; чорвачиликда маҳсулдорликни ошириш, балиқ ва парранда қўшти, шунингдек, сут ишлаб чиқаришни барқарор ривожлантиришга қаратилган илмий тадқиқот ишларини олиб бориш лозим. Шунингдек, озиқ-овқат ишлаб чиқариш саноатининг паст даражада ривожланганлиги юқори қўшилган қийматга эга маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажминини ошириш имконини чекламоқда. Инфратузилмани ривожлантиришга инвестицияларни жалб этиш мақсадида тараққий этган молиявий бозорлар, қулай ишбилармонлик муҳити, шунингдек, ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш ва ишлаб чиқариш-сотиш занжирларини ривожлантиришга қаратилган чораларни кўриш талаб этилади. Экс-

порт қилинадиган мева-сабзавотларнинг асосий қисмини ишлаб чиқарувчи деҳқон хўжаликларида маҳсулотларни қайта ишлаш ва кадоқлаш имкониятлари чекланганлиги маълум йўқотишларга, нархларнинг мавсумий ўзгариши ва бозор шароитларининг барқарор эмаслиги ҳам уларнинг фаолиятига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Ушбу талаблардан келиб чиқиб, Стратегияда белгиланганидек, қуйидаги вазифаларни ечиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- ◆ аграр сектор тармоклари ўртасида ишлаб чиқариш кооперациясини рағбатлантириш ҳамда уларни ички ва ташқи бозорларда замонавий ишлаб чиқариш-сотиш занжирига интеграция қилиш чораларини ишлаб чиқиш;
- ◆ қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва бу соҳада хизмат кўрсатишни мувофиқлаштириш, тезкор қарорлар қабул қилиш ва тармоқ сиёсатини шакллантириш бўйича музокараларда иштирок этувчи бирлашмаларни (кооперативлар ва бошқалар) ташкил этиш;
- ◆ қишлоқ хўжалиги бирлашмалари, фермер ва деҳқон хўжаликларининг қайта ишлаш саноати корхоналари (шу жумладан кластерлар) билан ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш;
- ◆ аграр соҳада кичик тадбиркорликни ривожлантириш ва фаолиятини диверсификация қилишни қўллаб-қувватлаш учун тажриба-синов тариқасида инвестициявий дастурларни амалга ошириш;
- ◆ мева-сабзавотчилик ва чорвачилик тармоқларини баҳолаш натижаларига кўра (дастлаб кўп йиллик маълумотлар ва бозор тенденциялари таҳлили асосида экспорт қилинувчи асосий 10–15 та маҳсулот тури бўйича) экспортни ошириш стратегиясини ишлаб чиқиш.

Мамлакатимизда қабул қилинган Стратегияда белгиланган ушбу вазифаларни амалга ошириш қуйидаги натижа ва кўрсаткичларга олиб келиши кутилади. Улар қаторига:

- ◇ ердан фойдаланиш ва уни ҳимоя қилиш;
- ◇ сув ресурсларидан тежамкорлик билан фойдаланиш ва улар самарадорлигини ошириш;

- ◇ бир ерда бир хил маҳсулот етиштириш;
- ◇ ҳосилдорликни кўтариш ва маҳсулотлар сифатини яхшилаш;
- ◇ пахта ва дон етиштиришда давлат иштирокидан тўлиқ возкечиш;
- ◇ илм-фанни ривожлантириш ва кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш ҳамда улар ўртасида алоқаларни таъминлаш киради.

Ушбу натижалар кишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигини 1,7–2,0 мартага ошишига олиб келиши мумкин.

Шу билан бир вақтда кишлоқ хўжалигини 2020–2030 йилларгача ривожлантириш стратегиясини амалга ошириш орқали муҳим натижаларга эришилади (4.8-жадвал).

Ўзбекистон кишлоқ хўжалигида аграр сектор тармоқларини ҳам қўшиб ҳисоблаганда 2018 йилда қўшилган қиймат 117,3 трлн. сўмга, 2020 йилда 151,3, 2021 йилда 183,5 трлн. сўмга тенг бўлган. Шу даврда (2018–2020 й.й.) ушбу кўрсаткич 56,4%га ошган. Ушбу кўрсаткич 2025 йилга бориб 130,6, 2030 йилда 137,2 трлн. сўмга қўпайиши кутилади.

Шу билан бир вақтда, кишлоқ хўжалиги озиқ-овқат ҳамда тўқимачилик саноатида базис йилига (2018 йилга) қараганда иш ўринлари сони 2025 йилда мос равишда 1%; 4%; 4%га, 2030 йилда 1%; 5%; 5%га ортиши кўзда тутилган. Шу билан бирга аграр соҳада озиқ-овқат экспортни ҳажми 2025 йилда 10 млрд. АҚШ доллари, 2030 йилда 20 млрд. АҚШ долларига ошиши кутилади. Бу Ўзбекистонни дунё ҳамжамияти олдида иқтисодий салоҳиятини ошиб боришини кўрсатади.

Стратегияда бир нафар кишлоқ хўжалигида меҳнат қилаётган ишчига 2018 йилда меҳнат унумдорлиги 3960 АҚШ долларига тенг бўлган бўлса, бу кўрсаткич 2025 йилда 1,3; 2030 йилда 1,6 фоизга ортиши мумкин. Ушбу кўрсаткичнинг ошиши кишлоқ хўжалигида банд бўлган ишчилар сонининг ўсиши билан бир вақтда юз бериши ҳисобга олинган.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш Стратегиясини амалга оширишнинг асосий кўрсаткичлари ҳамда индикаторлари

Т/р	Кўрсаткичлар номи	Асос (2018 й.)	2021 йилга мақсад	2025 йилга мақсад	2030 йилга мақсад
1.	Қишлоқ хўжалигида қўшилган қийматнинг йиллик ўсиши	117,3 трлн. сўм(14 млрд АҚШ долл.)	124,4 (14,8)	130,6 (15,6)	137,2 (16,4)
2.	Қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат тармоғида иш ўринлари сонининг ўсиши: Қишлоқ хўжалиги Озиқ-овқат саноати Тўқимачилик саноати	3 671 300 91 420 140 200	3 744 726 94 862 144 206	3 782 173 97 929 150 182	3 819 995 102 825 157 691
3.	Қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотларининг экспорти ҳажмининг ошиши	2,3 млрд АҚШ долл.	3,5 млрд АҚШ долл.	10 млрд АҚШ долл.	20 млрд АҚШ долл.
4.	Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигини ошириш (бир нафар ишчига бир йилда долларда)	3 960 АҚШ долл.	4 300 АҚШ долл.	5 200 АҚШ долл.	6 500 АҚШ долл.
5.	Бошоқли доннинг ўртача ҳосилдорлигини ошириш	43 ц/га	60 ц/га	70 ц/га	75 ц/га
6.	Сигирларнинг ўртача сут маҳсулдорлигини ошириш	2 320 кг/ бош	2 700 кг/ бош	3 100 кг/ бош	3 500 кг/ бош
7.	Умумий экин майдонлари таркибида озуқа экинлари майдонлари улуши	7 %	10 %	12 %	15 %
8.	Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулоти брендини жорий этиш ва тарғиб қилиш	Кам сонли маҳсулот- ларни қамраб олган бренд	5 та қўшимча маҳсулот қамраб олинади	20 та қўшимча маҳсулот қамраб олинади	40 та қўшимча маҳсулот қамраб олинади
9.	Умумий экспорт ҳажмида қайта ишланган маҳсулотлар улушининг ўсиши	25 %	30 %	35 %	40 %

М а н б а: Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030 йилларга мўлжалланган стратегияси маълумотлари.

Стратегияда аграр соҳа тармоқларини иктисодий самарадорлигини баҳолашга имкон берувчи кўрсаткичлар муҳим қоида сифатида белгиланган. Хусусан, дон ҳосилдорлиги 1 гектардан ҳозирги 43—45 центнер ўрнига 2025 йилда 70; 2030 йилда гектардан 75 центнергача етказиш мўлжалланган.

Республикада бошоқли дон етиштириш 2018 йилда гектарига 43 центнерни ташкил этган бўлса, 2021 йилнинг 1-ярим йилида эса 45,4 центнерга тенг бўлган. Соғин сигирларнинг ўртача сўт маҳсулдорлиги ошиб бориш тенденциясига эга бўлиб, бу кўрсаткич 2021 йилда 2018 (базис) йилга нисбатан (бир бош сигирга ҳисоблаганда) 380 килограммга ошган. Стратегияда кўрсатилганидек, қишлоқ хўжалигида умумий экин майдонида озуқа экинлари улуши 2021 йилдаги 10%га таққослаганда 2030 йилга бориб 15% га кўпайиши мумкин. Стратегияда белгиланган ушбу натижаларга эришиш мамлакатимизда аҳолини озиқ-овқатлар билан таъминлашни яхшилаш, импорт ўрнини босувчи ун, гўшт ва бошқа маҳсулотларни республика ҳудудларида ишлаб чиқаришга эришиш ҳамда ушбу соҳада хавфсизликни таъминлашга имкониятлар яратиб беради.

Стратегиянинг муҳим жиҳатларидан бири бўлиб, аграр секторининг давлат бошқарувининг ҳозирги тизимини янада ривожлантириш ҳисобланади. Ушбу йўналишнинг муҳим устувор вазифалари каторига институционал ислохотларнинг режаларини ишлаб чиқиш ва уларни вилоят, туманлар даражасида қишлоқ хўжалик тармоқлари, ветеренария, фитосанитария, озиқ-овқат маҳсулотлари хавфсизлиги, сув хўжалиги бўйича изчил амалга ошириш зарур ҳисобланади. Шу билан бир вақтда аграр соҳа тармоқларида давлат бошқарув тузилмаларини функционал таҳлил қилиш, давлат хизматларини узоқ муддатли ривожланиш стратегиясини яратиш ва қабул қилиш қишлоқ хўжалик тармоғидаги бюджет харажатларини 20%дан (2018 й.) 2030 йилгача 40%гача ошириш, қишлоқ хўжалигида фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини мувофиқлаштириш ва илмий тадқиқотларни моделаштиришни ўрта муддатли тизимини жорий қилиш.

Ўзбекистонда қишлоқ ҳудудларини ривожлантириш, уларни фратузилмаларини тараккий эттириш, айниқса, уй-жой, йўл, соҳилиқни сақлаш ҳамда маҳаллаларни ривожлантириш, шу билан бирга улар ҳудудида тадбиркорлик билан шуғулланувчилар сонининг ўсишига алоҳида эътибор қаратилиши зарур. Шу билан бирга қишлоқ хўжалигида статистик ахборотлар шаффофлигини таъминлаш, фермер хўжаликларида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичларидан фойдаланиш имкониятларини янада кенгайтириш талаб этилади.

Ушбу йўналишларда Стратегияда белгиланган устувор вазифаларни ўтган даврда (2020–2021 й.й.) ижросини таъминлашда аграр сектор тармоқларида, хусусан, қишлоқ хўжалигида барқарор ўсиш юз бераётганлигини кузатиш мумкин. Прогнозларга кўра, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш ўсиши 2022 йилда 2021 йилга нисбатан ўсиш 103,3 фоизга, интенсив ўсиш варианты бўйича ўсиш 103,5 фоизга ёки 0,5 фоиз бандига юқори бўлиши кутилади (4.9-жадвал).

4.9-жадвал

Ўзбекистон аграр секторининг қишлоқ хўжалиги тармоғида ишлаб чиқаришни истиқболдаги ўсиш вариантлари

Йил	I вариант			II вариант			Ўртача
	инерцион	интенсив	ўртача	инерцион	интенсив	ўртача	
2020–2021 (ҳақиқатда)	103,0	103,0	3,0	104,0	104,0	4,0	3,5
2022	103,3	103,5	3,4	104,5	105,5	5,0	4,4
2023	103,5	103,7	3,6	105,0	106,0	5,5	4,6
2024	104,4	104,6	4,5	106,5	106,8	6,6	5,6
2025	104,9	105,5	5,2	107,0	107,5	7,3	6,3

Ма н б а: муаллифлар ишланмаси.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ўсишининг I варианты аграр соҳа тармоқларига янги ер ўзлаштириш ҳамда ҳосилдорлик ошишини таъминлашга инвестициялар киритиш ҳозирги даражада сақланиб қолишини кўзда тутати. Бунда ўсиш техно-

логик талаблар, дала ишларини интенсив бажариш ҳисобига эришилади.

Прогнознинг II вариантыда қишлоқ хўжалиги ўсиши ишлаб чиқаришга, хусусан янги ерларни ўзлаштириш, етарли суғориш суви билан таъминлашга, янги экин навларини ҳамда технологияларни амалда қўллашга, ҳашаротларга қарши курашга ва шу каби бошқа агротехнологик жараёнларга етарлича инвестициялар киритиш ҳисобига эришилади.

Шу билан бир вақтда Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги маълумотларига кўра, экинлар ҳосилдорлигини 2025–2026 йилларда гектаридан қўшимча 10–15 центнерга ошириш, ҳудудларда 2 минг гектар майдонларда замонавий иссиқхоналар қуриш, 100 минг гектар айланмадан чиққан ерларни бозор тамойиллари асосида ўзлаштириш, буғдой нархини бозор даражасига етказиш аграр соҳа тармоқларида ишлаб чиқаришни ўсиш суръатларини тезлаштиради.

Шуларни инобатга олганда, I вариант прогнозлари бўйича 2022 йилда ишлаб чиқариш ўсиши ўртача 3,4 фоиз бандига (3,3%–3,5%), 2025 йилга келиб эса йиллик ўсиш ўртача 5,2 фоиз бандини ташкил этиши кутилади.

Аграр соҳада ишлаб чиқариш ҳажмининг II вариант прогнозини бўйича йиллик ўсиш 2022 йилда 5 фоиз бандига, 2024 йилда 6,6% ва 2025 йилда ўртача йиллик ўсиш 2024 йилга нисбатан 7,3 фоиз бандига тенг бўлиши мумкин. Ушбу прогнозларнинг иккинчи варианты бўйича ўртача йиллик ўсиш 2022 йилда 4,5 фоиз бандига, 2023 йилда 2022 йилга нисбатан эса 5,5; 2025 йилда 2024 йилга нисбатан ўртача йиллик ўсиш 6,3 фоиз бандини ташкил этиши мумкин. Умуман олганда қишлоқ хўжалигини интенсив ривожлантириш ҳисобига 2022–2025 йилларда ҳар йили ўртача ишлаб чиқариш ҳажми 1 фоиз бандига ошиб бориши мумкин.

Шуни таъкидлаш лозимки, аграр сектор тармоқлари – қишлоқ, ўрмон ҳамда балиқчилик хўжаликлари ҳозирги даврда йиллик агросаноат комплексларига айланишда. Ушбу тармоқлар комплексларини рақобат устунликларини таъминлаш, хорижий

давлатларга нафақат соф маҳсулотлар ҳамда хом ашё сотиш, балки қайта ишланган қўшимча қиймат берувчи тайёр маҳсулотлар сотишни изчил амалга ошириш зарур. Шуларни инобатга олиб, аграр сектор тармоқларини янада ривожлантириш ҳамда улар рақобат устунликларини таъминлаш учун қуйидагиларни ҳисобга олиш зарур.

1. Қишлоқ хўжалиги ва агросаноат мажмуини янада ривожлантириш

- ◆ аҳолининг мамлакатимизда ишлаб чиқариладиган озиқ-овкат маҳсулотлари ва қишлоқ хўжалиги товарларига бўлган эҳтиёжларини юқори сифатлигини таъминлаш;
- ◆ қишлоқ ҳудудларининг барқарор ривожланиши, қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини янада ошириш;
- ◆ Ўзбекистон аграр сектори қишлоқ хўжалиги мажмуасининг рақобатбардошлигини ошириш;
- ◆ чорвачилик маҳсулотларидаги импорт ўрнини босиш ва самарали ривожланган экспорт салоҳиятини яратиш;
- ◆ келажакда аграр маҳсулотлар бозорида барқарор ўринларни эгаллашига имкон берадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган ер ва бошқа табиий ресурсларнинг унумдорлигини ошириш ва яхшилаш.

Шу билан бирга, интенсив технологиялар ва юқори агротехник маданиятдан фойдаланишга асосланган маҳсулотлар етиштиришнинг юқори салоҳиятли Ўзбекистонни дунё маҳсулотлари бозорида етакчи экспорт қилувчилардан бирига айланиш имкониятига эга бўлиши лозим ва ушбу мақсадларга эришиш учун қуйидаги устувор йўналишларни амалга ошириш талаб этилади.

Биринчи йўналиш – қишлоқ хўжалиги, айниқса, чорвачилик фаолияти учун умумий шарт-шароитларни қуйидагилар асосида яхшилаш:

- қишлоқ хўжалигининг рентабеллиги ва инвестицион жозибадорлигини ошириш, тармоқни техник ва технологик

модернизация қилиш, шунингдек, ер ва бошқа табиий ресурслардан самарали фойдаланишни таъминлаш мақсадида давлат томонидан қўллаб-қувватлаш шакллари, механизмларини такомиллаштириш ва ҳажмини ошириш;

- агросаноат комплексини кадрлар билан таъминлашни аграр иқтисодиётни инновацион ривожлантириш эҳтиёжларига мос келадиган сифат жиҳатидан янги босқичга ўтказиш;
- қишлоқ хўжалиги бозорларини давлат томонидан тартибга солиш чораларини янада такомиллаштириш ва аграр соҳа ишлаб чиқарувчиларининг манфаатларини ҳимоя қилиш, шу жумладан, талабларни ҳисобга олган ҳолда ички қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат бозори инфратузилмасини ривожлантириш ва жаҳон бозорида рақобатбардош маҳсулотларнинг экспорт салоҳиятини қўллаб-қувватлаш. Жаҳон савдо ташкилоти товарларни тақсимлаш тармоғини йирик инфратузилма объектларини қуриш ва реконструкция қилишни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш орқали ривожлантириш, шу жумладан, биржа савдоси ҳажмини ошириш.

Иккинчи йўналиш – қишлоқ ҳудудларини барқарор ривожлантириш учун зарур шарт-шароитларни яратиш, жумладан:

- ◆ қишлоқ жойларида демографик вазиятни яхшилаш ва қишлоқ аҳолисининг бандлигини таъминлаш, янги иш ўринларини яратиш, шу жумладан, муқобил фаолият турларини ривожлантириш орқали, шунингдек, қишлоқ аҳолисининг камбағаллигини қискартириш бўйича чора-тадбирларни изчил амалга ошириш;
- ◆ қишлоқ аҳолисининг турмуш шароитини яхшилаш, қишлоқ аҳоли пунктларини комплекс ихчам ривожлантириш ва ободонлаштиришни қўллаб-қувватлаш, қишлоқ хўжалиги меҳнатининг нуфузини ошириш;
- ◆ қишлоқ жойларида маҳаллий ўзини ўзи бошқариш ва фуқаролик жамияти институтларини янада ривожлантириш.

Учинчи йўналиш – ер ресурсларидан фойдаланиш ва уларни тақдор ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш:

- ♦ тупроқ унумдорлигини ошириш, мелиоратив тизимларни модернизация қилиш ва мелиоратив ерларни кенгайтириш. Ўғитлардан фойдаланишнинг оптимал эҳтиёжларини қондириш;
- ♦ самарали ер айланмасини ривожлантириш ва экин майдонларини кенгайтириш учун шарт-шароит яратиш.

Тўртинчи йўналиш – қишлоқ хўжалиги технологияларини ривожлантириш ва қишлоқ хўжалигининг рақобатбардошлигини ошириш, жумладан:

- замонавий агро технологиялардан фойдаланишни рағбатлантириш асосида меҳнат унумдорлигини ошириш, ишлаб чиқаришни ташкил этишни, шунингдек, меҳнат ва бошқарувни ташкил этишни такомиллаштириш (меҳнат унумдорлиги 2018 йил даражасига нисбатан 2025-2030 йилда 1,7 баробар ошириш);
- чорвачиликни янада ривожланишини ва чорвачилик маҳсулдорлигини илғор мамлакатлардаги каби шунга ўхшаш кўрсаткичлар даражаси билан таққосладиган даражага оширишни таъминлаш;
- экин етиштиришда интенсив технологияларни ривожлантириш, элита уруғчилигини қўллаб-қувватлаш ва асосий экинлар ҳосилдорлигини кескин ошириш. Қишлоқ хўжалиги экинларининг серҳосил навлар экиладиган майдонларини сезиларли даражада кенгайтириш. 2025–2035 йилларга бориб уларнинг умумий экин майдонларидаги улушини кескин кўтариш.

2. Ўрмон хўжалиги комплексини ривожлантириш

Ўзбекистонда ўрмон комплексини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- ◇ ўрмон фондини кўпайтириш ва ўрмонларни, биринчи навбатда, экологик, рекреацион ва ўрмон хўжалиги салоҳиятини ҳудудларни кескин ривожлантириш ва «яшил» экологик тизимни яратиш;

- ◇ ўрмонзорларнинг тур таркибини яхшилаш, ноқонуний дарахт кесишни кескин қисқартириш;
- ◇ ёғочни қайта ишлаш учун ёғоч кесиш машиналари ва замонавий ускуналар ишлаб чиқаришни ривожлантириш, ёғочни чуқур қайта ишлаш қувватларини яратиш.

Ўрмон хўжалиги инфратузилмасини ривожлантириш, шу жумладан, ўрмон участкаларининг иқтисодий жиҳатдан қулайлигини таъминлаш, ўрмон йўлларини қуриш ва автомобил йўналишларини ривожлантириш ҳисобига ёғоч тайёрлаш рентабеллигини ошириш, ўрмон хўжалигидан фойдаланиш ҳажмини ва сифарадорлигини сезиларли даражада оширади. Ўрмон хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва истеъмол қилишни янада ривожлантириш ушбу фаолият соҳасидаги етакчи мамлакатлар даражасига етказиш асосий вазифалардан бўлиб қолиши лозим.

3. Балиқчилик мажмуини ривожлантириш

Ўзбекистонда узоқ муддатли истиқболда балиқчиликни ривожлантиришнинг мақсади – балиқчилик комплекси томонидан ишлаб чиқарилган товарлар ва хизматларнинг рақобатбардошлигини оширишда сув биологик ресурсларини сақлаш, кўпайтириш ва улардан оқилона фойдаланишга асосланган экспорт хом-ашё туридан инновацион ривожланиш турига ўтишни таъминлашдан иборат бўлиши лозим.

Узоқ муддатли истиқболда ушбу мақсадларга эришиш Ўзбекистоннинг балиқчилик тармоқларини ривожланган бошқа давлатлар билан тенг рақобат шароитларини таъминлайдиган давлат сиёсатини шакллантиришга асосланиши зарур.

Балиқчилик комплексини ривожлантириш, жумладан:

- ◆ замонавий ишлаб чиқариш – технологик базани яратиш, шу жумладан, балиқ овлашда дарё ва йирик каналлар кема-ларини модернизация қилиш, шунингдек, терминалларини ривожлантириш;
- ◆ Ўзбекистонни хорижий давлатлар билан балиқчилик соҳасидаги халқаро ҳамкорлигини йўлга қўйиш;

- ◆ сув биологик ресурсларини узоқ муддатли ва самарали бошқариш механизмини шакллантириш ҳамда амалга ошириш, сув биологик ресурсларини сунъий равишда қўпайтириш;
- ◆ сув биологик ресурслари, уларнинг яшаш муҳити, уларни қайта ишлаш маҳсулотлари сифати ва хавфсизлиги мониторинги тизимини таъминлаш, балиқ овлаш ва балиқ етиштиришнинг технологик жараёнларини таъминлаш;
- ◆ юқори қўшилган қийматга эга рақобатбардош балиқ маҳсулотлари ҳажмини ошириш.

Шу билан бир вақтда, Ўзбекистон ҳудудида прогноз қилинадиган иқлим ўзгариши ва дарёларнинг сувлилигини ҳисобга олган ҳолда сувдан оқилона фойдаланиш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишда аҳоли ва иқтисодиётнинг сув ресурсларига бўлган эҳтиёжларини кафолатланган даражада қондириш;

- ичимлик суви таъминотининг ер усти манбаларининг ноқулай аҳволи ва тасодифий техноген ифлосланиш хавфи бўлган ҳудудларда аҳолини ер ости манбаларидан ичимлик суви билан таъминлашнинг муқобил тизимларини яратиш;
- сув объектлари ва сув ҳўжалиги тизимлари мониторинги тизимини ривожлантириш, прогнозлаш ва ахборот таъминоти тизимларини такомиллаштириш, шу жумладан, аҳолини ва ҳўжалик объектларини сув тошқинларидан ҳимоя қилишга, сувнинг салбий таъсиридан зарарни камайтиришга, шу жумладан, сув таъминоти гидротехника иншоотларини хавфсиз ҳолатда сақлашга қаратиш;
- сув-энергетика инфратузилмасини ривожлантириш орқали сув тошқинларидан ҳимоя қилиш ва сув ҳавзаларини яратиш.

Ушбу йўналишларни амалга ошириш учун сув ҳўжалигида сув ресурсларининг гидроэнергетика, саноат ва маиший салохиятидан самарали фойдаланишга қаратилган Ўзбекистон Республикасининг 2030 йилгача бўлган даврга мўлжалланган Сув ресурсларидан фойдаланиш стратегиясини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Хулоса ва таклифлар

1. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги ривожланишининг 2020–2030 йилларга мўлжалланган Стратегиясини амалга ошириш пандемия давридан кейин барқарорлашув босқичига ўтди. Унда белгиланган устувор вазифалар босқичма-босқич ўз самарасини бермоқда ва бу аграр соҳани дунёда эгаллаб турган мавқеини янада юқори поғонага кўтарилишига асос бўлиб хизмат қилади.

2. Таҳлилларга кўра, Ўзбекистон аграр сектори ривожланиши ҳукуратимиз томонидан кўрилган Стратегик вазифаларни ҳал қилиниши аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашни яхшилаш билан бирга улар даромадларини ошишига олиб келмоқда. Буларни аграр сектор тармоқларида қўшилган қийматни йиллик ўсишида кузатиш мумкин. Қўшилган қиймат ўсиши 2018 йилда 117,3 трлн. сўм бўлган. Ушбу кўрсаткич 2020 йилда 151,3; 2021 йилда эса 183,5 трлн. сўмга тенг бўлган. Шу даврда қўшилган қиймат аграр секторда 56,3% га ошган.

3. Ўзбекистон аҳолиси 2021 йилда 34,7 млн. кишини ташкил этган. Бу 2020 йилга нисбатан 500 минг кишига кўп. Шу билан бир вақтда мамлакат ЯИМ шу йили 7,0 фоизга ошган. Аҳоли жон бошига ЯИМ ҳажми эса шу даврда 1750 доллардан 1955 долларга кўпайган. Ушбу ижобий ўзгаришлар кейинги йилларда ҳам сақланиб қолиши кутилади ва бунда Стратегияда белгиланган чора-тадбирлар асосий роль ўйнайди.

4. Тадқиқотларимизда, аграр соҳада қулай агробизнес муҳитини ва қўшилган қиймат занжирини яратиш, қишлоқ хўжалиги рақобатбардошлигини таъминлаш, яқуний маҳсулотлар ишлаб чиқаришига сарфланадиган харажатларни қисқартириш ва фойда даражасини ошириш усули асосланган.

5. Ўзбекистонда қабул қилинган Стратегияни ўз вақтида самарали амалга ошириш, ердан фойдаланиш ва уни ҳимоя қилиш; сув ресурсларидан тежамкорлик билан фойдаланиш ва улар самарадорлигини ошириш; бир ерда бир хил маҳсулот етиштириш; ҳосилдорликни кўтариш ва маҳсулотлар сифатини яхшилаш; пахта ва дон етиштиришда давлат иштирокидан тўлиқ воз ке-

чиш; илм-фанни ривожлантириш ва кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш ҳамда улар ўртасида алоқаларни таъминлаш каби натижаларга олиб келиши кутилади ва бунда қишлоқ хўжалиги тизимида меҳнат унумдорлиги 1,7–2,0 мартага ошиши мумкин.

6. Тадқиқотларимиз жараёнида амалга оширилган прогнозларга кўра, 2020 йилда аграр соҳада (I вариант) ишлаб чиқариш ўсиши ўртача 3,4 фоиз бандига, 2025 йилга келиб эса йиллик ўсиши ўртача 5,2 фоиз бандини ташкил этиши мумкин.

Прогнозларнинг II варианты бўйича ишлаб чиқаришнинг йиллик ўсиши 2025 йилда 2024 йилга нисбатан 7,3 фоиз бандига тенг бўлиши кутилади. Прогнозларнинг иккала вариантыни кўшиб ҳисоблаганда ишлаб чиқаришнинг йиллик ўсиш суръатлари 2020 йилда 4,5; 2023 йилда 5,5; 2025 йилда 2024 йилга нисбатан ўсиш 6,3 бандига ошиши кутилади. Яъни, қишлоқ хўжалигини интенсив ривожлантириш ҳисобига ишлаб чиқариш 2020-2025 йилларда йилига 1 фоиз бандига ошиб бориши кутилади.

7. Аграр сектор тармоқларини рақобат устуңликларини таъминлаш, хорижий давлатларга нафақат хом ашё сотиш, балки чуқур қайта ишланган қўшимча қиймат келтирувчи маҳсулотлар сотиш ҳудудларини янада кенгайтириш зарур. Шуларни ҳисобга олиб ушбу сектор тармоқларини янада ривожлантириш йўналишлари ишлаб чиқилган.

УМУМИЙ ХУЛОСА

Ўзбекистон иктисодиётида аграр сектор ҳозирги тавсифда қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжаликларини ўз ичига олади. Ушбу хўжалик тизимлари бир вақтнинг ўзида маҳсулотларни қайта ишлаш ва озиқ-овқат саноати, сотиш, сақлаш ва бошқа соҳаларни ҳам бирлаштиради.

Аграр сектор ва унинг асосий тармоқлари ишлаб чиқариш ривожланишида коронавирус пандемияси даврида нисбатан пасайиши юз берди. Кейинги даврда эса ушбу соҳа хўжаликларида иктисодий ривожланиш барқарорлашиш тенденциясига ўтди ва уларда аҳолини озиқ-овқат билан таъминлаш, маҳсулотларни экспорт қилиш, хўжаликларнинг даромади ва фойда даражаси ошмоқда.

Шу билан бир вақтда, прогнозларга қараганда аграр секторни барқарор ривожланиши ресурслар тежамкорлигини таъминлаш, кадрлар билим салоҳиятини ва малакасини ошириш ҳамда уларни соҳада янги босқичга кўтариш орқали юқори меҳнат унумдорлигига эришишни таъминлаш зарур.

Аграр сектор тармоқларида экинлар ҳосилдорлигини ошириш, суғориладиган ерлар ҳолатини яхшилаш ва юқори агротехнологияларни амалиётга жалб этишни давом эттириш керак.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. 08.12.1992. Тошкент: «Ўзбекистон», 2014. 40-б.
2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. 21.12.1995. – Т.; Lex.uz, 2017. – 528-б.
3. Ўзбекистон Республикасининг Мехнат Кодекси (ўзгаришлари). 21.12.1996 йил. www.lex.uz.
4. Ўзбекистон Республикаси Ер Кодекси (ўзгаришлари). 30.04.1998 йил. www.lex.uz.
5. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси (янги таҳрири). 01.01.2020 йил. www.lex.uz.
6. Ўзбекистон Республикасининг «Мулкчилик тўғрисида»ги Қонуни. 31.10.1990 йилдаги 152-ХП-сон. Ўзбекистон Республикаси: қонунлар ва фармонлар. – Т.: «Ўзбекистон», 1992. 382-б.
7. Ўзбекистон Республикасининг «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Қонуни. 09.12.1992. – Тошкент, «Ўзбекистон», 1992. www.lex.uz.
8. Ўзбекистон Республикасининг «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни (янги таҳрири). 02.05.2012 йил. www.lex.uz.
9. Ўзбекистон Республикаси «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Қонуни. 26.08.2004 йил. www.lex.uz.
10. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги Қонуни, ЎРҚ-680-сон. 01.04.2021 й. <https://lex.uz/docs/5351631>.
11. Ўзбекистон Республикасининг «Томорқа хўжалиги тўғрисида»ги Қонуни, ЎРҚ-681-сон. 01.04.2021 й. www.lex.uz.

II. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари, Қарорлари ва Фармойишлари

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 09 октябрдаги «Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5199-сонли Фармони.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармонининг 1-илоvasи «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси». lex.uz.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 17.04.2018 йилдаги «Қишлоқ ва сув хўжалиги давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5418-сонли Фармони.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги «2019–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5544-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 23 октябрь 2019 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5853-сонли Фармони.

17. Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш Концепцияси. / Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июндаги «Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5742-сонли Фармони, 1-илова.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 июль «Ўзбекистон Республикаси сув хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030 йилларга мўлжалланган Концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-6024-сонли Фармони.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрдаги «Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш Концепциясини тасдиqlаш тўғрисида»ги ПФ-6097-сонли Фармони.

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг таракқиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60-сонли Фармони.

21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 01.05.2017 йилдаги «Балиқчилик тармоғини бошқариш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2939-сон Қарори.

22. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 25.09.2017 йилдаги «Сув объектларини муҳофаза қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3286-сонли Қарори, www.lex.uz.

23. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 10.10.2017 йилдаги «Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорка ер эгалари фаолиятини янада ривожлантириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-3318-сонли Қарори.

24. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 06.04.2018 йилдаги «Балиқчилик тармоғини жадал ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-3657-сонли Қарори.

25. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.11.2019 йилдаги «Осиё таракқиёт банки иштирокида чорвачилик соҳасида қўшилган қиймат занжирини яратишни ривожлантириш лойиҳасини амалга оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4538-сонли Қарори.

26. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2020 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030 йилларга мўлжалланган стратегиясида белгиланган вазифаларни 2020 йилда амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4575-сонли Қарори.

27. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 29.01.2020 йилдаги «Чорвачилик тармоғини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4576-сонли Қарори.

28. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 01.05.2020 йилдаги «Коронавирус пандемияси даврида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш, қишлоқ

хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4700-сонли Қарори.

29. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 11.05.2020 йилдаги «Республика ҳудудларини кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришга ихтисослаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4709-сонли Қарори.

30. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 28 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2021–2023 йилларга мўлжалланган инвестиция дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4937-сонли қарорига 1-илова.

31. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.01.2021 йилдаги «Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларини молиявий қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4964-сонли Қарори.

32. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 24.02.2021 йилдаги «Кишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5006-сонли Қарори.

33. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори 26.02.2021 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси кишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030 йилларга мўлжалланган стратегиясида белгиланган вазифаларни 2021 йилда амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-5009-сонли Қарори.

34. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори 03.03.2021 йилдаги «Чорвачилик тармоқларини давлат томонидан янада қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5017-сонли Қарори.

35. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 18.09.2021 йилдаги «Ислом тараққиёт банки ва ОПЕК халқаро тараққиёт жамғармаси иштирокида «Кишлоқ жойларни барқарор ривожлантириш» лойиҳасини амалга чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-5246-сонли Қарори.

36. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 23.11.2021 йилдаги «Мева-сабзавотчилик ва узумчиликда оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида деҳқон хўжаликларининг улушини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-520-сонли Қарори.

37. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 22 декабрдаги «Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги соҳасида ислохотларни тадқиқ қилиш, стратегик режалаштириш ҳамда бошқариш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-58-сонли Қарори.

III. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари

38. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 05.03.2017 йилдаги «Иқтисодиётнинг базавий тармоқларида дебиторлик ва кредиторлик қарзларини қисқартириш ва тўлов интизомини мустаҳкамлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 158-сонли қарори.

39. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Сабзавот-полизчилик, боғдорчилик ва узумчилик йўналишларидаги фермер хўжаликларининг ер майдонларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш тўғрисида»ги 3.04.2018 йилдаги № 258-сонли қарори.

40. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 28.06.2018 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги вазирлигининг фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида»ги 487-сонли қарори.

41. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 23.02.2021 йилдаги «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг сувни тежаслидиган технологияларни жорий этиш бўйича харажатларининг бир қисmini коплаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 95-сонли қарори.

42. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 24.11.2021 йилдаги «Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ер участкаларини ижрага бериш тартибига доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида»ги 709-сонли қарори.

43. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 21.02.2022 йилдаги «Томорқа хўжаликларида етиштирилган маҳсулотларни кафолатли харид қилиш тизимини молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш тўғрисида»ги 81-сонли қарори.

44. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 31.03.2022 йилдаги «Озиқ-овқат хавфсизлиги ва ички бозорда нархлар барқарорлигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 147-сонли қарори.

бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. «Тошкент оқшоми» газетаси, 2017 йил 16-январь, №11.

54. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Либерал-демократик партиясидан Президентликка номзоднинг сайлов олди дастури. 12.11.2016. [Электрон манба]. https://www.ng.ru/2016-11-03/6_6851_uzbekistan.html (мурожаат санаси: 25.02.2022).

V. Монографиялар ва ўқув-услугий адабиётлари

55. Абдуллаев З.С. Мелиорация ва сув хўжалигида моделлаштириш ва моделлардан фойдаланиш: Ўқув қўлланма. –Т.: ТИМИ, 2015. 189-б.

56. Афанасьев В.Н. Статистическое обеспечение проблемы устойчивости сельскохозяйственного производства / В.Н. Афанасьев. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 320 с.

57. Андрейчук Н.Т. Эффективность использования производственного потенциала в сельском хозяйстве. – М.: Экономика, 1993. – 44 с.

58. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. – М.: «Финансы и статистика», 1994. – 228 с.

59. Барановская Т.П., Власенко А.В., Лойко В.И. Совершенствование системы управления производством винодельческой продукции: Сб. «Управляющие и информационные системы и средства автоматики в пищевой промышленности». Кубан. гос. технол. ун-т. 1997.;

60. Бекмуратов А.Ш. ва бошқалар. Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотлар ва фермерлик ҳаракати. – Тошкент: ТДИУ, 2006. 148-б.

61. Беляк В.Б. Третий союзник. Научно-публицистическо-художественное сочинение. – Пенза, 2016. – 352 с.

62. Беркинов Б.Б., Тошматов Р.Х. Ўзбекистонда фермер хўжаликларига хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни ривожлантириш йўналишлари: – Т.: ТДИУ, 2007. 44-б.

63 Беркинов Б.Б. Институционал иқтисодиёт: дарслик. – Т.: FAN va technology, 2018. 228-б.

64. Янги Ўзбекистон: ижтимоий-иқтисодий ривожланиш одимлари. Ўқув қўлланма. I–II боблар. Эшов М.П., Беркинов Б.Б., Аскарова М.Т. – Т.: «Маънавият», 2021. 12–100-бетлар.

65. Быков А. А. Торговля добавленной стоимостью: источники сбалансированного экономического роста / А. А. Быков, О.Д. Колб, Т.В. Хвалько; под ред. А. А. Быкова. – Минск: Мисанта, 2017. – 356 с.

66. Власенко А.В., Лойко В.И., Барановская Т.П. Математическая модель определения эффективности ККПК «Краснодарглавснаб»: Сб. «Техническое и информационное обеспечение автоматизированных систем управления в пищевой промышленности». Кубан. гос. технол. ун-т. 1998.

67. Водяников В.Т. Организация предпринимательской деятельности и управление в АПК: учебник для вузов / В.Т.Водяников. – Санкт-Петербург: Лань, 2022. – 448 с.: ил. – Текст: непосредственный.

68. Глазовский Н.Ф. Эффективность использования природных ресурсов и возможные пороги развития / Н.Ф. Глазовский // Природопользование и устойчивое развитие: мировые системы и проблемы России. – М.: Т-во научных изданий КМК, 2006. – С. 17-21.

69. Фуломов С.С. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида аграр ишлаб чиқариш мажмуини ривожлантириш жараёнини моделлаштириш.: Икт.ф.и. дис. автореф. – Тошкент: ЎЗР Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги. БИИТИ, 2001.- 22 б.

70. Денисов А.А. Макроэкономическое управление и моделирование: Пособие для начинающих реформаторов. – СПб: Омега, 1997.

71. Джалолов С.Ч. Орошаемое земледелие в условиях дефицита водных ресурсов. – Т.: 2000. – 199 с.

72. Домбровский С.Ф., Тараненко Л.С. Державне управління сільським господарством України (правові аспекти). – Хмельницький: Хмельниц. Ун-т упр. та права. 2010. – 397.

73. Желаева С.Э. Институциональные аспекты устойчивого развития социо-эколого-экономических систем различных типов / С.Э. Желаева, В.Е. Сактаев, Е.Д. Цыренова. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2005. – 156 с.

74. Законодательное обеспечение инновационного развития экономики. Научные технологии: материалы парламентского слушания. 12 мая 2008 г. / Гос. Дума РФ. -М., 2008. -128 с.

75. Инновационная деятельность в аграрном секторе экономики России / под ред. И.Г. Ушачева, И.Т. Трубилина, Е.С. Оглоблина, И.С. Санду. – М.: Колосс, 2007. -363 с.

76. Каплински Р. Распространение положительного влияния глобализации. Какие выводы можно сделать на основании анализа цепочки накопления стоимости? / Р. Каплински. – пер. с англ.: Препринт WP5/2002/03. – М.: ГУ ВШЭ, 2002. – 68 с.

77. Каплински Р., Моррис М. Руководство по проведению исследования цепочек накопления стоимости / пер. с англ. – М.: ГУ-ВШЭ, 2004.

78. Киселева В.В. Государственное регулирование инновационной сферы / ГУ-ВШЭ. – М., 2008. – 402 с.

79. Классика экономической мысли: сочинения / В. Пети, А. Смит, Д. Рикардо, Д.М. Кейнс, М. Фридмен. – М.: ЭКСМО – Пресс, 2000. – 896 с.

80. Кондратьева И.В. Экономика отраслей сельского хозяйства: учебное пособие для СПО/ И.В. Кондратьева. – 2-е изд., стер. – Санкт-Петербург: Лань, 2021. – 184 с.: ил. - Текст: непосредственный.

81. Лойко В.И. Методическое обеспечение структурной перестройки предприятий агропромышленного комплекса в переходный период. – Краснодар: издательство КубГАУ, 2000.

82. Львов Д.С. Путь в XXI век: стратегия, проблемы, перспективы российской экономики / Д.С. Львов. – М.: Экономика, 1999. – 168 с.

83. Любимцев О.В., Любимцева О.Л. Линейные регрессионные модели в эконометрике /Методическое пособие. Нижний Новгород, ННГАСУ. – 2016. – с. 45.

84. Мамай О.В., Мамай И.Н. Теоретические основы инновационного развития аграрного сектора региональной экономики: монография / О.В. Мамай, Кинель, 2015. –166 с.

85. Методические рекомендации по составлению прогнозов валового выпуска, добавленной стоимости отраслей экономики для расчета ВРП. Министерство экономики Республики Узбекистан. – Ташкент. 2006.

86. Международный Валютный Фонд. Объединенный Венский институт. Том 1. Макроэкономические счета, анализ и прогнозирование. – New York: United Nations, 1999.

87. Минаков И.А. Экономика и управление предприятиями, отраслями и комплексами АПК: учебник / И.А.Минаков. – 2-е изд., стер. – Санкт-Петербург: Лань, 2020. – 404 с.: ил. – Текст: непосредственный

88. Мэнкью Н. Григорий. Макроэкономика. Под общей редакцией Р.Г. Емцова и др. МГУ, 1994. – С. 62-76.
89. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР): пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 376 с.
90. Ожегов, С.И. Словарь русского языка. – Изд. 6-е / С.И. Ожегов. – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1964. – 900 с.
91. Олимжонов А.С., Фармонов Т. ва б. Фермер фаолиятининг ҳукукий ва молиявий асослари. – Тошкент: Университет, 2005. 212-б.
92. Петрович Э. А. Агробизнес: учебно-методическое пособие / Э. А. Петрович, Л. П. Лазарев. – Горки: БГСХА, 2013. – 234 с.: ил.
93. Политова И.Д. Дисперсионный и корреляционный анализ в экономике сельского хозяйства. – М.: «Колос», 1978. – 190с.
94. Райзберг, Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. — 6-е изд., перераб. и доп. – Москва : ИНФРА-М, 2019. – 512 с. (Библиотека словарей «ИНФРА-М»). [Электрон манба]. <https://znanium.com/catalog/product/1003268> (мурожаат санаси: 30.03.2022).
95. Ретеюм А.Ю. Мониторинг развития / А.Ю. Ретеюм. – М.: Хоризон, 2004. – 160 с.
96. Сдасюк Г.В. Природопользование и концепция устойчивого развития: традиционные и новые подходы / Г.В. Сдасюк // Природопользование и устойчивое развитие: мировые экосистемы и проблемы России. – М.: Т-во научных изданий КМК, 2006. – С. 22-47.
97. Султонов А.С. Хошимов У., Юсупов М. Сувдан фойдаланувчилар иқтисоди ва уни ташкил этиш. – Т.: 2008. – 140 б.
98. Теория статистики: учебник / Р.А. Шмойлова, В.Г. Минашкин, Н.А. Садовникова, Е.Б. Шувалова; под ред. Р.А. Шмойловой. – 5-е изд. – М.: Финансы и статистика, 2014. – 656 с.
99. Трубилин А.И. Модели и методы управления экономикой АПК региона. Монография (научное издание) / А.И. Трубилин, Т.П. Барановская, В.И. Лойко, Е.В. Луценко//. – Краснодар: КубГАУ. 2012.
100. Умурзоков Ў.П., Абдурахимов И.Л. Сув ҳўжалиги менежменти. 1-жилд. – Т.: «Иқтисод ва молия», 2008. 606-б.
101. Управление инновационным развитием региона: монография / под ред. А.П. Егоршина. Н. Новгород: НИМБ, 2008. – 288 с.

102. Ушачев И.А., Папцов А.Г., Долгушкин Н.К. ва б. Развитие и повышение конкурентоспособности сельского хозяйства России в условиях углубления интеграции в ЕАЭС: - М.: «Росинформагротех», 2018. – 348 с.

103. Ходиев Б.Ю., Абдуллаев А.М., Ишназаров А.И. Эконометрика. – Т.: 2007. 612-б.

104. Худойбергганов З.Д. Сув ресурсларидан самарали фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий асослари. – Т.: 2009.

105. Чепурных Н.В., Новоселов А.Л., Мерзлов А.В. Региональное развитие: сельская местность / Н.В. – М.: Наука, 2006. – 384 с.

106. Эффективность сельскохозяйственного производства (методические рекомендации) / Под ред. И.С. Санду, В.А. Свободина, В.И. Нечаева, М.В. Косолаповой, В.Ф. Федоренко. – М.: ФГБНУ «Росинформагротех», 2013. – 228 с.

107. Кодиров А.М., Тошматов Р.Х. ва б. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини рационал жойлаштириш учун табиий ресурс салоҳиятини аниқлаш бўйича илмий – услуги ёндашув. Монография. – Т.: LECCON PRESS, 2017. 229-б.

108. Қишлоқ хўжалигининг давлат томонидан қўллаб-қувватлаш жамғармаси томонидан қишлоқ хўжалиги техникаларини хариди учун ажратиладиган субсидиялар тўғрисида маълумот [Электрон манба]: http://agrofin.uz/uz/post/view?slug=haridsubsidiya_oz (мурожаат санаси: 21.06.2021)

109. Gereffi G. The Organization of BuyerDriven Global Commodity Chains: How U.S. Retailers Shape Overseas Production Networks // Commodity Chains and Global Capitalism / G. Gereffi, M. Korzeniewicz (eds.) L.: Praeger, 1994.

110. Kaplinsky R., Morris M. A Handbook for Value Chain Research. Institute of Development Studies, University of Sussex, 2001.

111. Mapping Global Value Chains / Document of the Working Party of the Trade Committee, No. TAD/TC/WP/RD (2012)9, 4-5 December 2012. The OECD Conference Centre, Paris, 2012.

112. Porter, Michael E., Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. - New York: The Free Press, 1985

113. Promoting Sustainable Agriculture and Rural Development: Agenda 21 Chapter 14. Rome: FAO, 1996.

VI. Илмий мақолалар ва брошюралар

114. Абатуров Р. Обзор развития текстильной отрасли Узбекистана в 2017-2020 годах. [Электрон манба]: <https://uzts.uz/obzor-razvitiya-tekstilnoy-otrasli-uzbekistana-v-2017-2020-godah/> (мурожаат санаси: 15.09.2021).

115. Авазходжаева Д.М. Развитие аграрного сектора экономики Узбекистана. Экономика и управление. Молодой ученый. № 17 (151), 2017. – С. 321 – 323.

116. Агросаноат ислохотлари: кластерлашдан рақамлаштиришга. Кишлоқ хўжалиги вазири Ж.Ходжаев билан интервью. «Экономическое обозрение» журнаси 2021 й. - №8 (260). [Электрон манба]: <https://review.uz/uz/post/agropromshlenne-reform-ot-klasterizacii-dofirovizacii> (мурожаат санаси: 21.06.2022 й.).

117. Андреева Т.В., Ермакова Ж.А. Формирование цепочек создания стоимости продукта в пищевой промышленности//Вестник ОГУ, 2011. – №1 (120) / январь. – С.108–113.

118. Амиров Л.Ф. Аграр секторни барқарор ривожлантиришнинг услубий жиҳатлари. Иқтисодиёт ва таълим. – Тошкент. 2021. №1, 224–231-б.

119. Амиров Л.Ф. Аграрный сектор: тенденции, проблемы и стратегические перспективы для дальнейшего развития в Узбекистане. Экономический журнал «Экономика: вчера, сегодня, завтра», Том 11, № 8А, 2021. Московская область, г.Ногинск

120. Амиров Л.Ф. Иқтисодиётнинг аграр секторини давлат томонидан тартибга солиш усуллари. Тадқиқот уз/ Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар мавзусидаги конференция материаллари Тошкент, 31 июль 2020й. № 18, 9-қисм, 17–18-б.

121. Амиров Л.Ф. Ўзбекистон иқтисодиётининг аграр сектори ва унинг асосий тушунчалари. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар – Тошкент: 2020. № 4., 195–203-б.

122. Амиров Л.Ф. Ўзбекистонда аграр секторнинг инновацион ривожланиш кўрсаткичлари тизимини такомиллаштириш. «Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar» илмий электрон журнаси, № 5, сентябрь-октябрь 2021 йил., 161–168-б.

123. Амиров Л.Ф. Ўзбекистон Республикасида ер ва сув ресурсларидан фойдаланишни бошқариш. «Иқтисодиёт ва инновацион техно-

логиялар» илмий электрон журнали, № 5, сентябрь-октябрь, 2019й.
– Тошкент: 22–27-б.

124. Амиров Л.Ф. Совершенствование путей эффективного использования водных ресурсов в Республике Узбекистан. «Ўзбекистон Республикаси ҳаракатлар стратегияси: макроиктисодий барқарорлик, инвестицион фаоллик ва инновацион ривожланиш истиқболлари» II Халқаро илмий-амалий конференциясининг илмий маъруза ва мақолалар тўплами. IV шўъба, 27–28 май 2019 й., 138–145-б.

125. Амиров Л.Ф. Пути рационального обеспечения использования водных ресурсов в сельском хозяйстве Республики Узбекистан. «Янги Ўзбекистон иктисодиётининг макроиктисодий барқарорлигини таъминлаш: муаммолар, таҳлиллар ва патижалар» онлайн, илмий-масофавий конференцияси тезислар тўплами, 5-шўъба, 30.04.2020 й., 514–521-б.

126. Амиров Л.Ф. Особенности и перспективы развития сельского хозяйства в Узбекистане. «Ўзбекистон Республикасининг ҳаракатлар стратегияси: макроиктисодий барқарорлик, инвестицион фаоллик ва инновацион ривожланиш истиқболлари» Халқаро онлайн илмий-амалий конференция материаллари тўплами. I-шўъба, 10–11 декабрь 2020 й, 319–328-б.

127. Амиров Л.Ф. Ўзбекистон Республикасида сув ресурсларидан самарали фойдаланиш. «Ўзбекистонда хусусий мулкчилик ва оила тадбиркорлигини ривожлантириш истиқболлари» мавзусидаги Республика онлайн илмий-амалий анжумани илмий мақола ва тезислар тўплами 12.10.2020 й., 190–195-б.

128. Амиров Л.Ф. Ўзбекистон иктисодиётининг аграр сектори ва унинг асосий тушунчалари. «Иктисодиёт ва инновацион технологиялар» илмий электрон журнали. №4, июль-август, 2020 йил.

129. Амиров Л.Ф. Ўзбекистонда аграр соҳани барқарор ривожлантириш индикаторлари. «Макроиктисодий барқарорликни таъминлаш, реал сектор тармоқларининг ишлаб чиқариш салоҳиятини ошириш асосида ҳудудларни барқарор ривожлантириш, камбағалликни қискартириш ва аҳоли бандлигини таъминлашнинг долзарб масалалари» Халқаро илмий-амалий анжумани мақолалар тўплами, 25.11.2021 й., 48–60-б.

130. Андреева Т.В., Ермакова Ж.А. Формирование цепочек создания стоимости продукта в пищевой промышленности. Вестник Орен-

бургского госуниверситета. № 1 (120)/ Январь 2011. [Электрон манба]: andreeva-orisk@mail.ru. (мурожаат санаси: 15.01.2022).

131. Арифджанов Г. Сельскохозяйственное ресурсосбережение/ Экономическое обозрение. №4 (244). – 2020.

132. Атаев Ж.Э. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш жараёнларини эконометрик моделлаштириш. ИФФД (PhD) диссертацияси автореферати. УДУ, Урганч, 2021. – 29-б.

133. Байкин Ю.Л., Беличев А.А., Федоров А.Н. Некоторые особенности и проблемы современного сельскохозяйственного производства Австралии. [Электрон манба]: Байкин_2_.pdf (beonrails.ru) (мурожаат санаси: 10.08.2021).

134. Беркинов Б.Б. Ўзбекистон иқтисодиёти ва институционал таркиби ва уни ривожлантириш йўллари. «Аграр тармоқ иқтисодий салоҳиятини оширишда институционал ислохотлар ва агрокластерларни ривожлантиришнинг ўрни: муаммо ва ечимлар» мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани материаллари тўплами. 18 май 2021 йил. Тошкент давлат аграр университети. 18 май 2021 йил.

135. Беркинов Б.Б., Амиров Л.Ф. Методические аспекты анализа и оценка эффективности финансово-экономических показателей отраслей аграрного сектора Узбекистана // Экономика, предпринимательство и право. – 2022. – Том 12. – № 2. – С. 949–966. doi: 10.18334/err.12.2.114171

136. Беркинов Б.Б., Аскарова М.Т., Абдурахимова С.А. Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси. – Тошкент: «Иқтисодиёт», 2019. 208-б.

137. Воробьев Н.Н. Методические аспекты оценки эффективности производства сельскохозяйственной продукции / Н.Н. Воробьев // Kant. – 2018. – № 2 (27). – С. 255–260.

138. Газимагамедова Ф.Р. Реформирование аграрного сектора экономики // Вестник Евразийской науки. 2019, № 3, Том 11.

139. Гончаренко И.Ю. Формирование эффективной модели управления инновационной деятельностью в аграрном секторе экономики России. Автореф.диссер. к.э.н. – М.: Государственный университет управления. 2016.

140. Демьяненко С.И. К вопросу о стратегии развития аграрного сектора экономики Украины. – Киев, Журнал «Экономика АПК», 2014. № 1.

141. Джереффи Г., Хамфри Дж., Стурджион Т. Управления глобальными цепочками начисления стоимости // Обзор международной политической экономии. 2005. Вып. 12. №1. – С. 78–104.

142. Диалог по модернизации сельского хозяйства Узбекистана. [Электрон манба]: <https://www.documents1.worldbank.org%2Fcurated%2Fen%2F527551601272645417%2Ftext%2FPolic-Dialogue-on-Agriculture-Modernization-in-Uzbekistan-Cotton-Textile-Clusters-in-Uzbekistan> (муружаат санаси: 10.08.2021).

143. Емельянов С. Инновационный вектор стратегии национальной конкурентоспособности США. [Электрон манба]: <http://www.ebiblioteka.ru/sources/article.jsp?id=2320636>. (муружаат санаси: 15.01.2022).

144. Иванов В.А., Пономарева А.С. Методологические основы устойчивого развития аграрного сектора. Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз 4 (16) 2011. С. 109-129. [Электрон манба]: <http://esc.vscs.ac.ru/article/230/full>. (муружаат санаси: 15.01.2022).

145. Ильина Д. Реформирование сельского хозяйства в Узбекистане. [Электрон манба]. <https://ifmr.uz/publications/articles-and-abstractsagriculture> (муружаат санаси: 19.12.2021).

146. Комиссарова Т. Эффективная модель достижения целей // Экономика и жизнь. 2012. – №16. – С. 17.

147. Концепция устойчивого развития в контексте глобализации // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 6. – С. 66–79.

148. Лойко В.И. Поточковые модели управления эффективностью инвестиций в агропромышленных объединениях // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета (Научный журнал КубГАУ) Краснодар: КубГАУ, 2012. – №09(083). С. 615 – 631.

149. Лойко В.И. Управление производственным процессом в сельском хозяйстве на основе моделирования и оценки цепочек создания добавленной стоимости// Научный журнал КубГАУ, 2020. - №156(02). – С.3.

150. Матюнина О.Ю. Стратегия развития аграрного сектора АПК самодостаточного региона. Дис.к.э.н. Автореферат. Воронеж, Филиал

Всероссийского заочного финансово – экономического института в г.Липецке, 2006.

151. Мешкова Т.А., Моисенчев Е.Я. Мировые тенденции развития глобальных цепочек создания добавленной стоимости и участие в них России. Финансы: теория и практика/ Finance: Theory and Practice. 2015; (1):83-96. [Электрон манба]. <https://doi.org/10.26794/2587-5671-2015-0-1-83-96>. (мурожаат санаси: 19.04.2022).

152. Мифы и реальность «устойчивого развития» / Г.С. Розенберг, С.А. Черникова, Г.П. Краснощеков и др. // Проблемы прогнозирования. – 2009. – № 2. – 130-154 с.

153. Мороз О. Теоретико – методологічні аспекти сучасної парадигми регулювання аграрного ринку // Вісник ВПІ. 2004. - № 5. – С.16-22.

154. Мурадов К. Ю. Встроена ли Россия в глобальные цепочки создания стоимости? // Вестник НГУЭУ, 2015. - №4. – С. 92-117.

155. Пахта-тўкимачилик кластерлари. «Ўзтўкимачиликсаноат» уюшмаси расмий сайтидан маълумот. [Электрон манба]: <https://uzts.uz/hlopkovo-tekstilnye-klastery/> (мурожаат санаси: 08.08.2021).

156. Рахманкулова Б.О. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш самардорлигини эконометрик тадқиқ этиш. Иқт. ф. ном. дис. автореф. – Тошкент: ТИМИ, 2006. 24-б.

157. Рашитова Н.Х. Аграр секторда тузилмавий силжишларни статистик ўрганиш усуллари.: Иқт. ф. ном. дис. автореф. – Тошкент: ТДИУ, 2010. 23-б.

158. Ризасв Т. Сув ресурсларини бошқариш // Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. – Тошкент, 2007. №1. 15-б.

159. Сельскохозяйственные реформы в динамике. [Электрон манба]: <https://review.uz/post/selskoxozyaystvenne-reform-v-dinamike-infografiki> (мурожаат санаси: 20.10.2021).

160. Семеникин В.А. и др. Как можно повысить эффективность аграрно экономической науки. [Электрон манба]: rector@kgsha.ru. (мурожаат санаси: 19.04.2022).

161. Сельское хозяйство Сурхандарьинской области в цифрах. [Электрон манба]: <https://e-cis.info/news/567/89891/> (мурожаат санаси: 22.09.2021).

162. Сурхондарё вилоятининг 2020-2030-йилларда инновацион

ривожланиши концепцияси. –Термиз, 2020, Сурхондарё вилояти ҳо-
кимлиги.

163. Текеева, Х.Э. Критерии эффективности сельскохозяйственного производства / Х.Э. Текеева // International Agricultural Journal. – 2020. – Т. 63. – № 1. – С. 13.

164. Урсул А.Д. На пути к праву устойчивого развития: концептуально-методологические аспекты / А.Д. Урсул // Теоретическая и прикладная экология. – 2008. – № 1. – С. 20-31.

165. Цыбулин Г.Н. Цепочка создания стоимости в хлебо-продуктовом подкомплексе АПК: теоретические и методические подходы к исследованию// Аграрный научный журнал. 2016. №12. С. 93.

166. Чепурных Н.В. Устойчивое развитие сельского хозяйства и проблема устойчивого развития сельской местности [Электронный ресурс] / Н.В. Чепурных. – [Электрон манба]. <http://www.icptacis.ru>. (мурожаат санаси: 22.02.2022).

167. Черенко Г. Агрохолдинги как новые организационные формы крупнотоварного в агробизнесе Украины // Аграрная экономика. – 2012. - № 1 – 2. – С.34 – 40.

168. Чориев Қ., Хушматов Н. Дехқон ва фермер хўжаликлари фаолиятини режалаштириш.-Тошкент: Шарқ, 2002.- 132 б.

169. Экономический словарь. [Электрон манба]. http://abc.informbureau.com/html/ffdiidiiuoeaiue_eiieaen.html. (мурожаат санаси: 12.01.2022).

170. Эргашева Ш.Т. Қишлоқ хўжалик ерларидан самарали фойдаланиш жараёнларини моделлаштириш.: Иқт.ф.н.дис.авт. – Тошкент: ТДИУ, 2004. 25-б.

171. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йилдаги иқтисодий ривожланиш тенденциялари ва 2021 йилга мўлжалланган прогнозлари. [Электрон манба]. https://mineconomy.uz/uploads/2021_years/February/2020-2021.pdf (мурожаат санаси: 15.08.2021).

172. Amirov L.F. Trends and prospects for agriculture development in Uzbekistan. South Asian Journal of marketing & Management Research, Vol.10,10, Oct 2020. India, <http://saarj.com> page 10-20.

173. Amirov L.F., Eshov M.P., Askarova M. T. Development of the agricultural sector and its importance in Uzbekistan. E3S Web of Conferences 244, 03014 (2021). [Электрон манба]. <https://doi>.

org/10.1051/e3sconf/202124403014. (мурожаат санаси: 25.03.2022).

174. Amirov L., Sultanov B., Askarova M., Rakhmankulova B. Agriculture of the Republic of Uzbekistan after the peak of the pandemic. E3S Web of Conferences 244, 03014 (2021). [Электрон манба]. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202124403014> (мурожаат санаси: 25.03.2022).

175. Amirov L., Askarova M., Shoyusupova N., Rakhmatullaeva Sh. Priority Areas For The Development Of A Flexible Labor Market In Uzbekistan. The American Journal of Applied sciences (ISSN – 2689-0992) Published: May 7, 2021 Pages: 1-11 Doi: <https://doi.org/10.37547/tajas/Volume03Issue05-01>, IMPACT FACTOR 2021: 5. 634 OC LC – 1121105553.

176. Briscoe S. Global Water Patnership // Ж.Росengrant and Binswanger.- Dublin Statement.- 2000.-p.25-26.

177. Jalolova M., Amirov L, Askarova M., Zakhidov G. Territorial features of railway transport control mechanisms. X International Scientific Siberian Transport Forum. Transportation Research Procedia 63 (2022). – p. 2645–2652.

178. Jones W.I. Global Water Patnership // Ж.Росengrant and Binswanger. – Dublin Statement. – 2000. – p. 25-26.

179. Mapping Global Value Chains / Document of the Working Party of the Trade Committee, No. TAD/TC/WP/RD (2012)9, 4–5 December 2012. The OECD Conference Centre, Paris, 2012.

180. Perry C. Water at any price? Issues and options in charging for irrigation water // Irrigation and drainage. 2001.- №3. p. 24-27.

VI. Статистик манбалар

181. Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигининг 2018–2021 йил якунлари юзасидан ҳисоботи. Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги. Тошкент, 2021 й. 42 б. [Электрон манба]. <https://mininnovation.uz/oz/opendata/post-69> (мурожаат санаси: 15.08.2021).

182. Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати. 2021 йил январь–декабрь. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. – Тошкент, 2022 й. 467-б.

183. Ўзбекистон иқтисодиёти. Ахборот-таҳлилий бюллетень 2020 йил. – Т.: ИТМ, 2020.

184. Йиллик статистик тўплам. Давлат статистика қўмитаси. – Тошкент, 2020. – 344 б.

185. Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати. IV. Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги. ЎзСТАТ, 2020 й.

VII. Интернет манбалари

186. www.un.org – Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг расмий айти.

187. www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси расмий сайти.

188. www.mineconomy.uz – Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги расмий сайти.

189. www.agro.uz. – Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг расмий сайти.

190 www.lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

ИЛОВАЛАР

1-ИЛОВА

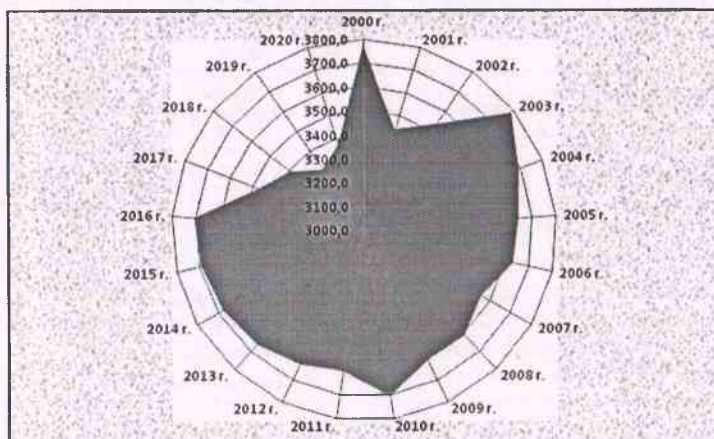
Ўзбекистон аграр секторида қишлоқ, ўрмон ва
балиқ хўжаликларида амалга ошириладиган
иқтисодий фаолият турлари

1. ДЕҲҚОНЧИЛИК, ЧОРВАЧИЛИК ҲАМДА ОВЧИЛИК ВА УЛАРГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАЛАРИ	
1.1. Мавсумий экинларни етиштириш	
1.1.1. Дон, дуккакли ва мойли экинларни етиштириш	
1.1.2. Гуруч етиштириш	
1.1.3. Сабзавот, полиз, илдизмевалиларни етиштириш	
1.1.4. Шакарқамиш етиштириш	
1.1.5. Тамаки етиштириш	
1.1.6. Толали йигирув экинларини етиштириш (пахта, зиғир)	
1.1.7. Бошқа мавсумий экинларни етиштириш (озиқ-овқат экинлари ва уларнинг уруғлари)	
1.2. Кўп йиллик ўсимликларни етиштириш	
1.2.1. Узум етиштириш	
1.2.2. Субтропик меваларни етиштириш	
1.2.3. Цитрус меваларини етиштириш	
1.2.4. Доначалик ва уруғлик меваларни етиштириш	
1.2.5. Бошқа турдаги мевали дарахтлар, буталар ва ёнғоқларни етиштириш	
1.2.6. Ёғли меваларни етиштириш	
1.2.7. Ичимлик ишлаб чиқариш учун экинларни етиштириш	
1.2.8. Зираворлар, ароматик, кучли гиёҳвандлик ва фармацевтика экинларини етиштириш	
1.2.9. Бошқа кўп йиллик экинларни етиштириш	
1.3. Иссиқхона маҳсулотларини ишлаб чиқариш	
1.4. Чорвачилик	

	1.4.1. Қорамолларнинг сүтдор зотларини кўпайтириш
	1.4.2. Қорамол ва буйволларнинг бошқа зотларини кўпайтириш
	1.4.3. Отлар ва бошқа түёқли зотларни кўпайтириш
	1.4.4. Тўялар етиштириш
	1.4.5. Қўй ва эчкичилик
	1.4.6. Чўчқаларни кўпайтириш
	1.4.7. Паррандачилик
	1.4.8. Бошқа ҳайвонлар турларини (ипак қурти, асаларилар, қуёнлар ва бошқалар) кўпайтириш
	1.5. Аралаш қишлоқ хўжалиги
	1.6. Қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ёрдамчи фаолият
	1.6.1. Соҳадаги ёрдамчи фаолият турлари: экинларни етиштириш, оператор ва техник ходимлар билан биргаликда қишлоқ хўжалиги техникаси билан таъминлаш, ўсимликларни касаллик ва зараркунандалардан, шунингдек, кемирувчилардан ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги сўғориш техникасига техник хизмат кўрсатиш, ўсимликчилик соҳасидаги бошқа хизматларни кўрсатиш)
	1.6.2. Чорва молларини кўпайтириш борасида ёрдамчи фаолият турлари
	1.6.3. Ўрим-йиғимдан кейин қишлоқ хўжалиги ишлари
	1.6.4. Кўпайтириш учун уруғларни қайта ишлаш ва тайёрлаш
	1.7. Ёввойи ҳайвонларни овлаш ва қоплаш, шу жумладан, ушбу йўналишда хизматлар кўрсатиш
	2. ЎРМОН ХЎЖАЛИГИ
	2.1. Ўрмон хўжалиги ва бошқа ўрмон хўжалиги фаолияти
	2.2. Ўрмон хўжалиги хом ашёсини тайёрлаш
	2.3. Ўрмон хўжалиги соҳасида техник хизматлар
	3. БАЛИҚ ХЎЖАЛИГИ ВА АКВАЎСИМЛИКЛАР
	3.1. Балиқчилик
	3.1.1. Денгиз балиқчилиги
	3.1.2. Чучук сув балиқчилиги
	3.2. Аква ўсимчилиги

2-ИЛОВА

2000–2020 йиллар учун қишлоқ хўжалиги экинлари экин майдонларининг ўзгариши

Маъна: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра муаллиф томонидан тузилган.

3-ИЛОВА

2018–2020 йилларда Ўзбекистон ҳудудлари бўйича қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш таркиби, %

Ҳудудлар	2018 й.		2019 й.		2020 й.	
	Ўсимликчилик маҳсулотлари %	Чорвачилик маҳсулотлари, %	Ўсимликчилик маҳсулотлари %	Чорвачилик маҳсулотлари, %	Ўсимликчилик маҳсулотлари %	Чорвачилик маҳсулотлари, %
1	2	3	4	5	6	7
Ўзбекистон Республикаси	53,2	46,8	50,2	49,8	49,5	50,5
Қорақалпоғистон Республикаси	45,7	54,3	45,3	54,7	46,0	54,0
ҳудудлар:						
Андижон	69,3	30,7	66,9	33,1	64,0	36,0
Бухоро	51,6	48,4	47,5	52,5	48,1	51,9
Жиззах	38,5	61,5	37,4	62,6	38,3	61,7

Ма н ба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра тузилган.

1	2	3	4	5	6	7
Қашқадарё	42,4	57,6	38,2	61,8	39,5	60,5
Навоий	39,4	60,6	34,0	66,0	35,7	64,3
Наманган	60,5	39,5	57,1	42,9	54,9	45,1
Самарқанд	58,4	41,6	53,6	46,4	53,7	46,3
Сурхондарё	54,0	46,0	53,6	46,4	50,3	49,7
Сирдарё	58,6	41,4	53,6	46,4	55,0	45,0
Тошкент	51,6	48,4	44,6	55,4	45,2	54,8
Фарғона	56,4	43,6	57,7	42,3	55,5	45,5
Хоразм	47,5	52,5	45,8	54,2	45,0	55,0

4-ИЛОВА

Ўзбекистон ҳудудларида 2016 ва 2020 йилларда етиштирилган гўшт ва сўт маҳсулотлари, туҳум ва балиқ овлаш ҳажми

Ҳудуд	Гўшт ишлаб чиқариш (тирик вазнда)				Сўт ишлаб чиқариш				Туҳум ишлаб чиқариш				Балиқ овлаш			
	2016 й.		2020 й.		2016 й.		2020 й.		2016 й.		2020 й.		2016 й.		2020 й.	
	минг тонна	жамига нисбатан %да	минг тонна	жамига нисбатан %да	минг тонна	жамига нисбатан %да	минг тонна	жамига нисбатан %да	млн. дона	жамига нисбатан %да	млн. дона	жамига нисбатан %да	минг тонна	жамига нисбатан %да	минг тонна	жамига нисбатан %да
Ўзбекистон Республикаси	2172,5	100,0	2526,2	100,0	9703,4	100,0	11009,9	100,0	6152,5	100,0	7825,0	100,0	65,3	100,0	144,1	100,0
Қорақалпоғистон Республикаси	95,2	4,4	110,7	4,4	347,0	3,6	403,8	3,7	236,0	3,8	338,4	4,3	4,5	6,9	14,3	9,9
ҳудудлар:																
Андижон	134,0	6,2	154,9	6,1	892,6	9,2	983,9	8,9	532,3	8,7	699,1	8,9	2,1	3,2	12,8	8,9
Бухоро	209,3	9,6	262,0	10,4	852,9	8,8	1008,7	9,2	347,7	5,7	436,6	5,6	2,8	4,3	7,2	5,0
Жиззах	190,2	8,8	213,4	8,4	536,7	5,5	624,7	5,7	232,6	3,8	318,3	4,1	11,2	17,2	10,4	7,2
Қашқадарё	266,3	12,3	297,3	11,8	1023,1	10,5	1177,7	10,7	457,9	7,4	528,6	6,8	4,0	6,1	6,4	4,4
Навоий	142,0	6,5	164,2	6,5	415,1	4,3	481,6	4,4	262,3	4,3	347,2	4,4	7,7	11,6	12,1	8,4
Наманган	125,0	5,8	153,7	6,1	637,4	6,6	725,1	6,6	423,3	6,9	602,6	7,7	3,4	5,2	8,6	6,0
Самарқанд	258,0	11,9	302,3	12,0	1228,3	12,7	1313,7	11,9	1167,0	19,0	1328,2	17,0	2,5	3,8	11,8	8,2
Сурхондарё	168,5	7,8	193,2	7,6	781,5	8,1	885,7	8,0	311,8	5,1	516,0	6,6	2,6	4,0	4,4	3,1
Сирдарё	60,4	2,8	69,1	2,7	318,9	3,3	360,4	3,3	146,0	2,4	174,9	2,2	2,3	3,5	9,0	6,2
Тошкент	238,9	11,0	273,8	10,8	838,3	8,6	939,2	8,5	1299,6	21,1	1503,9	19,2	8,2	12,6	9,3	6,5
Фарғона	148,0	6,8	169,6	6,7	909,6	9,4	1051,7	9,5	349,9	5,7	534,4	6,8	5,2	8,0	12,2	8,5
Хоразм	136,9	6,3	162,0	6,4	922,3	9,5	1053,7	9,6	386,1	6,3	496,8	6,3	8,9	13,6	25,6	17,8

Ма н ба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган

5-ИЛОВА

2018–2020 йиллар учун ўрмон хўжалигида олинган молиявий кўрсаткичларнинг ўзгариши

Кўрсаткич	2018 й.	2019 й.	2020 й.	Кўрсаткич ўзгариши	
				Млн. сўм, (4к-2к)	%, (гр. 4/ гр.2 *100)
Маҳсулотларни (ишларни ва хизматларни) сотишдан олинган соф тушум	3544,1	8803,8	3384	-160,1	95,5%
Маҳсулот сотишдан олинган ялпи фойда, зарар (-).	1683,8	2360,7	2097	413,2	124,5%
Давр харажатлари	2187,8	2847	1872,6	-315,2	85,6%
Бошқа операцион даромадлар	793,4	819,1	18,3	-775,1	2,3%
Соф даромад (зарар (-))	121,3	-179,6	130,6	9,3	107,7%
Даромад солиғи олдидан фойда, зарар (-).	285,2	49	179,3	-105,9	62,9%

М а н б а: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра тузилган.

6-ИЛОВА

2018–2020 йиллар учун балиқчилик соҳасидаги фаолиятдан олинган молиявий кўрсаткичларнинг ўзгариши

Кўрсаткич	2018 й.	2019 й.	2020 й.	Кўрсаткич ўзгариши	
				Млн. сўм, (4к-2к)	%, (гр. 4/ гр.2 *100)
Маҳсулотларни (ишларни ва хизматларни) сотишдан олинган соф тушум	170703	279008	377729	207025,8	221,3%
Маҳсулотларни (ишларни ва хизматларни) сотишдан олинган ялпи фойда, зарар (-)	62890,3	113733	109004	46113,9	173,3%
Давр харажатлари	35413,4	65487	83052,4	47639,0	234,5%
Бошқа операцион даромадлар	8782,5	12374,1	14924,6	6142,1	169,9%
Соф даромад (зарар (-))	15959,1	27088,5	-12192	-28151,0	-76,4%
Даромад солиғи олдидан фойда, зарар (-).	21450,9	33493,7	-7299,5	-28750,4	-34,0%

М а н б а: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра тузилган.

7-ИЛОВА

Ўзбекистон Республикаси ва ҳудудларда 2015 ва 2021 йилларда сўғориш ишлари учун ажратилган сув олиш лимитлари ва амалда олинган сув миқдорлари

Йил	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Ўртача 7 йилда
Лимит	49 935	49 706	50 196	43 187	44 088	41 908	37 534	45 222
Ҳақиқатда	49 970	49 429	53 745	45 696	48 563	45 930	38 246	47 368

Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари

Йил		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Ўртача 7 йилда
Қорақалпоғистон Республикаси	Лимит	8038	8038	8038	6251	6458	6220	5049	6870
	Ҳақиқатда	7579	7085	7894	6195	7594	6105	5202	6807
Қашқадарё	Лимит	5770	5639	6127	4358	4349	4359	4210	4930
	Ҳақиқатда	5309	5547	6051	4507	5087	5400	4361	5180
Наманган	Лимит	2891	2891	2891	2576	2654	2441	2117	2637
	Ҳақиқатда	2820	3025	2892	2580	2875	3182	2271	2806
Сирдарё	Лимит	2908	2908	2908	3025	3024	2776	2136	2812
	Ҳақиқатда	3084	2894	4123	4175	3584	3281	3386	3503
Тошкент	Лимит	3625	3625	3625	2888	3261	2975	2719	3245
	Ҳақиқатда	3583	3583	3628	3184	3742	3752	3056	3504

Маъна: ЎзР Сув хўжалиги вазирлиги маълумотлари.

Ўзбекистон ҳудудларида сўғориш ишлари учун сув олишнинг ҳозирги ҳолати ва истиқболда ўзгаришининг прогноз вариантлари

Йиллар	t	Қорақалпоғистон Республикаси, лимит	Қорақалпоғистон Республикаси, ҳақиқатда	Қашқадарё вилояти, лимит	Қашқадарё вилояти, ҳақиқатда	Наманган вилояти, лимит	Наманган вилояти, ҳақиқатда	Сирдарё вилояти, лимит	Сирдарё вилояти, ҳақиқатда	Тошкент вилояти, лимит	Тошкент вилояти, ҳақиқатда
2015	1	8038	7579	5470	5309	2891	2820	2908	3084	3625	3583
2016	2	8038	7085	5639	5547	2891	3025	2908	2894	3625	3583
2017	3	8038	7894	6127	6051	2891	2892	2908	4123	3625	3628
2018	4	6251	6195	4358	4507	2576	2580	3025	4175	2888	3184
2019	5	6458	7594	4349	5087	2654	2875	3024	3584	3261	3742
2020	6	5049	6105	4359	5400	2441	3182	2136	3386	2975	3752
2021	7	6220	6202	4410	5461	2717	2971	2776	3281	2719	3056
2022	8	5670,1	6359,0	4285,8	5230,9	2562,2	2954,8	2639,1	3702,8	2851,4	3397,8
2023	9	5533,5	6286,7	4206,8	5219,2	2541,5	2962,2	2618,3	3735,1	2803,7	3384,7
2024	10	5414,2	6222,8	4137,3	5208,8	2523,0	2968,9	2599,9	3764,2	2761,8	3372,9
2025	11	5308,4	6165,5	4075,5	5199,3	2506,5	2974,9	2583,4	3790,8	2724,4	3362,3
2026	12	5213,6	6113,7	4019,9	5190,8	2491,5	2980,4	2568,3	3815,2	2690,7	3352,7
2027	13	5128,0	6066,4	3969,3	5182,9	2477,8	2985,5	2554,6	3837,7	2660,1	3343,8
2028	14	5049,9	6023,0	3923,1	5175,6	2465,1	2990,3	2542,0	3858,7	2632,1	3335,7
2029	15	4978,3	5982,8	3880,6	5168,8	2453,4	2994,6	2530,2	3878,4	2606,2	3328,1
2030	16	4912,2	5945,5	3841,2	5162,5	2442,5	2998,8	2519,3	3896,9	2582,3	3321,0

М а н б а: җадвал ЎЗР Сув ҳўжалиги вазирлиги маълумотларидан фойдаланиб муаллиф ҳисоб-китоблари асосида тузилган.

Аграр сектор тармоқларида ерўнғоқ экспорти ҳажмининг прогноз вариантлари

Йиллар,	Минг тонна	Чизиқли функция	Логарифмик функция	Полиноминал функция	Даражали функция	Экспоненционал функция
2017	18,5	21,6	21,6	22,6	21,1	20,9
2018	29,3	20,8	20,4	20,2	19,7	20,0
2019	16,4	19,9	19,7	18,9	18,9	19,2
2020	12,9	19,1	19,2	18,6	18,4	18,4
2021	22,6	18,3	18,8	19,3	17,9	17,6
2022		17,5	18,5	21,1	17,6	16,9
2023		16,7	18,2	23,9	17,3	16,2
2024		15,8	17,9	27,7	17,1	15,6
2025		15,0	17,7	32,5	16,9	14,9
2026		14,2	17,5	38,4	16,7	14,3
2027		13,4	17,4	45,3	16,6	13,7
2028		12,6	17,2	53,2	16,4	13,2
2029		11,7	17,1	62,1	16,3	12,6
2030		10,9	16,9	72,1	16,2	12,1

$$y = -0,82t + 22,4$$

$$R^2 = 0,0423.$$

$$y = -1,783 \ln(t) + 21,647$$

$$R^2 = 0,0323.$$

$$y = 0,5143t^2 - 3,9057t + 26$$

$$R^2 = 0,0656.$$

$$y = 21,115t^{0,101}$$

$$R^2 = 0,042.$$

$$y = 21,749e^{-0,042t}$$

$$R^2 = 0,0453.$$

Аграр сектор тармоқларида сабзавот экспорти ҳажмининг прогноз вариантлари

Йиллар	Минг тонна	Чизиқли функция	Логарифмик функция	Полиноминал функция	Даражали функция	Экспоненционал функция
2017	560	587,7	554,8	565,6	561,5	590,1
2018	670,1	665,2	690,8	676,2	681,0	657,3
2019	816,5	742,7	770,4	764,8	762,3	732,2
2020	768,3	820,2	826,8	831,2	825,9	815,6
2021	898,4	897,7	870,6	875,6	878,8	908,5
2022		975,2	906,4	897,9	924,5	1 012,0
2023		1 052,7	936,6	898,1	965,0	1 127,2
2024		1 130,2	962,8	876,2	1 001,6	1 255,6
2025		1 207,7	985,9	832,2	1 034,9	1 398,6
2026		1 285,2	1 006,6	766,2	1 065,7	1 557,9
2027		1 362,7	1 025,3	678,0	1 094,4	1 735,4
2028		1 440,2	1 042,4	567,8	1 121,2	1 933,1
2029		1 517,7	1 058,1	435,5	1 146,5	2 153,2
2030		1 595,2	1 072,6	281,1	1 170,4	2 398,5

$$y = 77,5t + 510,16$$

$$R^2 = 0,8705.$$

$$y = 196,24 \ln(t) + 554,76$$

$$R^2 = 0,9017.$$

$$y = -11,043t^2 + 143,76t + 432,86$$

$$R^2 = 0,8953.$$

$$y = 561,5t^{0,2783}$$

$$R^2 = 0,9213.$$

$$y = 529,759e^{0,1082t}$$

$$R^2 = 0,8624.$$

Аграр сектор тармоқларида қовун экспорти ҳажмининг прогноз вариантлари

Йиллар	Минг тонна	Чизиқли функция	Логарифмик функция	Полиноминал функция	Даражали функция	Экспоненционал функция
2017	12,5	- 67,7	- 85,3	- 7,6	6,6	8,4
2018	16,5	57,8	109,2	27,7	35,4	23,7
2019	36,4	183,3	222,9	123,1	94,2	66,4
2020	405,6	308,9	303,6	278,8	188,7	186,4
2021	445,6	434,4	366,2	494,6	323,4	523,0
2022		559,9	417,4	770,6	502,2	1 467,5
2023		685,4	460,6	1 106,7	728,5	4 117,8
2024		811,0	498,1	1 503,1	1 005,6	11 554,3
2025		936,5	531,1	1 959,7	1 336,2	32 420,8
2026		1 062,0	560,7	2 476,4	1 723,2	90 971,2
2027		1 187,6	587,4	3 053,3	2 168,9	255 260,5
2028		1 313,1	611,8	3 690,4	2 675,7	716 248,2
2029		1 438,6	634,3	4 387,7	3 246,0	2 009 756,7
2030		1 564,2	655,1	5 145,2	3 881,8	5 639 276,8

$$y = 125,53t - 193,27$$

$$R^2 = 0,8007.$$

$$y = 280,55 \ln(t) - 85,309$$

$$R^2 = 0,6461.$$

$$y = 30,093t^2 - 55,027t + 17,38$$

$$R^2 = 0,5682.$$

$$y = 6,647t^{2,4137}$$

$$R^2 = 0,7851.$$

$$y = 3,0068e^{1,0349t}$$

$$R^2 = 0,8935.$$

Аграр сектор тармоқларида қовунни сотишдан олинган даромад ҳажмининг прогноз вариантлари

Йиллар	Млн. АҚШ долл.	Чизиқли функция	Логарифмик функция	Полиноминал функция	Даражали функция	Экспоненционал функция
2017	7,0	0,3	- 1,2	5,6	4,7	5,3
2018	6,5	10,9	15,3	8,3	11,3	9,1
2019	13,1	21,6	24,9	16,3	18,8	15,7
2020	35,6	32,2	31,8	29,6	27,0	27,0
2021	45,6	42,8	37,1	48,1	35,7	46,4
2022		53,5	41,4	71,9	44,9	79,9
2023		64,1	45,1	101,0	54,4	137,6
2024		74,7	48,2	135,3	64,3	236,9
2025		85,3	51,0	175,0	74,6	407,9
2026		96,0	53,6	219,8	85,1	702,3
2027		106,6	55,8	270,0	96,0	1 209,0
2028		117,2	57,9	325,4	107,0	2 081,4
2029		127,9	59,8	386,2	118,3	3 583,2
2030		138,5	61,6	452,1	129,9	6 168,8

$$y = 10,63t - 10,33$$

$$R^2 = 0,88.$$

$$y = 23,783 \ln(t) - 1,2123$$

$$R^2 = 0,71.$$

$$y = 2,6357t^2 - 5,1843t + 8,12$$

$$R^2 = 0,96.$$

$$y = 4,7352t^{2,4137}$$

$$R^2 = 0,78.$$

$$y = 3,0708e^{0,5449t}$$

$$R^2 = 0,91.$$

Аграр секторга тўғридан-тўғри инвестициялар

Йиллар	Млн. сўм	Чизиқли функция	Логарифмик функция	Полиноминал функция	Даражали функция	Экспоненционал функция
2018	76,0	84,2	78,8	78,3	79,1	83,7
2019	116,3	103,5	108,8	109,3	105,9	100,6
2020	121,7	122,9	126,3	128,7	125,6	121,0
2021	138,7	142,2	138,8	136,4	141,8	145,5
2022		161,6	148,4	132,4	155,7	175,0
2023		180,9	156,3	116,8	168,1	210,5
2024		200,3	163,0	89,6	179,4	253,1
2025		219,6	168,8	50,7	189,7	304,3
2026		239,0	173,9	0,1	199,4	366,0
2027		258,3	178,4	- 62,1	208,4	440,1
2028		277,7	182,6	- 135,9	216,9	529,2
2029		297,0	186,3	-221,4	225,0	636,4
2030		316,4	189,8	- 318,6	232,7	765,3
2030		138,5	61,6	452,1	129,9	6 168,8

$$y = 19,35t - 64,8$$

$$R^2 = 0,89.$$

$$y = 43,273 \ln(t) - 78,794$$

$$R^2 = 0,96.$$

$$y = -5,825t^2 + 48,475t + 35,675$$

$$R^2 = 0,95.$$

$$y = 79,122t^{0,4206}$$

$$R^2 = 0,94.$$

$$y = 69,593e^{0,185t}$$

$$R^2 = 0,84.$$

М У Н Д А Р И Ж А

Кириш	3
-------------	---

1-боб.

ИҚТИСОДИЁТНИНГ АГРАР СЕКТОРИНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШИНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ МУАММОЛАРИ ВА КОНЦЕПЦИЯЛАРИ

1.1. Иқтисодиёт аграр сектори тушунчалари мазмун-моҳияти ва таркибий тузилиши	7
1.2. Аграр секторни барқарор ривожлантиришга илмий ёндашувлар ва концепциялар	17
1.3. Аграр сектор ракобатбардошлигини ошириш ва инновацион фаоллигини баҳолаш усули	31
Хулоса ва таклифлар	41

2-боб.

ЎЗБЕКИСТОН АГРАР СЕКТОРИ ТАРМОҚЛАРИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ҲОЗИРГИ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ

2.1. Аграр сектор тармоқлари таркиби ва унинг макроиқтисодий ўсиш динамикасининг таҳлили	45
2.2. Аграр секторнинг ҳудудий ривожланиш тенденциялари ва самарадорлигини баҳолаш	62
2.3. Аграр секторнинг молиявий-иқтисодий кўрсаткичларининг таҳлили ва уни баҳолашнинг услубий жиҳатлари	79
Хулоса ва таклифлар	94

3-боб.

ЎЗБЕКИСТОН АГРАР СЕКТОРИНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШИНИНГ РЕСУРС ТЕЖАМКОРЛИГИ КОНЦЕПЦИЯЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШ УСУЛЛАРИ

3.1. Қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўналишлари	98
3.1.1. Сув ресурсларини тежашнинг концептуал жиҳатлари	98
3.1.2. Суғориш сувиға бўлган талаб ва таклиф мувозанатини прогноз вариантлари	108

3.2. Кишлоқ хўжалик маҳсулотларини экспорт қилишнинг ресурс саноқиятини прогнозлаштириш	120
3.3. Аграр секторга ички ҳамда ташқи инвестиция ресурсларини жааб этиш усулларини такомиллаштириш	130
Хулоса ва таклифлар	138

4-боб.

ЎЗБЕКИСТОННИҲ АГРАР СЕКТОРИДА ҚЎШИЛГАН ҚИЙМАТ ЯРАТИШНИ ВА УНИНГ РАҚОБАТ УСТУНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ЙЎЛЛАРИ

4.1. Қўшилган қиймат яратиш модели ва алгоритмларини ишлаб чиқиш	140
4.2. Агробизнес тармоқлари корхоналарида қўшилган қиймат яратиш услубияти	157
4.3. Аграр секторни барқарор ривожлантириш ва рақобат устунигини таъминлаш йўллари	168
Хулоса ва таклифлар	183
УМУМНИЙ ХУЛОСА	185
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	186
ИЛОҲАЛАР	205

Л.Ф. АМИРОВ

**ЎЗБЕКИСТОН АГРАР СЕКТОРИНИ БАРҚАРОР
РИВОЖЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-УСЛУБИЙ ВА
МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

(МОНОГРАФИЯ)

Мухаррир *З.Қудратов*

Мусаввир *С. Шўхрат*

Мусахҳиҳ *Ш. Хуррамова*

Компьютерда тайёрловчи *Ш. Соҳибов*

Лицензия АГ №189, 10.05.2011 йилда берилган. Босишга 17.10.2022 йилда рухсат
этилди. Бичими 60x84 ¹/₁₆. Таймс гарнитураси. Офсет босма усулида босилди.

Шартли босма табағи 12,79. Нашр табағи 11,42.

Адади 100 нусха. Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриётида чоп этилди. 100047. Тошкент,
Тараққиёт 2-берккўча, 2-уй.

